

ZGODOVINA ZA VSE

leto IV, 1997

VSE ZA ZGODOVINO

št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

/ 0 /

Ferdo Gestrin

SLOVANSKE MIGRACIJE V ITALIJO

5

Slavische Migrationen nach Italien

Boris Golec

“BUTALE SO VAS, PA JI PRAVIJO MESTO”

14

Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetljenski dobi

“Butale ist ein Dorf, wird aber Stadt genannt”

Das “Schildbürgertum” der Unterkrainer “Spießbürger” in der Zeit vor der Aufklärung

Igor Grdina

SKRIVNOSTNI IPAVEC

43

Der geheimnisvolle Ipavec

Marta Verginella

PRIHOD VLAKA V TRST

59

Die Ankunft der Eisenbahn in Triest

Peter Rustja

“GLASBA SVIRA HEJ SLOVANI...”

66

O plesni kulturi slovenskega meščanstva v Trstu v letih 1852-1897

“Die Musik spielt Hej slovani...”

Über die Tanzkultur des slowenischen Bürgertums in Triest von 1852 bis 1897

Tine Kocmur

OSEBNI SPOMINI NA DELOVANJE CELJSKEGA ŠAHOVSKEGA
KLUBA IZ POLPRETEKLEGA ČASA

Ivanka Zajc Cizelj

“SKUPNO STA PRISTOPILA K SRAMOTNI IZDAJI PARTIJE”

Partijske kazni prva leta po drugi svetovni vojni

Ferdo Gestrin

SLOVANSKE MIGRACIJE V ITALIJO*

I. Stoletne slovanske migracije v Italijo

Procesu slovanskega doseljevanja z Balkana na Apeninski polotok moremo slediti dolga stoletja. Najstarejšo vest o njihovem prihodu v Italijo po naselitvi je posredoval Pavel Diakon: l. 642 so se izkrcali blizu Siponta (Manfredonia) in se spopadli z Langobardi. Zadnji pa so prihajali še v 18. st. Glede na vzroke, način in obseg delimo potek doseljevanja na tri obdobja.

V prvem, ki zajema ves zgodnji srednji vek, so prihajale v Italijo večje ali manjše skupine Slovanov, svojevoljno in prisilno, kot vojaki in kolonisti. Na dogajanje so vplivale dinamične vojne in politične razmere, ki so tedaj na polotoku prevladoval. Gre za zadnje odmeve preseljevanja

ljudev, ki se je zaključilo s prihodom Madžarov, za boje med Bizantinci in Langobardi ter nato s Franki, za širjenje Arabcev na Sicilijo in južno Italijo, poseg nemških vladarjev in cesarstva na polotok in končno vzpon Normanov ter z njimi povezani konec bizantinskega in arabskega obdobja v tem delu Sredozemlja. Slované v tem času zasledimo na raznih območjih od Furlanije, kamor je na prehodu tisočletja oglejski patriarh naseljeval koloniste iz svojih posesti na slovenskih tleh, prek Monte Gargana do Sicilije, kjer je v Palermu v 10. st. obstajala slovanska četrt (porta Sclavorum) in nato cerkev "dei Ragusei o degli Slavi."

Temu obdobju je v obliki suženjstva sledila prisilna migracija Slovanov. Balkan je bil v visokem in poznem srednjem veku eden izmed pomembnih virov človeškega blaga. Trgovina s suž-

* Besedilo je izveleček obsežnejše monografije, ki bo pod istim naslovom izšla prihodnje leto pri Slovenski matici. Zato namesto opomb le nekaj priročne literature: M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX, Wien 1911, str. 1sl.; *Migracije Slovanov v Italijo*, *Le migrazioni degli Slavi in Italia*, ured. F. Gestrin, zapis referatov na 7. zasedanju jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino, Ljubljana 1978; F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Italijo*, *Rezultati jugoslovanske historiografije*, ZČ

32, 1978, str. 7-21; S. Anselmi, *Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednjevzhodno Italijo v 15. stoletju*, ZČ 32, 1978, str. 397-406; B. G. Zenobi, *Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Anconi od 15. do 17. stoletja*, ZČ 32, 1978, str. 407-412; *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI*, a cura S. Anselmi. *Quaderni di "Proposte e ricerche"* 3, 1988, str. 334; A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova 1958.

nji je posredovala slovanske sužnje v vsa večja obalna jadranska mesta od severa do juga polotoka pa tudi v notranjost Italije in na Sicilijo. Beneški in apuljski trgovci so pokupili največ sužnje in z njimi trgovali naprej. Velik del sužnje, med njimi so večinoma bile sužnje, je odpadel na patarene iz Bosne, čeprav ni manjkalo krščanskih sužnje iz hrvaških in srbskih dežel, ki so jih prodajali kot krivoverce. Letno jih je na ta način prišlo na Apeninski polotok od več sto do tisoč, a v vsem obdobju mnogo deset tisoč Slovanov. Etnikona *sclavus* in *sclava* sta v Italiji po 13. st. povsem zamenjala termina *servus* in *serva*. Iz tega je pozneje nastal pejorativni pojem za Slovana. Trgovina s sužnji je iz različnih vzrokov, tudi zavoljo odpora svetnih oblasti in cerkve, začela v 14. st. počasi upadati, vendar na jugu Italije še v 17. st. ni prenehala. V Neapeljskem kraljestvu, zlasti v Bariju in Neaplju, pa se suženjstvo ohranja še v 18. st. in celo do prihoda avstrijskih oblasti.

Od začetka 14. st., ponekod celo še prej, se je začelo obdobje množičnega prehajanja slovanskih priseljencev onstran morja, ki je doseglo vrhunec v 15. in 16. st. Slovani so polnili mesta in podeželje, kjer so zlasti na jugu nastajale mnoge njihove naselbine. Migracije Slovanov se niso omejevale zgolj na vzhodni, objadranski del polotoka, kjer so njihove kolonije v mestih ob vrhuncu dosegle tudi 20 - 30 % prebivalstva. Manjša, vendar še vedno spoštovanja vredna je bila njihova poseljenost tudi na Siciliji, ob zahodni obali do Ligurskega zaliva in v notranjosti. Njihovo število tod res ni doseglo onega ob Jadranskem morju, ni pa tudi zanemarljivo (npr. v Rimu, Toskani). Ob vrhuncu teh migracij, t.j. od 14. do 16. st., je v Italijo prišlo vsekakor več sto tisoč ljudi. Zavoljo njih se je, ponekod bolj drugje zopet manj, začasno spreminjala etnična struktura v Italiji in se ustvarjala jezikovna bipolarnost, kar je nato izginjalo v procesu asimilacije po 16. st. Množično doseljevanje Slovanov (z drugimi imigranti; zlasti Albanci in Grki) v tem obdobju, ko so na polotoku divjale kužne bolezni, naravne katastrofe in številni vojni spopadi, je polnilo demografske izgube domačinov in pripeljalo v deželo svežo delovno silo na vseh nivojih takratnega gospodarstva (od agrara do komerca in pomorstva) ter bistveno prispevalo h gospodarskemu razcvetu "nove domovine".

Vzroki, ki so sprožili stoletja trajajoči migracijski proces, so bili mnogovrstni in različni po obdobjih. V zgodnjem srednjem veku je poglavit-

ne vzroke treba iskati v zaključnih dogajanjih preseljevanja ljudstev in v političnih nasprotjih ter vojnah. Vse politične sile od Bizantincev in Langobardov do Normanov so v takratnih razmerah potrebovale vojake in koloniste. Dobivali so jih med drugim tudi med Slovani z vzhodne obale Jadranskega morja.

Pogosti vzroki za padec Slovanov v suženjstvo so bili revščina in lakote, ki so se jih reševali s prodajo, lov na ljudi in vojno ujetništvo. Njihova nadaljnja usoda kot trgovskega blaga pa je bila povezana s pridobitnostjo trgovcev s sužnji in nato z ravnanjem lastnikov.

Mnogo bolj raznovrstni so bili vzroki za slovansko preseljevanje v Italijo ob njegovem vrhuncu. Starejši preučevalci so jih iskali v begu pred kužnimi boleznimi in v turških vpadih, osvajanju in gospostvu. Iskati pa jih je treba še širše v tedanjih družbenih, gospodarskih in političnih razmerah na obeh straneh Jadranskega morja, na "revnem" Balkanu in v "srečni" Italiji. Revščina in težko življenje sta ob lakotah vsekakor pogosto gnali ljudi iz notranjosti Balkana proti obalnemu mestom, kjer so iskali pomoč, delo, pa tudi ladje za prevoz na ono stran. To so kot vzrok prihoda številni prišleki navajali tudi v Italiji. Posamezne množične selitvene tokove prek morja so sprožili tudi pritiski fevdalcev in seveda Turkov. Vendar so bili za tako odločitev, vsaj pri mnogih, pomembni tudi gospodarski motivi. Prebivalce obalnih mest in njihovih ozemelj, ki so vsaj deloma poznali razmere v Italiji, je vabila tja misel na uspeh in želja po ugodnejšem življenju. Ko so bila dalmatinska mesta pod beneško oblastjo prizadeta zaradi turških vojn in osvajanj ter so se prekinile gospodarske zveze z zaledjem, se je selitveni tok še povečal. Trgovske povezave so usmerjale ljudi proti Italiji tudi iz zaledja. Kužne bolezni sicer moremo prišteti k vzrokom za preseljevanje, vendar pri tem ne gre pretiravati. Zakaj naj bi ljudje pred njimi iz redko poseljenega Balkana bežali v mnogo gosteje poseljeno Italijo, kjer so bile kuge bolj pogoste? Marsikoga so onstran morja pripeljali povsem osebni motivi, želja po bolj svobodnem življenju pa tudi po avanturah.

Množične migracije Slovanov so pospeševale tudi razmere v Italiji. Cela območja so se zaradi kuge, vojn in potresov izpraznila, opustele so velike površine kulturnih zemljišč, ki jih je zaraščal gozd. Izginile so mnoge vasi in mesta so izgubila številne prebivalce. Zaradi obnove gos-

podarstva so lokalne oblasti, mestni patriciji in signorji pospeševali naseljevanje prišlekov na svojih posestvih. Tako je npr. gospod Senigallie Sigismund Malatesta sredi 15. st. obljubljal vsakemu, ki bi se naselil na njegovi posesti, zemlje, kolikor bi jo hotel in še par volov na družino. Kmetje in živinorejci iz "Sclavonie", solidni in dela vajeni ljudje, so prišli prav vsem zemljiškim posestnikom. V mestih so še posebej pričakovali obrtnike, v obmorskih mestih ladjedelce in mornarje. Posledica navedenih vzrokov in razmer v Italiji so bila množična odhajanja priseljencev.

Poglavitna pot, ki je vodila Slované v Italijo, je bilo Jadransko morje. Prevoz sam po sebi ni bil problem, ladjarska in pomorsko navtična dejavnost je bila na obeh obalah razvita do vrhuncev tistega časa. Plovba čez morje je ob ugodnem vremenu trajala poldrugi ali celo en sam dan. Drugače je bilo za mnoge s plačilom prevoza. Mnoge so dalmatinska mesta, zlasti Dubrovnik, Split in Zadar, prepeljali brezplačno, da bi se jih "rešili". Prevažali pa so jih na svoje stroške in za svoje potrebe tudi italijanski oblastniki in mogočnejši. Edina kopna pota proti Italiji so vodila prek slovenskih dežel, uporabljali so jih tudi hrvaški begunci.

Migracije Slovanov v Italijo so zajele večji del nekdanjih jugoslovanskih pokrajin. Glede na čas in ozemlje pa je bilo preseljevanje različno intenzivno in določljivo. V zgodnjem srednjem veku moremo le posredno ugotavljati ozemlje, s katerega so odhajali. Vsekakor so bili z obalnih območij: Paganije, Zahumlja, kjer so prebivali hrvaški Neretljani, ter iz Travunje in Duklje, kjer so prevladovala srbska plemena. Prav tako so mogli biti iz Hrvaškega Primorja; z Alciokom pa so prišli drobci karantanskih Slovanov globoko na polotok, z oglejskimi kolonisti pa v Furlanijo. Sužnji, ki so jih prodajali kot človeško blago po Italiji in Sredozemlju, so bili po izvoru tako z obalnih območij kakor tudi iz globljega zaledja (de Sclavonia, de Bosnia, de Croatia, de Servia oz. de Raxia). Iz patarenske Bosne so prihajali zlasti iz gosteje naseljenih rečnih dolin (de Sana, de Una, de Lasva, de Bossina, de Narenta), dalje iz Uskoplja, Vrhbosne in številnih krajev. Nema lo jih je bilo tudi z ozemlja Dubrovnške republike in bližnjih območij (npr. Popovo polje, Nevesinje, Onogošt itd.). Bili pa so tudi iz Raške in hrvaške notranjosti (npr. z območja Drave in Srema ter krajev Požega, Gacko, Livno).

V tretjem obdobju je bilo ozemlje izseljevanja še mnogo večje. Zajelo je skoraj vse jugoslovanske pokrajine: segalo je od izliva Soče do izliva Bojane, oz. od Tržiča in Štivana do Ulcinja in Skadra, v notranjosti pa vse do Mure, Drave in Donave na severu. Vse to ozemlje so v Italiji označevali s pojmom Sclavonia, le redkokdaj v 15. st. tudi z Illyria, priseljence pa kot Sclavi oz. Sclavoni. Tržič in Štivan sta bila kraja v Sklavoniji (Monfalcone provincie Sclavonie, de S. Johanni provincie Sclavorum), enako je bilo z istrskimi mesti (Capo Istrie de partibus Sclavonie, de Pirano Sclavonie) in Istro samo (de Ystrie Sclavonie) ter mesti vzdolž dalmatinske obale. Tudi otoke in vzhodni del Jadranskega morja so na enak način označevali (in mari partibus Sclavonie). Le redko, vendar že v drugi polovici 15. st., so uporabljali sintagmo "de partibus Illiricis" oz. "de partibus Illyrie". Pogosto so pri označevanju krajev izvora priseljencev uporabljali tudi pokrajinska imena (de Croatia, de Histria, de Dalmatia, de Bossana provincie Schiavonie, de Servia oz. de Rascia). Ne vemo, ali so notarji te oznake zapisovali po podatkih Slovanov-prišlekov ali so jih poznali sami. Mnogokaj so gotovo vedeli, saj so med obema obalama obstajale živahne gospodarske, prometne, kulturne in cerkvene ter še druge povezave.

Velik del priseljencev je prihajal iz primorskega območja, tamkajšnjih mest in krajev. Številni so bili zlasti iz Senja, Zadra in zlasti iz Dubrovnika. Toda med temi, ki se označujejo po mestih, jih je bilo veliko iz njihovega okrožja. Velik delež je odpadel tudi na ljudi, ki so prihajali iz hrvaškega in bosanskega zaledja. Iz stare Slavonije so bili izseljenci iz območij Zagreba, Varaždina, Krapine, Topuska, Čazme, Maslovine, Požege, Rume in Srema. Številni so bili tudi iz stare Hrvaške. V Bosni se kot izrazita območja izseljevanj kažejo doline večjih rek, Uskoplja, Huma in Travunje ter krajev Kladuše, Bihača, Jajca, Blagaja in Krupe. Že v 15. st. se posamezni priseljenci iz teh krajev označujejo kot Bošnjaki. Iz Srbije in Črne gore so se ljudje skoraj izključno usmerjali proti Abruzzom in Apuliji, prihajali pa so iz Raške, poznejše despotovine, torej iz ožje Srbije, in Črne gore. Tudi izseljenci iz slovenskih dežel so se po kopnih in morskih poteh usmerjali v Italijo. Sledimo jim od Furlanije in Benečije do Apulije. Zanje so notarji v virih uporabljali oznake Sclavus, Cragnizzo in Tedesco, označevali pa so jih tudi po krajih, ki so jih locirali v Sclavonio, le redko pa v regijo (npr. Marchia Sclavonica) ali celo z oznako de Alemania. Na splošno so med

njimi prevladovali obrtniki in rokodelci. Prihajali so iz Karnije, Soške doline, Bovca, Kala pri Idriji, Žirov, s Krasa, iz Vipave in od Sv. Križa, dalje iz Bohinja in Bleda, Tržiča, Kroke, Kranja, Škofje Loke, Kamnika, Ljubljane, Loža, Novega mesta, Gornjega Grada, Celja, Ptuja, Beljaka, Dravograda, Wolfsberga, Pirana, Izole, Kopra in Trsta.

Velika večina priseljenih Slovanov je odhajala iz domačih krajev za vedno, le redki so se vračali.

II. Slovanski prišleki v novem okolju

Priseljenci so v času množičnih migracij polnili mesta in podeželje. V mesta so prihajali ljudje najrazličnejših poklicev in družbenih slojev; trgovci, pomorci, obrtniki pa tudi tisti, ki so polnili nižja delovna mesta, opravljali priložnostna dela in živeli iz rok v usta. Velik del pa je prihajal na podeželje, kjer so lastniki zemlje poskušali obnoviti opustele kulturne površine in s krčenjem gozdov pridobiti še nove. V severni in srednji Italiji je prevladovala razpršena poselitev po posameznih kastroh in vaseh, številni pa so prebivali na svojih v spolovinarstvo danih enotah izven naselij. V južni Italiji so z njimi nastajale tudi številne nove vasi, ki so bile v bolj fevdaliziranem jugu vezane na posamezne signorije. Priseljenci so stopali v razne oblike kolonatskih odnosov in fevdalnih zakupov (emfitevza), jemali živino v rejo v obliki socide, postajali dninarji in hlapci. Postopoma so postajali tudi lastniki manjših površin plodne zemlje ali čred živine in se gospodarsko osamosvajali ter postajali polnopravni prebivalci kastrov in vasi. V novonastalih vaseh so prišleki dalj časa živeli po svoje, pozneje izgubljali identiteto in se, čeprav brez novega dotoka rojakov, še dolgo ohranjali.

Priseljene Slované so, zlasti v mestih, obravnavali kot tujce (forenses). Statuti in odredbe so bili strogi proti vsem, ki niso bili meščani (cives civitatis) in niso nosili bremen z njimi. Določila proti kršiteljem reda, proti vsem, ki so ogrožali zdravstveno varnost (kuge), so bili brez sredstev in dela, so bila zelo stroga. Mnogokje so se morali vpisati v občinski register in so plačevali posebne davke na glavo. Ni pa bilo niti pri oblastnih strukturah niti pri prebivalstvu izrazite in trajne nestrpnosti proti Slovanom; njihov odnos do njih ni bil slabši kakor do drugih tujcev, kar pa ne pomeni, da ni bilo neposredno proti njim uperjenih ukrepov. Preprečevali so jim pridobivanje posesti, prepovedovali naselitev ali jo

omejevali. Zavoljo bojazni pred kugo, ki naj bi jo prenašali Slovani, so jih izganjali iz mest in njihovih območij ter preprečevali naselitev.

Vendar so Slovani v novi sredini že zgodaj dobivali razne pravice in ugodnosti. Mnogokje so jih oproščali dela običajnih davkov. Osvobajali so jih podrejenosti uradu za malopridneže. V Neapeljskem kraljestvu so sem in tja dobivali pravico do delegatov v mestnih svetih (Brindisi, Trani). Komunalne oblasti ali fevdalne državne strukture so jim dovoljevale oz. dopuščale njihove skupnosti (universitas Sclavorum) in bratovščine, gradnjo cerkva in kapel, imeli pa so tudi svoje kaplane in župnike. Z vraščanjem v novo sredino so postajali prebivalci in meščani ter so uživali enake civilne pravice kakor domačini. O medsebojnem približevanju govorijo tudi številni vzdevki, ki jih dobivajo Slovani.

Po drugi strani pa je prihajalo v neposrednih stikih med domačini in prišleki do pogostih nasprotij, prepиров in pretepov. Slednji so prihajali v navzkrižje s predpisi in statuti ter z lokalnimi običaji in navadami. Življenjske stiske in drugi vzroki so jih vodili tudi na kriva pota. Povzročene škode, kraje, goljufije pa tudi uboji so povzročali o njih slabo mnenje vsaj v lokalnem okviru, čeprav enaka dejanja niso bila redka tudi pri domačinih.

V razmerah prilagajanja pa tudi zavoljo delnega odpora domačinov so si Slovani od vsega začetka pomagali in se povezovali. Ko je njihovo število poraslo, so v mestih in kastroh nastajale že omenjene skupnosti in bratovščine, ki so imele v njihovem življenju močno kohezijsko vlogo. Skupnosti (tudi *communitas Sclavorum*) so nastajale že od konca 14. st. dalje, v Anconi je obstajala pred l. 1394. Zajele so priseljence v mestih in njihovih distriktih. Številnejše od skupnosti (npr. v Pesaru, Macerati, Traniju, Giovinazzu, Polcarinu, Rimu, Viterbu in Firencah) so bile bratovščine. Nastajale so tudi že v 14. st., največ pa so jih ustanovili stoletje pozneje. Bile so npr. v Vidmu (Udinah), Benetkah, Brindisiju, Pesaru, Fanu, Anconi, Jesiju, Osimu, Castru Siccardu, Cameranu, Sanseveru, Recanatiju, Loretu, Macerati, Montepandonu, Ascoli Picenu, Francavilli v Abruzzih, Lancianu, Vastu, Traniju, Giovinazzu, Bariju, Brindisiju, Rimu, Viterbu, Firencah, Padovi, Bologni, Assisiju, Otrantu in drugje. Članom so dajale široke možnosti za skupno nastopanje pri raznih verskih obredih, procesijah in drugih javnih manifestacijah, za uveljavljanje v novem

okolju, pa tudi za krepitev vzajemnosti in solidarnosti. Dajale so možnosti tudi za uvajanje raznih oblik posvetnega družabnega življenja. Imenovali so se po svetnikih, ki so jih člani izbrali za bratovščinskega zaščitnika. Skoraj povsod, kjer so bile bratovščine, so člani gradili cerkve in kapele, v cerkvah pridobivali svoje oltarje in kripe za pokope. Praviloma so imele lastne prostore ali hiše in drugo premoženje.

Delovale so po svojih statutih, ki so jih sprejemali na skupščinah, potrdile pa mestne ali cerkvene ali celo državne oblasti. Skupščina se je morala sestati vsaj enkrat letno, na njej so volili priorje ali rektorje in druge vodstvene člane bratovščine. Za oskrbo lastnih cerkva so izbirali cerkvene ključarje, a za hospice, kapele in oltarje so skrbeli posebni upravitelji - rektorji. Z verskimi potrebami prišlekov in z njihovimi ustanovami je mnogokje mogoče povezovati kar številne slovanske duhovnike, ki so večinoma prihajali z vzhodne obale, vendar tudi že iz vrst priseljencev.

III. Gospodarsko in družbeno vključevanje

Po prihodu v Italijo so se Slovani glede na polklicno usposobljenost in znanje, deloma tudi glede na poznavanje razmer, naseljevali tako v mestih kakor tudi na podeželju. V mesta so prihajali ljudje z meščanskimi in s pomorstvom v obalnih mestih povezanimi poklici, poleg njih pa številni težaki, hlapci in dekle ter poljedelski dninarji in zakupniki. Na podeželje so prihajali tisti, ki so bili večji poljedelstva in živinoreje. Razmere na polotoku so par stoletij vsrkavale vedno nove doseljence. Opustele vasi, neobdelana polja in vinogradi ter še obsežni gozdovi so klicali po delovni sili in naselitvi.

Proces obnove in rasti je po črni smrti zajel skoraj vse italijanske pokrajine. Slovanski priseljenci so bili v ta proces v vsem tem obdobju polno vključeni. Dobivali so v krčenje in obdelovanje z gozdom porasla in neobdelana zemljišča, kultivirali so pusta in zapuščena polja in vinograde. V obdelovanje so dobivali dele polj in vinogradov pa tudi cela posestva s hišo in gospodarskimi poslopji. Vse to so sprejemali v obdelovanje pod različnimi pogoji in v raznih oblikah najema oz. zakupa. Za severni in osrednji del Italije velja, da v teh odnosih ni obstajala nikakršna fevdalna podrejenost, pač pa le vez in odvisnost iz sklenjene pogodbe med lokatorjem in kolo-

nom oz. laboratorjem. Obstajale so tri poglobljene pravne oblike podeljevanja zemlje v obdelavo: delni kolonat (*colonia parziaria*), krčenje na spolovino (*pastinato parzionaria*) in klasični kolonat (*mezzadria*).

Pri podelitvi po prvi obliki je kolon dobil za leto ali nekaj let v obdelovanje del polja ali vinograde z oljkami, trstičjem in vrbjem. Lokator je zahteval del pridelka (*pro parte*, t.j. petino, četrtno, tretjino pa tudi več) ali polovico vina (*mošta*) in olja. Priseljenci s tovrstnim kolonom so večinoma prebivali v mestih ali kastrih ter od tam hodili na delo. Lastniki so jim le redko hkrati z zemljo dajali v najem tudi hišo.

Povsod, kjer je gozd še pokrival za poljedelstvo ugodna tla, oz. so že kulturna zemljišča opustela, se je uveljavila podelitev zemlje s krčenjem na spolovino. Prišlek je dobil zemljišče za določen čas pod pogojem, da ga skrči oz. očisti, zorje, zbrana, poseje z žitom ali posadi s trtami, torej spremeni v kulturno zemljo. Tako pridobljeno polje ali vinograd sta si ob koncu pogodbe lokator in kolon razdelila na pol, pri tem pa je imel lastnik pravico izbire. Kljub težavnemu delu je bila ta oblika pri priseljenicah ugodno sprejeta. Z njo so postajali lastniki različno velikih zemljiških posesti, na katerih so se ustalili in z zemljo svobodno razpolagali.

Slovani so dobivali zemljo v obdelavo tudi v obliki klasičnega kolonata. Kolon je dobil celotno kmetijo s hišo, v kateri je moral prebivati, v uživanje za eno ali več let. Pogodba se je po roku avtomatično podaljševala. Lokatorju je šla polovica vsega pridelka, sicer pa je bil kolon brez drugih obveznosti do gospodarja. Z domačini in drugimi "tujci" so slovanski priseljenci v tem delu Italije postajali vedno številnejši sloj spolovinarskih kolonov.

V južnem delu polotoka so se na mestnih okrožjih uveljavljale deloma enake, deloma podobne oblike kolonatskih odnosov. Bolj fevdalne oblike pa so uveljavljali svetni in cerkveni signorji, ki so deloma sami kolonizirali svoje posesti. Koloniste so naseljevali tudi v novonastalih vaseh predvsem po zakupnem, tudi dednem pravu. Bili so v nekem smislu vezani in podrejeni služnostim. Census so plačevali večinoma v denarju, državi pa so odraževali desetino kot davek.

Mnogi so našli zaposlitev in preživetje ter nato pot za družbeni dvig tudi v živinoreji. Stopali so

v pogodbene odnose v obliki t.i. socide. Lastnik (patronus) je dal v socido živinče (osla, vola, kobja) za delo ali večjo ali manjšo čredo v varstvo in vzrejo, pastir (conductor) pa je vanjo vlagal delo in znanje. Čas trajanja je bil različno dolg, raztegoval se je od enega do šestih let. Ob zaključku pogodbenih odnosov sta si partnerja po dogovorjenem ključu na polovico razdelila rezultate dela in prirastek živine. S socido so si slovanski prišleki z nekoliko sreče, podobno kakor s krčenjem, pridobivali lastnino v obliki polovičnega prirastka v socido dane živine.

Poleg vseh teh oblik vključevanja v poljedelstvo in živinorejo na podeželju je treba poudariti tudi hlapčevstvo (famulato) in dninarstvo (bracciantato) v poljedelstvu ter pastirjevanje (custodia) v živinoreji. Na teh najnižjih delovnih mestih je bilo prav tako izredno veliko slovanskih prišlekov. Iz teh položajev so se mogli le zelo redki družbeno povzpeti. Hlapci (famuli, garzoni), dninarji (braccianti, pezaroli) in pastirji (custodi) so imeli poleg hrane, oblačil in prebivališča le skromna plačila.

Slovani so se torej z drugimi priseljenci množično vključevali v gospodarski proces na italijanskem podeželju in njegovo demografsko obnovo po črni smrti in številnih ponavljajočih se kugah. Kot coloni parziarii, kot mezzadri, socialali in braccianti, garzoni in custodi so polnili podeželje (contado) in mestne kontrade ter s svojo dejavnostjo po sredi 14. st. soustvarjali osnove za novi vzpon polotoka.

Hkrati kot podeželje so Slovani polnili tudi mesta ob obali in v notranjosti. Pripadali so različnim slojem tedanje meščanske družbe: od patricijev, trgovcev in ladjarjev ter obrtnikov do hlapcev, dekel in prostitutk ter galjotov in najemniških vojakov. V nasprotju s predstavniki višjih slojev so nižji sloji prihajali v Italijo brez sredstev in poklica. Bili so bosí in lačni ter so začenjali novo življenje z golimi rokami. Med trgovci in ladjarji so bili najštevilnejši ljudje iz Dubrovniške republike, uveljavljali pa so se tudi iz drugih obalnih mest in notranjosti, celo iz Ljubljane, Gorice in Ptuja. Med ladjarji v Anconi je bil tudi Jakob Papež iz Pirana, ki je bil lastnik ladje z ok. 300 starov nosilnosti. Poleg ladjarjev in ladje-delcev so od vsepovsod prihajali galjoti in mornarji, ki jih je vedno več zahtevala tudi navtična revolucija. Več tisoč jih je bilo samo na beneških ladjah. Odnose med ladjarji in kapitani (patroni), krmarji ter mornarji so deloma urejali mest-

ni statuti, deloma pa so bili odvisni od medsebojnih dogovorov in sklenjenih delovnih pogojev. V mestih so se v vsem tem obdobju naselejevali zelo številni obrtniki in rokodelci raznih strok. V Fanu sem jih v letih 1424 - 1525 ugotovil 323 iz najmanj 35 obrtnih panog. Večinoma so s seboj prinašali najpotrebnejše orodje svoje stroke, mnogi pa tudi nekaj sredstev in so se v novi sredini hitro ustalili. Mnogi rokodelci so delali tudi kot najemniki pri lastnikih proizvodnih sredstev. Številni so bili pomočniki (famigli), ki so delali pri mojstrih. V delovnih pogodbah so obljubljali, da bodo pridno delali, da bodo pošteni in poslušni ter da dela ne bodo samovoljno zapustili. V Italijo so prihajali tudi posamezni slikarji, kiparji in glasbeniki. Med njimi je bil v Fanu po l. 1472 tudi piskač Andrej, Petrov sin iz Ljubljane. Veliko je podatkov o obrtnih vajencih, otrocih od šestega leta starosti. Na polotok so prihajali v uk neposredno z vzhodne obale, bili pa so tudi iz vrst prišlekov. V uk so prišli na podlagi učne pogodbe, ki so jo zanje sklepali starši ali sorodniki. Učili so se različnih obrti, različno dolgo; učna doba je trajala od enega do šest let. Toda vajenci so bili dolžni v zgodnjem času uka opravljati mojstru tudi vsa hišna dela. V hiši mojstra so imeli zagotovljeno hrano, oblačila in bivanje, ob koncu učne dobe pa so dobivali tudi manjše plačilo ali orodje za opravljanje obrti.

V mestih so bili med prišleki mnogo številnejši od vseh opisanih slojev pripadniki nižjih družbenih plasti. Ti ljudje so se skozi življenje prebivali brez premoženja in večinoma brez poklica, čeprav ne brez sposobnosti. Prevzemali so kakršnakoli, tudi zaničevana in umazana, občasna ali trajna dela. Bili so težaki, delavci in dninarji, hlapci in dekle, gospodinje, kuharice, dojilje in služabnice, mnoge ženske pa so se predajale prostituciji (famuli, familiarii, pediseque, ancillae, massaie, nutrices, meretrices). Kot vojaki in paži so vstopali v najemniške enote in službe na dvorih in v mestih. Ukvarjali so se s tovarništvom, služili kot glasniki in sli. Sposobnejši so si pridobivali nižje službe pri komunalnih oblasteh, raznih ustanovah in signorskih palačah.

IV. Gmotna rast in družbeni dvig priseljencev

Doseljeni Slovani so v novih krajih imeli zelo različne izhodiščne položaje tako glede gmotne rasti kakor glede družbenega položaja. Eni so se po prihodu v Italijo v sorazmerno kratkem času premoženjsko uveljavili in se počasi vključevali

v družbeni krog domačinov. Drugi pa se kljub vsem naporom niso rešili revščine. Posamezniki so se do smrti trudili za preživetje; umirali so kot berači in so jih pokopavali "per amore di dio".

Gmotna rast in družbeno vključevanje v novo sredino sta bila v mestih hitrejša kakor na podeželju. Najhitreje so se uveljavljali doseljeni trgovci in predstavniki družinskih trgovskih družb ter ladjarji, zlasti tisti, ki so že poprej imeli poslovne vezi v kraju naselitve. Živahna trgovska menjava in pomorski promet sta hitro povečevala materialne osnove te družbene plasti. Doseljenci so zgodaj postajali meščani (*cives*) z vsemi pravicami in se vključevali v sam vrh lokalne meščanske družbe. Še posebej je bila ta pot olajšana dubrovniškim, splitskim in zadrskim ter drugim članom patricijskih družin. Dobičkanosni pomorski promet je privabljal tudi ladjedelce in celo posamezne mornarje, da so v ladje vlagali svoje težko prislužene prihranke in gmotno rasli.

V številna mesta priseljeni obrtniki, ki v nove kraje praviloma niso prišli praznih rok, tudi niso imeli preveč težav, da so se ustalili na nivoju domačinov. Zapolnili so vrzel v proizvodni verigi, ki sta jo povzročila demografski upad in spremeljači gospodarski upad v času kužnih bolezni. Na splošno se slovanski obrtniki po ustalitvi gmotno niso bistveno razlikovali od domačinov. Postajali so lastniki hiš in z nakupi pridobivali tudi zemljiško posest. Povsod v mestih, kamor so se naselili, moremo slediti obogatelim slovanskim obrtnikom.

Dvigniti se iz socialnega statusa hlapcu, dekli, dninarju ter težaku in drugim iz dna, se je posrečilo le redkim. Najpogostejše poti za družbeni dvig so bili poroka z nevesto s premoženjem, dedovanje in, kot poslednje, prihranki plače.

Na podeželju pa so mnogi v sorazmerno kratkem času, v nekaj letih, čeprav s težaškim delom in odpovedovanjem, mogli priti do premoženja in položaja, kakor so ga imeli domačini (*contadini*). Vsi, ki so dobili zemljo v pastinato, so po krčenju postali lastniki dela pridobljene kulturne zemlje. S pomočjo socide, zlasti če je bila čreda večja, je socidant z nekoliko sreče dobil v last toliko živali, da je od dohodkov, ki so mu jih dajale, lahko živel. Prišleki so se tako počasi približevali in izenačevali z domačini na podeželju. Vsi, ki so dobivali zemljo v obliki delnega ali klasičnega kolonata, pa so imeli pravno in gmotno enak položaj z njimi že od vsega začetka. V juž-

nem delu polotoka se je na mestnih distriktih, ob tamkajšnjih oblikah kolonata in kjer niso poznali pastinata niti ne delnega kolonata, slovanski priseljenec težje in počasneje družbeno približeval domačinom (še posebej, dokler je ostal v pravoslavni veri). Na svetnih in cerkvenih fevdalnih posestvih pa so bili pogoji zakupov za prišleka in domačina enaki.

Gmotna in družbena rast velikega dela Slovanov v Italiji je bilo dejstvo. Kljub težavam in neprijetnostim so se naučili jezika domačinov, prilagajali so se pravnemu redu, statutom in odredbam novih krajev, sprejemali navade in običaje domačinov, čeprav so še dolgo ohranjali tudi svoje. Hkrati so se vključevali v vsakdanje življenje novega okolja in v raznih oblikah prispevali (z drugimi priseljenci) velik delež h gospodarski in ne le demografski rasti sočasne italijanske družbe.

V. Asimilacijski procesi. Konec priseljevanja

Priseljevanje Slovanov v Italijo se je ne glede na nihanje ohranjalo tja do zadnjih desetletij 16. oz. do prehoda v 17. st. Z neprestanim doseljevanjem so bili ves ta čas opredeljena etnična skupnost, ki se je prilagajala novi sredini in se postopoma vključevala vanjo. Pri tem je prihajalo do onomastičnega, jezikovnega in etničnega stapljanja z italijanskim prebivalstvom. Proces je tekkel počasi in brez asimilacijskih pritiskov. Gmotna rast in z njo povezana povečana družbena vloga in pomen v neposrednem okolju so proces pospeševali. Med njimi je namreč porasla težnja, da se vključijo v istovrstno domačinsko družbeno plast. S postopnim stapljanjem povzročene etnične izgube so do označenega obdobja pokrivali vedno novi dotoki priseljencev.

Asimilacija je morda zajela že tisti del recentnih prišlekov, ki so prihajali iz dalmatinskih in istrskih krajev pod beneško oblastjo in so znali italijanščino oz. latinščino. Na splošno pa je bil proces stapljanja širši že v drugem kolenu priseljencev. Rezultati procesa se kažejo zlasti v romanskih imenih potomcev slovanskih staršev. V zvezi s tem ni mogoče prezreti vloge vzdevkov, ki so jih priseljeni Slovani množično dobivali. Na splošno niso bili znak odpora ali celo sovraštva, pač pa z redkimi izjemami prvi izrazi vključevanja v novo sredino. Z njimi so se sledi slovanske pripadnosti hitreje brisale. Iz njih so namreč nastajali številni še danes obstoječi priim-

ki, ki jih po vsej Italiji nosijo potomci slovanskih priseljencev.

Pomembno vlogo pri asimilaciji so imele zakonske zveze. Endogamne poroke so med recentnimi imigranti - t.j. tistimi, ki jih viri označujejo s Sclavus - prevladovale do srede 16. st., torej v času, ko je doseljevanje še pokrivalo izgube neprestano delujočega stapljanja. Vzporedno pa so obstajale tudi mešane poroke, katerih število je že v drugem kolenu naraščalo. Mešane poroke obeh tipov, t.j. po moški in po ženski liniji, so bili pravi katalizatorji asimilacije. Pri mešanem zakonu z italijansko materjo je bila izguba etnične identitete še bolj neizogibna. Po sredi 16. st., ko je migracijski priliv začel upadati in je končno prenehal, so mešane družine povsem prevladale.

V severni in osrednji Italiji, kjer je bila razpršenost slovanskih kolonov zelo velika, je stapljanje hitreje kakor v mestih napredovalo na podeželju. Zavaljo sosedskih odnosov, nujnosti sožitja z domačini in medsebojne pomoči se niso mogli izolirati in so se hitreje asimilirali. V južni Italiji je bilo obratno, zlasti tam, kjer so bili množično naseljeni v že obstoječih vaseh, še bolj pa, če so z njimi nastajale povsem nove naselbine. Odmaknjeni od domačinov so mnogo dalj časa ohranjali etnično identiteto.

Na splošno pa velja, da se je po vrhuncu doseljevanja proti koncu 16. st. dotok vse bolj zmanjševal in ni mogel zadrževati asimilacije, ki je hitro napredovala in se do začetka 19. st. v glavnem zaključila. Danes živijo potomci priseljencev, ki govorijo "naš jezik", kakor pravijo sami, samo še v treh vaseh v pokrajini Molise v Abruzzih.

VI. Preostanki migracij

Najbolj neposredni preostanek so omenjene tri vasi: Kruč - Aquaviva Collecroce, Stiflč - San Felice Slavo (tudi San Felice del Molise) in Mundimitar - Montemitro. Vasi leže ok. 25 km od jadranske obale v notranjosti na hribovitem ozemlju med rekama Biferno in Trigno. Prebivalci, vseh je ok. 4500, se zavedajo svojega izvora in govora, a tudi italijanske državne pripadnosti.

Gosta slovanska poseljenost skozi daljše obdobje, še posebej vzdolž jadranske obale, je pustila sledove v govoru domačinov. V italijanske dialekte je vsilila številne besede svojega govora, kar so jezikoslovci na raznih območjih Italije

(npr. na ozemlju beneškega, florentinskega, abruškega in apuljskega govora) že podrobneje preučili. V Markah se je v tamkajšnjih dialektih na široko uveljavila prepozicija "sa" v pomenu italijanske "con". Slovanski prišleki in njihove kolonije so pustile mnogo sledov v toponimih in ledinskih imenih, ki jim moremo slediti v številnih dokumentih in na terenu. Poimenovanja po Slovanih so se ohranila še dolgo oz. do današnjih dni tudi v marsikaterem mestu (npr. Bari, Benetke, Brindisi, Fano, Pescara, Trani, Urbino). Še v mnogo večjem obsegu kakor toponimi kažejo danes na slovansko poselitev priimki (antroponimi), ki jih imajo asimilirani potomci prišlekov. Njihov izvor je iskati v imenih in vzdevkih, dalje v poklicih, etničnih in toponimskih oznakah ter državnopravni pripadnosti (npr. Di Rado, Allegretti, Grandi, Cavazzi, Schiavon, Turchi, Veglia, Marpurgo, Tedeschi, Ungari itd.). Tovrstni priimki gredo v stotine po pokrajinah in po celi Italiji.

Slovanski priseljenci so poleg običajev dolgo ohranjali tudi ljudske pesmi, vendar o njih ne vemo veliko. Z asimilacijo je vse to šlo v pozabo in iz zavesti ljudi. Do danes so se ohranili oz. ohranile le pri prebivalcih v omenjenih treh vaseh v pokrajini Molise. Poznamo tudi najstarejši zapis srbske ljudske pesmi iz l. 1497, ki so jo peli priseljenci v mestecu Gioia ob slovesnosti na čast aragonski kraljici Izabeli.

Številnejši so zopet sledovi njihove prisotnosti na področju kulturne dejavnosti, umetnosti in celo znanosti, kar je moč povezovati z izmenjavo teh dobrin med obema jadranskima obalama. Marsikaj, kar so prišleki ustvarili v novem okolju, se je ohranilo do danes. O tem je A. Cronia že pred desetletji napisal obsežno študijo. Tu naj posebej poudarimo zgodnjo vlogo slovanskih tiskarjev, dela umetnikov, slikarjev, kiparjev, arhitektov in gradbenikov, ki so ustvarili še danes občudovane umetnine. Prav tako pa je v Italiji deloval marsikak izobraženec, ki je tam ostal po končanih študijah na tamkajšnjih univerzah ali pa je bil tja poklican kot znanstvenik (npr. R. Bošković, I. Dubravčić).

Še posebej pa je treba poudariti, kar se je dolej pozabljal. Z množičnim priseljevanjem so Slovani z drugimi imigranti v kriznem obdobju več stoletij v Italiji polnili demografske izgube domačinov in pripeljali svežo delovno silo na vseh nivojih takratnega gospodarstva, kar je prispevalo k novemu razcvetu na polotoku.

Zusammenfassung

Slavische Migrationen nach Italien

Die slavische Einwanderung nach Italien dauerte von der Mitte des 7. bis zum 18. Jahrhundert. Wir können diesen Prozeß in drei Perioden einteilen: die Migrationen im frühen Mittelalter, die Zwangsmigration in Form von Sklaverei sowie der Höhepunkt der Migrationen von der Mitte des 14. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Im gesamten Zeitraum kamen mehrere hunderttausend slavische Einwanderer nach Italien. Sie wurden fast in ganz Italien in den Städten und am Land sesshaft, vor allem in den Gebieten an der Adriaküste, etwas weniger jenseits der Apenninen am Tyrrhenischen Meer und auf Sizilien. Die Einwanderer kamen vor allem über das Meer und stammten nahezu aus dem gesamten späteren jugoslawischen Gebiet. Hauptsächlich wegen Armut und Hunger, wirtschaftlichen und geschäftlichen Angelegenheiten sowie den türkischen Einfällen und Eroberungen entschlossen sie sich für die Reise über das Meer. Sie gehörten allen gesellschaftlichen Schichten der damali-

gen städtischen und ländlichen Bevölkerung an, es überwogen aber Gewerbetreibende und Angehörige der unteren Schichten (Knechte, Mägde, Tagelöhner, Dienstboten und andere). Von der neuen Umgebung wurden sie unterschiedlich, aber nie abweisend aufgenommen. In der Zeit nach dem "schwarzen Tod" waren sie als Arbeitskraft und Bevölkerungszuwachs willkommen. Verhältnismäßig schnell konnten sie materiell und gesellschaftlich aufsteigen und sich auch in die einheimischen gesellschaftlichen Strukturen eingliedern. Die Verschmelzung mit der italienischen Welt wurde lange durch den immer neuen Zustrom von Immigranten verdeckt. Als aber in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts der Zuzug abnahm und schließlich ganz versiegte, assimilierten sich die slawischen Ankömmlinge bzw. ihre Nachkommen bis zum 19. Jahrhundert. Nur drei Dörfer in der Provinz Molise blieben erhalten, in denen die Bewohner "unsere Sprache" sprechen. An die Slaven erinnern noch Orts- und Personennamen, sprachliche Überreste in den italienischen Dialekten sowie Spuren ihrer Anwesenheit im Bereich der Kultur, Kunst und sogar Wissenschaft.

Boris Golec

“BUTALE SO VAS, PA JI PRAVIJO MESTO”

*Butalstvo spodnjekranjske purgarije
v predrazsvetljenski dobi*

Pisateljski oče Butalcev Fran Milčinski je pomenljivo označil lego Butal “*tri ure hoda za pustno nedeljo*”, načrtal biblični izvor njihovih prebivalcev od Adama, priselitev iz krajev, kjer je bilo prevroče, in končno opisal njihovo razselitev. Butale so v teku let postale pretesne za vse Butalce, zato “*je šel mlajši rod pogledat po svetu in so se nekateri naselili ob Dravi, nekateri ob Muri, nekaj jih je prišlo celo do morja in so si tam postavili ognjišča*.” Ni dvoma, katero deželo je Milčinski razmejil z rekama in morjem, preden je o razseljenih Butalcih še pribil: “*Ostali pa so, kar so bili*.”

Literarna zgodovina o pisatelju in njegovem delu ni posebej izgubljala besed, ko med drugim pravi: “*Butale leže tri ure hoda za pustno nedeljo, zato bi jih zaman iskali na zemljevidu. Butalske zgodbe niso vezane na določen čas in kraj, saj Butalca najdeš kadarkoli in kjerkoli*.”¹ Ni naš namen dopolnjevati in še manj popravljati literarno zgodovino, ki ima pač svoje poglede in zakonitosti. Zgodovinarjeva naloga je slejko prej samo ugotoviti morebitno zgodovinsko jedro šaljivih zgodb in vsaj hipotetično nakazati, kje bi Butale utegnile ležati. Z geografsko opre-

delitvijo njihove lege si res ne moremo kaj prida pomagati, saj gre za enigmatično zmes treh fizikalnih dimenzij (tri ure hoda) s četrto dimenzijo - časom (za pustno nedeljo). Vendarle pa moramo ovreči trditev, da Butal ni na zemljevidu. Prav razločno so označene v Atlasu Slovenije² in opisane v Krajevni leksikonu Slovenije.³ Le dobra dva kilometra so oddaljene od središča Ivančne Gorice in nekaj manj od Šentvida pri Stični, sicer pa so lepo vidne z avtomobilske ceste Ljubljana-Zagreb. Naše Butale niso mesto niti vas, temveč zaselek vasi Glogovica z dvema hišama na nizkem istoimenskem slemenu. V Butalah ali tudi na Butalah živita družini bratrancev s sedmimi družinskimi člani, ki jih sosedje včasih v šali imenujejo Butalci, medtem ko sami zase niti ne vedo pravega imena.⁴ Butale tudi niso od včeraj, ampak jim je v pisanih virih moč kontinuirano slediti od leta 1505 (Witalh). Stoletja je bila tu ena sama kmetija,⁵ ki se je šele v tem stoletju razdelila na dva dela.

² Atlas Slovenije. Ljubljana 1985. str. 149 (B 2).

³ Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 129. - Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana 1995, str. 139.

⁴ Informatorji domačini Butal, 28. 9. 1997.

⁵ Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784. Novo mesto 1995, str. 297, 764. - ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, Napovedna tabela št. 12/1-III.

¹ B.S., Nekaj besed o pisatelju in knjigi V: Fran Milčinski, Butalci. Ljubljana 1975, str. 105, 106.

Ker dolenske Butale niso bile nikoli samostojno naselje, kakršnega bi mogli najti v krajevnih repertorijih, je vprašanje, ali je pisatelj Butalcev sploh kdaj slišal zanje. Ali pa vendar, kot bi mogli sklepati iz njegovega Življenjepisa mojega peresa: *"Kot kazenski sodnik sem si na razpravah sproti beležil vse, kar se mi je zanimivo zdelo v govorici obdolžencev in prič, v njihovem vedenju, značaju in nazorih. Rad sem stikal tudi po kazenski registraturi."*⁶ Hudomušnemu Milčinskemu ob srečanjih s takimi in drugačimi butci tudi ne bi bilo težko skovati imen Butale in Butalci, za njihovega prednika pa ustvariti lik Kozmijana Bute, ki da je trmoglavo butal z glavo kakor kozel, kadar ga je kdo prijel, naj vrne ukradeno ovco. Po enaki etimologiji je iz besed "tepti" in "tepec" ustvaril njihove sosede Tepanjčane in vas Tepanjce, ki je zares ni na nobeni karti, vsaj ne v Sloveniji.

Na Slovenskem, v tej diskretno začrtani domovini Butalcev, še danes ni malo priimkov, katerih izvor utegne imeti kaj skupnega z butanjem in butci. Tolminski Butelj je sicer tako kot Butal, Budal in Bodal kajpak le slovenizirana izpeljanka iz tamkajšnjega romanskega priimka Buttolo. Drugod na Primorskem se poleg Budala pojavljata z laško-furlansko osnovo še priimka Butolo in Butalo. Na Kranjskem srečamo imena Butala, Butalič, Butalin, Butalje in Butola, na Štajerskem pa Butol, Butola, Butole, Butolen in Botolon, ki so bržčas avtohtoni, četudi ni gotovo, da vsi merijo na kakšno slabo osebnostno lastnost tako kot Bedek, Cepec, Norčič ali Noršič.⁷ V našem stoletju med nami ni rojakov, ki bi se pisali Butalec ali vsaj približno tako (Betalec, Botalec, Vutalec), kakor tudi ne srečamo priimka Linhartovega dramskega junaka - Budalo. Drugače kot v moderni, "razsvetljeni" dobi, najdemo prave Butalce v dokumentih prejšnjih stoletij t.i. "predrazsvetljenske dobe". Sredi 16. stoletja je v Višnji Gori živel Butalka (Wuthalkin), katere hiša je stala tik ob obzidju poleg enega od šestih mestnih stolpov. V imenu vdove Butalke (Wüttalkha) je mestni sodnik leta 1572 plačal v Ljubljani nek manjši strošek gospodu Andreju Butalicu (Wüttäliz),⁸ zelo verjetno njenemu odseljenemu sinu, saj se med hišnimi posestniki tedaj in poz-

Butale v Atlasu Slovenije

neje ne omenja več noben Butalic.⁹ Za rod vdivinega moža lahko sklepamo, da je izviral iz prej omenjenih Butal pri Ivančni Gorici, ki so od višenjskega mesta oddaljene le dobro uro hoda. Iz edine tamkajšnje hiše je moral izhajati Boštjan Butalic, pred letom 1576 vikar v domači župniji Šentvid pri Stični,¹⁰ pa tudi Janez Butalic, omenjen leta 1599 kot stiški vikar na Mirni.¹¹ Po vsej verjetnosti so istega Butalica hoteli imeti Višnjani naslednje leto za svojega duhovnega pomočnika.¹² Teže ugotovljiv je geografski izvor drugih Butalcev (Butaliz, Wutaliz) iz razburkanega časa protestantizma in protireformacije. Janez Butalic, morda isti kot zgoraj, je leta 1603 podpisan kot župnik v Moravčah,¹³ Andrej Butalic iz Kamnika je bil v poslovnih stikih z ljubljanskim škofom Tomažem Hrenom,¹⁴ medtem ko je izkazoval škofu precej manj naklonjenosti oskrbnik gospostva Križe z imenom Jakob Butalic, ki se je leta 1615 le odrekel protestantizmu in pred reformacijsko komisijo prisegel katoliški veri.¹⁵

⁹ Istotam, davčni registri 1567, 1579, 1581, 1591

¹⁰ Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784. Novo mesto 1995, str. 268, 389.

¹¹ Istotam, str. 436.

¹² ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. IV, mestni računi 1599/1600. - Prim. Konrad Črnologar, Aus dem Weichselburger Archive. Mittheilungen des Musealvereins für Krain (MMVK) X (1897), str. 71.

¹³ ARS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. a.), šl. 261, I/135, XIV-4, 1. 2 1603

¹⁴ France Baraga, Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena. Acta ecclesiastica Sloveniae 19. Ljubljana 1997, str. 65.

¹⁵ ARS, Deželni stanovi za Kranjsko I, šl. 90, I/54-5, snopič 4, str. 195.

⁶ Fran Milčinski, Življenjepis mojega peresa. Zbrani spisi. Prva knjiga Ljubljana 1978, str. 10.

⁷ Začasni slovar slovenskih priimkov. Ljubljana 1974, str. 28, 44, 64, 68, 72, 405.

⁸ ARS, Mestni arhiv (Mest. a.) Višnja Gora, fasc. IV, mestni računi 1550/1551, 1572/1573.

Težave je imel isti škof tudi s svojim nečakom, ljubljanskim kanonikom Tomažem Butalicem, a mu je v pismu leta 1625 vsa slaba dejanja odpustil.¹⁶ Kaj se je potemtakem zgodilo s potomci naštetih Butalcev, da jih register današnjih slovenskih priimkov ne pozna več? Višnjo Goro so zapustili že v drugi polovici 16. stoletja, ostali izpričani Butalci pa so bili domala vsi duhovniki in potemtakem brez legitimnega potomstva. Če se vrnemo k Milčinskemu, bo najbrž treba sklepati, da se je razseljeni rod Butalcev med Dravo, Muro in morjem sčasoma preimenoval ali v novih krajih sploh že naselil pod drugačnimi imeni. Da bi do danes izumrl, po moški, ženski ali obeh straneh, je pisatelj, kot rečeno, naravnost in odločno zanikal.

Le pogojno se pridružujemo mnenju literarnega zgodovinarja, da butalske zgodbe niso vezane na določen čas in kraj in da Butalca najdeš kadarkoli in kjerkoli. Gotovo drži slednje, sicer samostalnik *butalec* v ekspresivnem pomenu zelo neumnega človeka in pridevnik *butalski* bržčas ne bi prišla v slovenski knjižni besednjak.¹⁷ Pisatelj je svoje Butalce v zadnjem poglavju tudi zato razselil po celotni slovenski deželi, vendar zgodovinarja in geografa v zvezi s samimi Butalami ob vsej časovni in krajevni nedorečenosti ni pustil tipati v temi. Da je imel izdelan občutek za kronologijo, spričuje že v prvem poglavju biblijski rodovnik Butalcev, na katerega je nanizal posamezne "zgodovinske dogodke." Tudi pri več zgodbah je čas dogajanja povzel po ljudskem izročilu in jih označil kot "spomine iz starih časov." Na nekaj stoletij natančno jih je datiral z besedami "*v onem času, ko Butalci še niso poznali prosa*", še natančneje "*tiste dni, ko je Turek, krivoverna ta nesnaga, strašil po deželi*" ali "*tiste dni, ko je štacunarjev poba iz Tepanjc skoraj videl volka*", in do leta natančno, ko je zapisal: "*Ono leto je bila birma v Tepanjcah*." Da ga je vseskozi preveval zgodovinski duh, pričajo zgodbe same, pisane v pretekliku, pri čemer mestoma uporabljeni sedanjik jasno kaže, da Butale v pisateljevem času še vedno obstajajo.

Bržčas bi se moral literarni zgodovinar vseeno vprašati, kje so Butale ali vsaj, kateri kraj se skriva za njihovim imenom. Končno je Milčinske-

mu dopuščala izbiro imena pisateljska svoboda, a je v nekaterih krajih vendarle mogel najti za zgodbe več motivov in snovi kot v drugih. Pri iskanju zgodovinskih Butal še zdaleč ne kaže vreči puške v koruzo. Nikakršnega dvoma ni, da so Butale mesto nekje na Slovenskem. Milčinski namreč jasno pravi, da so Butale "*vas, pa ji pravijo mesto*", ob obisku tujcev se je zbralo okoli njih "*vesoljno butalsko mesto*" in tudi razbojnik Cefizelj je vsake toliko "*stopil iz hoste v butalsko mesto*." Še več, z občinsko ušjo so si dale opraviti "*mestne device*", vsak dan druga. Že na začetku pisatelj zelo določno pove, kakšno je to mesto: "*Ob obeh krajih mlakuže stoje koče, jim pravijo hiše. Dve, tri hiše imajo nadstropja, takim hišam pravijo graščine*." Mesto je torej majhno in neugledno, a glej ga zlomka - nekdanj je bilo zelo častivredno, prav tako njegovi prebivalci. "*Bili so imenitnega rodu. Imeli so stara pisma, in če se jim ne bi bila izgubila in če bi jih znal kdo brati, tako bi ostrmel, da bi sedel kar vznak...*" Zdaj smo nekoliko v zadregi, zakaj takih mest je bilo pri nas izza srednjega veka kaka dva ducata. Če se že sama niso na smrt resno bahala s svojo imenitnostjo, so zanje gotovo vedeli njihovi nemščanski sosede in so je bili tako veseli, da so se jim usta kar sama raztegnila v nasmeh, takoj zatem pa v glasen krohot. Nekaj potencialnih kandidatov za literarno podlago Butal moramo vsekakor izločiti, denimo Ljubljano. Butale so namreč kljub slavni zgodovini majhne in arhitektonsko skromne. Pomembno pa je, da so navzlic izgubi nekdanje veljave ohranile temeljne elemente mesta in mestne samouprave. Čeprav nikjer ne piše, da bi bile obzidane, je zadosten atribut mesta butalski grb. In kot je dokazano za več naših majhnih mest, so imeli tudi v Butalah občinskega bika. Župan, občinski možje in občinska blagajna resda sodijo že v čas občinske samouprave po letu 1850, a se je treba zavedati, da je Milčinski pisal za mlade rodove, ki ne bi razumeli, kaj so bili mestni rihtar, svétniki ali mestna kasa. Rihtar bi jim sicer zvenel domače, saj so kot rodovi pred njimi vsaj v igri kdaj "bíli rihtarja", a nič več kot to. Tudi gasilci in njihova brizgalna so stvar dobe, v kateri je Milčinski pisal, zato pa so naša mesteca stoletja poznala imenitno funkcijo policaja, sicer z drugačnim imenom, ki je ob delavnikih kot občinski hlapec pasel govedo in lenobo, ob nedeljah pa je v roko vzel helebardo in sulico in je bil policaj. V predmoderni dobi je taka pravica pritikal samo mestom in samo izjemoma kakemu trgu, tako kot so bili mestna predprava privilegirani sejmi, za kakršnega je veljal semenj v Butalah. Tudi

¹⁶ France Baraga, *Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena. Acta ecclesiastica Sloveniae 19. Ljubljana 1997, str. 158.*

¹⁷ *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga A-H. Ljubljana 1970, str. 229.*

kvalitetna, cehovsko organizirana obrt, je bila ob vsej neizmerni konkurenci s podeželskim "šušmarstvom" domena mestnih cehov. Milčinski je v zgodbi o butalskem kovaču brez ovinkov potrdil veljavo in kakovost butalske obrti z besedami: "*V Butalah imajo bistre rokodelce,*" omenja pa tudi peka in mesarja. Slednji so se kajpak šolali drugod, pri še bolj znamenitih mojstrih. In končno odraža purgarsko vzvišenost Butalcev njihov odnos do sosednjih Tepančjanov. Tem da ni vsega verjeti, kar pripovedujejo o Butalah, kajti "*Tepančjani niso dosti manj nego hribovci in jedo ovseni kruh.*"

Butalsko mesto je vsekakor eno tistih naših mest, ki je zavoljo lastne revščine in lažne vzvišenosti purgarjev dajalo - kot pravi Milčinski - "*hudomušnim sosedom pobudo za smeh in posmeh.*" V nemiško govorečih deželah so splošno znane šale o prebivalcih saškega mesta Schilda (Schildbürger), ki v nemiški šaljivo-poljudni književnosti tekmujejo kvečjemu s Tilom Eulenspiegelom.¹⁸ Medtem ko je Schild resnično srednjeveško mesto, so Butale plod pisateljeve domišljije, zgodbe o Butalcih pa združujejo dovtipe o malomestnih okoljih nasploh. Od slovenskih mest je najbrž slišala največ krepkih na svoj račun Višnja Gora, deloma po zaslugi mladega Jurčiča in še bolj zaradi pozneje zapisanega izročila nabritih sosedov. Med trgi naj bi bili deležni posmeha zlasti Lemberg pri Mestinjah,¹⁹ obdravski Marenberg/Radlje²⁰ in obmurski Veržej,²¹ k čemur je prav tako znatno pripomoglo zapisovanje zgodb. Butalskemu mestno-trškemu okolju so naštet trije kraji vsekakor blizu, a se danes nobeden od njih izrecno ne ponaša z literarno dediščino Milčinskega. Ta se je udomačila na Cerkniskem, še posebej na tradicionalnem cerkniskem pustovanju, kjer ne gre brez Butalske skupščine. Ker veljajo Cerkničani za šegave ljudi, od njih pa je le skok do rojstnega mesta Frana Milčinskega - Loža, vsaj med mlajšimi rodovi na tistem ni dvoma, kje so resnične Butale. Starim Ložanom si tega kajpak ne upajo povedati na glas, še najmanj po končanih pustnih dneh. Ložani so namreč nekdam veljali za velike hudomu-

šneže in če bi se v njih prebudil stari duh, bi jo mogli Cerkničanom brž podkuriti, češ: "Cerknica je danes mesto kakor Butale in še Butalska skupščina zaseda prav tam. Kje drugje naj bi bile potemtakem Butale?"

Ko bi bilo butalstvo posebna čast, kakršno najdejo naša stara mesta in trgi v svojih listinah, bi Ložani za domicil literarnih Butal nedvomno ponudili kak argument več. Cerknica v nasprotju z Ložem in Butalami v preteklosti nikoli ni bila mesto, ampak trg, Milčinski se je celo rodil v starodavnem mestu Lož, poleg tega pa je v Loški dolini stoletja živel priimek Butála. Matija Butála (Wathalle) se je med letoma 1536 in 1555 pojavil na eni od treh kmetij na Knežji njivi,²² kamor se je zelo verjetno priselil iz Poljanske doline ob Kolpi, kjer je v istem času in še danes ta priimek precej pogost.²³ Priimek Butála je nato v Loški dolini mogoče zasledovati od leta 1636 v Viševku,²⁴ kjer je leta 1896 izumrl z zadnjim - Štefanom Butálom.²⁵ Milčinski na viševsko rodovino Butál vsekakor ni imel nikakršnih mladostnih spominov, saj mu ni bilo niti štiri leta, ko se je s starši preselil v Ljubljano.²⁶ Ni pa izključeno, da je, odprt kot je bil za nenavadne reči, slišal o loških Butálah kdaj pozneje, bodisi od staršev bodisi od domačinov iz Loške doline.

Mestece Lož bi lahko vprid svojega istovetenja z Butalami predložilo še tretji argument. Prej navedeni Butalci, ki jih poznajo pisani viri v 16. in 17. stoletju, so bili tako kot Ložani vsi po vrsti imenitnega stanu. Nikogar med njimi ni, ki bi bil samo kmet. Najdemo jih med duhovniki, celo kanonik in škofov nečak je med njimi, in seveda po mestih, v Kamniku in Višnji Gori. Toda pri dokazovanju imenitosti mest bi se bržčas zataknilo. Še prenekatero mesto ali trg, kjer je Milčinski služboval, bi se lahko potegovalo z ugle-

¹⁸ Prim. Niko Kuřet, *K zabavlřicam o Lemberřanřih*. V: Šaljive zgodbe o Lemberřanřih. Zabavna knjiřnica 7. Maribor 1954, str. 21-22.

¹⁹ Vsebinska nekaterih zgodb o Lemberřanřih se ujema z butalskimi: Kako so Lemberřani cerkev nategnili, Kako je Lemberřanom kobila valila, Kako sta Lemberřana verico lovila.

²⁰ Janko Osořnik, *Šaljivec iz Podravja*. Ljubljana 1910.

²¹ Ferenc Janez, *Verřejske zgodbe Radenci* 1996.

²² ARS, Vic. a., řk. 90, 1/52, lit. L XIV-6, 1555 Jars Laas Vrbar Stewer, s.p. (Grauenakher); Vermerckht die Vrbar von dem geschlos Laas vnnd Russgilt im 1536., s.p. (Grauenagkher).

²³ Več Butal je v urbarju gospodstva Poljane iz leta 1576. V: Duřan Kos, *Urbarji za Belo krajino in řumberk (15.-18. stoletje)*. Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga, str. 262, 270, 290. - Začasni slovar slovenskih priimkov. Ljubljana 1974, str. 68.

²⁴ Janez Kebe, *Lořka dolina z Babnim poljem*. Zgodovina řupnřj Stari trg pri Lořu in Babno Polje. Ljubljana 1996, str. 478.

²⁵ řupnřjski urad Stari trg pri Lořu, *Status animarum 1879-*. Informator řupnik g. Janez Kebe, 18. 9. 1997.

²⁶ B.S., *Nekaj besed o pisatelju in knjigi*. V: Fran Milčinski, *Butalci*. Ljubljana 1975, str. 105.

dom in starimi pismi, vrednimi Butal, tako denimo Škofja Loka, Radovljica, Litija, Idrija in nena zadnje Lukovica, kjer je pisatelj kot šolar preživel sleherne počitnice. Kot je izpričal sam, je iz idrijskih in lukoviških spominov deloma črpal snov za Muhoborce, filistrske, mestoma prav butalske prebivalce izmišljenega trga Muhobor.²⁷

Ostajamo torej pri podmeni, da so lahko Butale katerokoli manjše slovensko mesto s starimi zapisanimi pravicami. Taka so pri nas domala vsa, nikjer na Slovenskem pa niso majhna in neugledna mesta tako nagneta kot na Dolenjskem. Če sedmim dolenskim mestom prištejemo še Lož kot edino notranjsko mesto, jih je na spodnjem ali južnem Kranjskem skupaj osem, od tega kar štiri, ki jim je mestne pravice prinesla šele turška nevarnost v sedemdesetih letih 15. stoletja: Krško, Kočevje, Višnja Gora in Lož. Precej klavarno podobo je v novem veku ponujalo najmanjše in hkrati najstarejše med vsemi, častljiva Kostanjevica na Krki, svojo odmaknjenost in obmejno izpostavljenost sta plačevala Metlika in Črnomelj, po sredi 16. stoletja pa je zaton prometnega pomena deželice občutil zlasti "dolenjski velikan" Novo mesto. Sosedje so mogli na račun vsakega od njih izreči prenekatero pikro in hudomušno, četudi prednjači po bogastvu šal Višnja Gora, morebiti tudi zaradi šegavosti bližnjih Ribničanov. Okoliški kmetje so Višnjane po slavnem polžu klicali kar "povžarji" ali "lačenpergerji", s čimer so merili na nemško ime mesta Weixelburg in na znano revščino purgarjev.²⁸ Spomin na purgarijo tudi drugod ni povsem zbledel. Krčane so sosedje zaradi slabo zgrajenega, plotu podobnega obzidja, imenovali "zaplotniki".²⁹ Podobno podobo je imel v očeh okoličanov Lož, v ljudski pesmi imenovan "tu mejstu imenitnu", kjer so se sprehajale "te jemenitne frajle", medtem ko so stale okoli mesta "festenge, se srubrata spletenne".³⁰ Samo ugibamo lahko, ali so nosili Ložani pred prvo svetovno vojno vzdevek "kožarji" res samo zaradi že tako pičle usnjarske obrti.³¹ In da

ne bi dolenskih in notranjskih purgarjev po krivici smešili bolj kot gorenjske, pripomnimo, da onstran Krma "stoji, stoji Ljubljanca, Ljubljanca, dolga vas,"³² medtem ko poznajo Gorenjci na račun svojih purgarjev znano rimo: "Pisana Loka, črn je Kranj, z močnikom Kamnik je ves opackan."³³

Milčinski, mož pravice in nekaj časa celo član vrhovnega sodišča - stola sedmorice, bi imel, ko bi bil živ, precej težko nalogo, kako razsoditi o domicilu svojih Butal. Najverjetneje bi se zatekel h kakšni salomonski rešitvi in pritrdil literarnemu zgodovinarju: "Butale so povsod, kjer so Butalci." Potem bi se gotovo milostno ozrl še na vprašujoče oči zgodovinarja in potešil njegovo znanstveno radovednost z besedami: "Res pa je, da so Butalam pravili mesto in da je največ Butalcev živelo v majhnih mestih in trgih, tam pač, kjer so hiše s svojimi prebivalci najbolj nagnete." Volk sit, koza cela in Butalec zadovoljen.

Zgodb in dejstev iz naših podeželskih mest, ki jih bomo primerjali z butalskimi Frana Milčinskega, nikakor nočemo prodajati za neumnost. Ta zgodovinska dejstva niso sama po sebi nič posebnega. Vsaj njihovim zapisovalcem se ni zdelo v njih nič butalskega in v duhu časa se jim niso bogve kako ali pa sploh ne čudili niti oni kritični sodobniki, ki so zanje vedeli. Kar je morebiti današnjemu bralcu anahrono, nelogično, smešno ali najmanj pretirano, je bilo za srednjeveškega ali zgodnjenožoveškega človeka še vedno v mejah normale. Veliko bolj so bodla in še danes bodejo v oči neskladja med namišljeno pomembnostjo in napuhom purgarjev na eni ter realnostjo na drugi strani. Za mestne pravice prikrajšani sosedje so bili neusmiljeni kritiki mestnih ljudi, nikakor ne brez primesi tiste človeške lastnosti, ki jo štejemo za enega naglavnih grehov in ji slovensko pravimo nevoščljivost. Saj pravi pisatelj: "Tepanjčani so nesramno zlobni: kadar morejo, obesijo Butalcem žaljivko!"

²⁷ Fran Milčinski, *Življenjepis mojega peresa. Zbrani spisi. Prva knjiga. Ljubljana 1978, str. 9-10*

²⁸ Mihaela Zajc-Jarc, *Duhan iz Višnje Gore. Glasovi. 7. knjiga. Ljubljana 1993, str. 15-16.* - Prim. Josip Jurčič, *Zakrpana Višnja gora, raztrgani Žuženberk. Zbrano delo. Prva knjiga. Ljubljana 1946, str. 54.*

²⁹ Ivan Lapajne, *Krško in Krčani. Krško 1894, str. 36.*

³⁰ Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele. Maribor 1976, str. 411.*

³¹ Mgn. Matija Škrbec je leta 1936 pisal v *Slovincu*: "Pred prvo svetovno vojno ni bilo v Loški dolini skoraj nobene industrije, razen nekaj žag in mlinov, v Ložu pa ne-

kaj malega usnjarske obrti, zato so rekli Ložanom "kožarji." Po: Janez Kober, *Loška dolina z Babnim poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje. Ljubljana 1996, str. 79.*

³² Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele. Maribor 1976, str. 504-505.*

³³ Branko Reisp, *Škofjeloški grad. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbrika vodnikov 130. Ljubljana 1984, str. 9.*

Zdi se, kot bi bila med našimi mesti najbolj izpostavljena posmehu Višnja Gora, gotovo tudi zato, ker se je morala vedno otepati slovesa najmanjšega slovenskega mesta. Kar nam je posredoval mladi Jurčič, bomo v nadaljevanju sicer s pridom zgodovinsko ovrednotili, pri tem pa Višnji Gori nočemo prizadejati nič več krivic kakor drugim mestom. In če se omejujemo samo na dolenjska in edino notranjsko mesto, povejmo v lastno in njihovo obrambo, da smo se časovno omejili na predrazsvetlensko dobo, torej tisti čas, preden je evropski svet in z njim Butalce menda srečala (današnja) pamet.

Nihče si ne more šteti v čast, če zasmehuje majhnost in ubožnost drugega, a prav slednji značilnosti sta butalske, višnjegorske in drugih mest sosede spodbujale h kovanju smešnic na račun prevzetnih purgarjev. Dejstvo moramo preprosto vzeti v zakup. Butale in z njimi vred vsa obravnavana mesta se nikakor niso mogla postavljati ne z velikostjo ne z razkošnostjo domov in številčnostjo njihovih prebivalcev. Pisatelj vendar sam govori o imenitnosti "prostranih Butal, znamenite vasi, imenovane mesto." Glede obljudenosti pa pravi: "Ob času Lavdona Štimanega so štele Butale že trideset koč." Kvantitativni viri sicer za nobeno mesto ne sežejo v tiste davne čase, ko bi bilo hiš tako malo, vendar jasno pričajo, da jih marsikje tudi pozneje ni bilo bistveno več. Kostanjevica in Višnja Gora sta jih sredi 18. stoletja premogli med petdeset in šestdeset, Kočevje in Lož okoli osemdeset, nekaj nad sto pa Krško in Črnomelj, slednji toliko le skupaj s predmestjem. Zela majhna je bila tudi Metlika, a jo je obdajalo dvakrat večje kajžarsko predmestje, tako da je bilo vseh domov častitljivo število - okoli sto šestdeset, od tega niti petdeset v obzidanem mestu. Z okoli dvestopetdesetimi hišami in hišicami je Novo mesto potemtakem veljalo že za pravega velikana, saj je bilo za Ljubljano vendar največje kranjsko mesto.³⁴

Čas Marije Terezije morda res ni najprimernejši za prikaz velikosti mestnih naselbin, ker je njihova "zlata doba" minila precej prej. Že v 16. stoletju se je s splošno gospodarsko krizo začelo jadikovanje nad izseljevanjem iz mest zaradi revš-

čine in nad zategadelj zapuščenimi hišami, ki so postajale popolne pustote.³⁵ V terezijanski dobi so imela tako mesta manj domov kot v 16. stoletju ali konec srednjega veka, čeprav se je v 18. stoletju stanje že izboljševalo. Novo mesto je na primer po dolgotrajnem upadanju okoli leta 1750 spet doseglo število naseljenih hiš (248)³⁶ iz davnega leta 1515.³⁷ Drugod je bilo praviloma še slabše. Višnja Gora je imela denimo leta 1752 tretjino manj domov kot stošestdeset let prej (1591), vmes pa je izkazovala že dve petini pustot.³⁸ Pogosto zato srečamo na glavo obrnjeno trditev, da so Butale "vas, pa ji pravijo mesto". Mestna predstojništva prenekaterega našega mesta so namreč v pritožbah in opisih stanja zapisala, da je njihovo mestece bolj kot mestu podobno kakšni vasi.³⁹ Neredko so trditev utemeljila z razpadlostjo mestnega obzidja, saj naj bi bilo skozi luknje mogoče nemoteno priti v mesto.⁴⁰

Prav vsa mesta po Dolenjskem in Notranjskem so podobno kot druga v vesoljnem cesarstvu tarnala nad svojo uboščino in nad revščino meščanskih domov. Toliko več so imela povedati v prošnjah cesarju tedaj, kadar je neusmiljeni ogenj z njihovimi lesenimi domovanji obogatil sestavine tal. Kar je Valvasor zapisal za dolenjske kmečke hiše - da so drugače kot na Gorenjskem zgrajene iz lesa in krite s slamo⁴¹ - je namreč v veliki meri držalo tudi za mestne domove. V Krškem je bila sredi 18. stoletja od 98 naseljenih hiš zidana le vsaka sedma (15), napol zidana pa vsaka trinajsta (7), medtem ko so kar tri četrtine stanovanjskih stavb šteli za lesene hiše,

³⁵ Izseljevanje zasledimo najprej pri Novem mestu (ARS, Vic. a., šk. 256, I/133, lit. R II-1, 25. 4. 1564).

³⁶ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 242, No. 23, urbar 1756.

³⁷ ARS, Vic. a., šk. 105, I/59, R V-1. - Seznam oštátov je deloma objavljen v: Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. 67-68.

³⁸ Po terezijanskem katastru je štel mesto 62 naseljenih hiš (ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 244, No. 8, 26. 5. 1752), leta 1591 po davčnem registru 89, po enakih registrih leta 1664 in 1672 pa samo 53 (ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. IV, davčni registri).

³⁹ Tako so denimo pisali Višnjani nadvojvodi Karlu okoli leta 1579 (ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, WI-6, s.d.), Kočevci vicedomu leta 1603 (ARS, Vic. a., šk. 274, I/139, lit. G I-6, 10. 3. 1603), Kostanjevičani deželnemu vicedomu leta 1707 (ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-2, 15. 5. 1707) in celo Novomeščani po požaru leta 1605 (ARS, Vic. a., šk. 255, I/133, lit. R I-2, 24. 9. 1606).

⁴⁰ Npr. Kočevci leta 1614 (ARS, Vic. a., šk. 274, I/139, lit. G I-2, 5. 1. 1614).

⁴¹ Janez Vajkard Valvasor, Slava Vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja. Ljubljana 1984, str. 113 in 120.

³⁴ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 238 (mesto Kočevje), No. ad 16, 17. 8. 1752; N 239 (mesto Krško), No. 7, 13. 6. 1752; N 240 (mesto Kostanjevica), No. 9, 28. 1. 1757; N 241 (mesto Metlika), No. 8, s.d. (1752); N 242 (mesto Novo mesto), No. 23, urbar 1756; ARS, TK RDA, N 243 (mesto Črnomelj), No. 6, 10. 8. 1752; N 244 (mesto Višnja Gora), No. 8, 26. 5. 1752.

hišice in kajže.⁴² Nasprotno je bila Višnja Gora veliko trdneje grajeno mesto, saj je bilo zidanih hiš tri petine ali 37 od skupno 59, a je imela le vsaka četrta tudi nadstropje (17). Značilna mestna hiša je bila lesena s kuhinjo in eno samo sobo, le redke so imele še kamro, klet ali hlev. Takih je premoglo mestece kar tri petine (35), medtem ko so se lahko samo štiri največje višenjske hiše ponašale s tremi sobami, pa še te so bile krčme. Če je verjeti Kočevcem, pri njih v istem času (1748) sploh ni bilo hiš, ki bi imele stopnice in nadstropje, ampak naj bi bile vse po vrsti pritlične lesene kajže.⁴³ Potemtakem je Milčinski zadel v polno, ko je o Butalah zapisal: "Ob obeh krajih mlakuže stoje koče, jim pravijo hiše. Dve, tri hiše imajo nadstropja, takim hišam pravijo graščine."

O stanju hiš poročajo enako slabo meščani sami kot razne vicedomske in stanovske komisije. Mešana komisija, ki je leta 1726 preiskovala nezavidljivo stanje Novega mesta, si je hiše drugo za drugo ogledala in ugotovila, da so na trgu sicer še dokaj spodobne, kakor hitro pa se pride v stranske ulice levo in desno od trga, je moč naleteti le na hišice, ki bodo kmalu razpadle in niso vredne niti toliko, kolikor znaša njihova letna obdavčitev. Poleg mnogih pogorišč je bilo tudi na vrtovih te ali one hiše videti staro zidovje. Komisija je sklepala, da so tu nekdanj prav tako stale hiše, ki so popolnoma propadle.⁴⁴ Pohvalnih besed ni bilo od nikoder. Značilna sta na las podobna odgovora Metlike in Višnje Gore deželnemu vicedomu o stanju mesta v drugem desetletju 18. stoletja. V obeh mestih naj bi bila tretjina hiš povsem zapuščenih, preostale vse razpadajoče in bi jih bilo bolje imenovati lesene kajže. Višnjani so ocenjevali, da večina domov ni vrednih več kot 10 goldinarjev, Metličani pa, da ne več kot 20 goldinarjev, pri čemer so oboji o svoji revščini kajpak nekoliko pretiravali.⁴⁵

Pritožbe in predstavitve mest so si od srede 16. stoletja naprej zelo podobne. Nazorno so leta 1672 opisali svoje mesto Ložani, someščani dvesto let mlajšega Frana Milčinskega. Njihovo pisanje se na moč prilega besedam drugih majhnih mest spodnjega dela Kranjske. Takole so zapisali:

*"Zaradi pomanjkanja sredstev za vzdrževanje so se kajže deloma vdrle, deloma pa v njih ni mogoče živeti brez nevarnosti, da se bodo, zato so prazne. Ostale maloštevilne, ki so še obljudene, so bolj kot mestnim hišam podobne lopam, kmečkim kočam ali s slamo kritim kajžam. Uboogo mestece je videti kot povsem uničena in zakrpana vas, razen da ga obdaja obzidje, ki ga vzdržujemo na račun lastnih koristi. Kar zadeva meščane, smo vsi skupaj padli v največjo stisko in revščino, zato danes ne le meščani in gostači, ampak tudi mestni sodnik in svétniki sami drvarijo, obdelujejo polja in se potijo na kamnitih njivah. Medtem ko smo pred leti živeli od donosne meščanske trgovine in obrti, sta se nam leti postopoma izmuznili iz rok, tako da se moramo zdaj otepati lakote s kmečkim delom in znojem."*⁴⁶

Sodobnik Valvasor je bil sicer precej prizanesljiv opisovalec, a vseeno ni mogel povsem mimo v nebo vpijočih dejstev. Medtem ko je Novo mesto po njegovem močno nazadovalo, je vsaj na trgu videl lepe hiše.⁴⁷ Nasprotno ni bilo moč zavidati hišam v Črnomlju, ki jih je označil kot slabe in majhne.⁴⁸ Razen cerkve in gradu so bile take tudi vse stavbe v Kostanjevici, kjer so se morali meščani in gostači, kot je povedal Valvasor, večinoma preživljati s poljskim delom.⁴⁹ Pri drugih mestih se je raje izognil opisu neuglednega videza in je namesto tega hvalil bodisi rodovitno okolico bodisi pridnost ljudi.⁵⁰ Še najbolj kritičen je bil v opisu Višnje Gore, a je vso krivdo za nezavidljivi položaj spretno naprtil domnevno pogostim požarom. *"Pred časom je bila (Višnja Gora) ljubka in čista, imela je veličastne domove, zdaj pa je povsem propadla in je videti veliko praznih in razpadlih hiš."*⁵¹

Zanimivo bi bilo vedeti, zakaj se je učeni mož obregnil ravno ob Višnjo Goro, ko pa so tudi druga mesta kazala številne pustote. Bržčas bo nekaj resnice v pripovedki, ki jo je malemu Jurčiču sredi 19. stoletja pripovedoval njegov ded. *"Pridne, varčne in umetelne Žuženberčane"* je primerjal z Višnjani, ki *"se niso zmenili za luknje"*

⁴² ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 239, No. 3, s.d. (okoli 1748).

⁴³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSIA), Archiv Auersperg (AAu), A-V-31, Conv. 1, 4. 3. 1748.

⁴⁴ ARS, Vic. a., šl. 256, I/133, lit. R II-3, 18. 10. 1726.

⁴⁵ ARS, Vic. a., šl. 233, I/124, lit. M XXXIII, 8. 1. 1715. - Istotam, šl. 285, I/145, lit. W I-15, 10. 9. 1714.

⁴⁶ ARS, Vic. a., šl. 293, I/150, lit. Z XI, s.d. (ad 16. 8. 1672).

⁴⁷ Johann Weichard Valvasor, Die Ehre deß Hertzogthums Crain, Laybach 1689. XI. Buch (J.W. Valvasor, Die Ehre XI), str. 488.

⁴⁸ Istotam, str. 602.

⁴⁹ Istotam, str. 330.

⁵⁰ Istotam, str. 197 (Kočevje), 234 (Krško), 324 (Lož), 383 (Metlika).

⁵¹ Istotam, str. 628.

niti v strehi niti v zidu niti kje drugje; ni jim bilo mar krpanja in šivanja, ampak so hodili po svojih opravkih, po kupčiji, po rokodelstvu in poljedelstvu." Odtod je mesto dobilo pridevek "raztrgano", Višnjane pa so povsod dražili s "polžarji iz raztrgane Višnje Gore."⁵² Ker so jim jo na koncu zgodbe podkurili Žužemberčani s pomočjo prebrisanega Ribničana, ni treba dolgo ugibati, da jih je pri tem gnala zavist do Višnjanov, ki so se smeli ponašati z nazivom meščani. Pa vendarle bi tudi danes, po stoletju in pol, spet zlahka verjeli, kako zelo je bila Višnja Gora že od nekdaj "raztrgana". Konec 20. stoletja kažejo namreč zapuščene in še naseljene razpadajoče hiše, kot da mora biti tovrstna "raztrganost" vendarle bolj lastna značaju Višnjanov kakor drugih spodnjekranjskih purgarjev.

"Raztrgana Višnja Gora" danes

Navzlic vsej arhitektonski in umetnostni neuglednosti malih meščanskih naselbin je le-te od kmečke okolice ločevalo veliko pomembnejše obeležje od golega obzidja. Mesta so imela namreč upravno in sodno avtonomijo ter tisti omejeni del političnih pravic, ki so pripadale tretjemu stanu, zastopanemu v deželnih stanovih. Veljala so za deželnoknežja, kar je v praksi pomenilo, da so si vneto dopisovala z vladarjevimi organi in bila obvezana poslati vsakokratnega novoizvoljenega sodnika v Ljubljano k potrditvi pri deželnem vicedomu. Ni pa se dogajalo, da bi se

kak cesar mudil v malih kranjskih mestih, tudi če bi samo v kočiji zdrvel skozi nje,⁵³ kaj šele da bi ga meščani dodobra požegnali z vodo, kot so nehote storili butalski gasilci. Vsakokratni novi deželni knez, najsi je bil cesar ali samo nadvojvoda, je običajno celo k dedni poklonitvi poslal na Kranjsko le zastopnika, res pa so bili svečanega sprejema deležni tudi predstavniki deželnoknežjih mest. Leta 1631 je denimo Krško poslalo na ljubljanski grad k dedni poklonitvi Ferdinanda III. svojega pisarja Janeza Rožiča, ki je nato v mestne anale ponosno zabeležil svojo navzočnost in podatek, da je knežja milost postregla z obedom pri kar dvanajstih mizah.⁵⁴

Čeprav Milčinski ni posebej izgubljal besed o političnem položaju in upravnem ustroju Butal, je vendarle nekaj povedal o butalski občinski samoupravi. V zgodbi o štetju županovih ovac pravi župan svojemu pastirju: "Daj, stopi po občinske može, naj pridejo. Šestnajst jih je in še policaja pokliči, jih bo sedemnajst, midva sva dva, nas bo vseh skupaj devetnajst." Brez pastirja, ki je bil zaposlen pri županu zasebno, je imelo torej v občinskih zadevah besedo osemnajst mož, samih občinskih mož pa so Butale premogle šestnajst. V mnogih časih je bilo število občinskih veljakov zelo podobno,

zato se z njim ne bomo spuščali v dokazovanje, da so Butale mesto, saj govori temu v prid veliko drugih dejstev. Ni pa odveč povedati, da je osemnajst mestnih svétnikov premoglo več mest predrazsvetljenske dobe. Omenimo Višnjo Goro, kjer je dvanajst mož sedelo v notranjem in šest v zunanjem svetu.⁵⁵ V Kostanjevici sta se mestna sveta v prvi polovici 18. stoletja imenovala večji in manjši, imela pa sta dvanajst

⁵² Josip Jurčič, *Zakrpana Višnja gora, raztrgani Žužemberk. Zbrano delo. Prva knjiga. Ljubljana 1946, str. 53-54.*

⁵³ Velik dogodek za notranjske trge je bilo denimo potovanje cesarja Leopolda I. iz Gorice v Ljubljano leta 1660 (J. W. Valvasor, *Die Ehre XI, str. 524*).

⁵⁴ ARS, *Collectanea, fasc. 11, Krško, mestna knjiga, s.p., 2. 6. 1631.*

⁵⁵ ARS, *Vic. a., šk. 285, I/145, lit. W I-14, 29. 7. 1737.*

oziroma štiri člane, skupaj šestnajst⁵⁶ - enako kot v Butalah. Poleg obeh svetov je v vsakem mestu kot nižji organ delovala občina polnopravnih meščanov. Vsi trije organi so predstavljali ono politično ljudstvo, ki naj bi si samo postavljalo voditelje ter odločalo o usodi in blaginji mesta.⁵⁷

Za eno najpomembnejših pravic meščanov so veljale vsakoletne volitve mestnega sodnika, najvišjega predstavnika sodne in izvršne oblasti. Župana so poleg sodnika volili samo v Ljubljani, a v času, ko je knjiga o Butalcih zagledala luč sveta, med sodnikom in županom že ni bilo nikakršne razlike. Zategadelj so Butalci volili župana, in sicer na naslednji način: *"Tepanjčani pripovedujejo, da redé v Butalah občinsko uš, in kadar volijo župana, sedijo bradači okoli mize, nanjo denó občinsko živinče in v čigar brado zleze, ta je župan. Uši pa da je ime Šprinca Marogla, ima v pisarni svoj hlevček in prihajajo mestne device, vsak dan druga, da si jo denó za dve uri v glavo."*

Zgodovinsko jedro nenavadnih butalskih volitev je več kot oprijemljivo. Sodnika so volili samo najuglednejši med meščani in ti so že po samoumevnosti stvari nosili brado. Posameznikova družbena veljava je bila nujno povezana z imetjem in če smo nekoliko zlobni, ni dvoma, da je imela v mestih ob vsesplošni revščini tudi brada svojo ceno. O živalici, ki bi odločala, kdo bo novi mestni starešina, iz zgodovinskih poročil sicer ni znanega ničesar, pa vendar njeno domovanje in čast skoraj brez ovinkov kažete na slovitega polža iz Višnje Gore. Z njim so v Jurčičevem stoletju dražili Višnjane, češ da se ob polžu zbirajo k pomembnim posvetom,⁵⁸ vse dokler ga slednji niso vzeli za nič manj kot mestni simbol. Pri tem so ohranili tudi zbadljivko, kje da je polž skrit: *"Za lepm svetam, pod rihtarjevim skretam, pa moraš z nosom rit, če hočeš do jega prit."*⁵⁹

⁵⁶ ARS, Vic. a., šk. 185, I/104, II-7, 11. 4. 1706, 15. 5. 1744.

⁵⁷ Prim. Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. 63-64.

⁵⁸ Josip Jurčič je v povesti "Zakrpana Višnja Gora, raztrgani Žuženberk" postavil v dedova usta besede: "Boš videl raztrgano višnjansko mesto, kjer imajo polža priklenjenega." (Josip Jurčič, Zbrano delo. Prva knjiga. Ljubljana 1946, str. 51). Ko so se Višnjani potem nanj hudovali, je nekaj let pozneje v "Kozlovski sodbi v Višnji gori" pomenljivo zapisal samo še: "Veliko sicer vem o Višnji gori, vem na primer priliko o nekem slovečem polžu povedati in drugo, pa tega ne bom raznašal." (Josip Jurčič, Izbrano delo I. Naša beseda. Ljubljana 1974, str. 27).

Pri zgodovinsko izpričanih vsakoletnih volitvah mestnega sodnika sicer ni neposredno pomagala nobena žival, resnično pa naj bi si Višnjani ob tovrstnih svečanih priložnostih nazdravljali z dragoceno polževo lupino-školkjo, prikovano z zlato verižico na leseno podnožje.⁶⁰ Uši so imele - tako kot butalska Šprinca Marogla - nedvomno po vseh mestih prijetno domovanje v občinski pisarni, točneje v košatih bradah zbranih mestnih očetov. Oni so imeli kajpak glavno besedo pri volitvah mestnega sodnika in drugih funkcionarjev. Povsod je na volilni dan ducat mož iz notranjega mestnega sveta izbralo dva ali tri sodniške kandidate in jih prav po "samoupravljalno" ponudilo v izvolitev članom zunanjega sveta in mestne občine. Izmed samopredlaganih mestnih veljakov je nato tak širši gremij izvolil sodnika za prihodnji enoletni mandat.⁶¹

V Butalah so volitve očitno potekale mirno, saj jih je odločila Šprinca Marogla, precej burneje pa je bilo prenekaterikrat na volitvah v naših mestih, kjer so imeli glavno besedo ljudje. Nad vse pestre so bile že prve znane in podrobno opisane volitve v Metliki leta 1588, ko so hkrati volili sodnika in njegovega namestnika, imenovanega "starašina". Volitvam je tistikrat osebno prisostvoval deželni vicedom, ki je postal priča glasnemu, prav neverjetnemu kričanju in neredu. Metličanom se vse skupaj ni zdelo nenavadno, ampak v skladu s starimi običaji, drugače pa vicedomu, ki je za Metliko še tisto leto izposloval v Gradcu nov volilni red in poslal v mesto dva ljubljanska meščana, da sta meščane podučila, kako se tej stvari streže v deželnem glavnem mestu.⁶²

Medtem ko je postopek omenjenih metliških volitev veljal za povsem običajnega, so se znali volilci tudi tako spreti, da je moral deželni vicedom presoditi veljavnost volitev ali pa celo sam določiti novega sodnika. Že izbira kandidatov v notranjem svetu ni bila vselej pogodu zunanjim

⁵⁹ Mihaela Zajc-Jarc, Dušan iz Višnje Gore. Glasovi. 7. knjiga. Ljubljana 1993, str. 102.

⁶⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 330.

⁶¹ Natančno opisujejo volitve najstarejša volilna pravila, ki jih je nadvojvoda Karel 16. oktobra 1573 izdal Novomeščanom. V originalu so objavljena v: Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, Dodatek II.

⁶² ARS, Vic. a., šk. 233, I/124, lit. M XXXIII-1, 7. 11. 1588, 10. 12. 1588. - Prim. Dr. Anton Svetina, Metlika. Dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice. Ljubljana 1944, str. 9-10.

svétnikom in občini meščanov. Na sodniškem mestu bi raje videli koga iz svojih vrst, ne le veljake iz notranjega sveta. Pošteno so se zato zmerjali leta 1661 v Krškem in nato tožarili, češ da sta dva meščana naščuvala vso mestno občino v upor.⁶³ Več kot upor naj bi v očeh deželnih oblasti pomenilo razbitje volitev leta 1713 v Ložu. Občina meščanov je izvolila mitninskega prejemnika Luko Komporja, ki sploh ni bil meščan, a bi kot pismen človek mogel odpraviti sla-

*Butalci volijo župana
(ilustracija Franceta Podrekarja)*

bosti mestne uprave. Ko so po njegovi izvolitvi od dotedanjega sodnika Andreja Juhe zahtevali sodniško palico in mestno blagajno, naj bi mestni svétnik Janez Špehek proti vodji oboroženih meščanov nastopil s sabljo. Možje iz občine so tedaj udarili plat zvona, da so se vsi oborožili s sekirami in koli, čeprav eni tudi pod prisilo. Ta in naslednji dan so iskali Špehka, ki se je uspel rešiti, nekaj udarcev pa je menda dobila njegova žena. Deželni vicedom je za vso zadevo določil preiskovalno komisijo, ki je vpletene osebe zaslišala. Tako kot si zaslišanci niso bili povsem edini v drugih odgovorih, tudi niso znali natančno povedati, kdo naj bi kričal: "Mi smo drugi Tolminci." Mestni svétniki bi na škodo občine meščanov radi videli, da se je za Tolmince razglašala

kar vsa občina.⁶⁴ Pri tem moramo povedati, da so Tolminci tisto leto spomladi (1713) sprožili odmeven kmečki upor, zato istovetenje z uporniki ni bilo posebej priporočljivo za nikogar in tudi ne za nemirne Ložane, čeprav so bili meščani.

Uporništvo in revolucionarnost, ki so ju oblasti naprtili meščanom že za majhno predrznost, sta šla v korak s podobne vrste samoupravljanjem, kakršnega smo Slovenci poznali še nedavno tega. Podobno kakor mestne sodnike so namreč v mestih "samoupravno" izbirali in delegirali člane mestnih organov. Ko je v 17. stoletju dokončno prenehal običaj njihove menjave (mutacija), so občina in oba sveta postali korporacije dosmrtnih članov.⁶⁵ Resda se je kateri odselil ali pa so ga izključili, a poglavitno je dejstvo, da so v svoje vrste jemali na izpraznjena mesta samo može, ki so jim bili povšeči. Notranji svet naj bi si sicer volil nove člane izključno iz zunanjega sveta, ta samo iz občine in občina iz preostalih meščanov, a se je v resnici dogajalo tudi precej drugače. Notranji svet je denimo moral požegnati celo sprejem navadnega meščana, v svoje vrste pa je po lastni volji izvolil človeka, ki ga niti v občino še niso sprejeli in so ga tam imeli sploh za nevrednega članstva. Bradatežem v notranjem svetu se je tako na jezo ostalih purgarjev čez noč pridružil kak gospodič, ki mu je komaj rasel puh pod nosom in bi bil po letih, imetju in časti še zelo daleč od sivolasnega bradača. Takega mladega človeka Jožefa Opeko, ki je bil šele dve leti meščan in niti ni imel lastne hiše, so leta 1718 po protekciji sprejeli v notranji svet Novega mesta.⁶⁶

V opisani "samoupravni ureditvi" so vendarle poznali vsaj en element zahodne demokracije, in sicer stranke. Te sicer niso imele opaznega političnega predznaka, če ne štejemo lokalne mestne politike. V Kostanjevici je denimo vicedomska vizitacija leta 1691 odkrila, da mestni svet po "nezdavem običaju" temelji zlasti na prijateljstvu in zavezništvu, razen štirih članov pa ga sestavljajo izključno kmečki ljudje, ki so se v mesto priženili.⁶⁷ Tako združbo sorodnikov in prijateljev v Novem mestu so tamkajšnji sodnik

⁶⁴ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L I-1, 30. 5. 1713, 8. 6. 1713.

⁶⁵ Prim. Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana 1929, str. 36.

⁶⁶ ARS, Vic. a., šk. 257, I/133, lit. R III-1, 14. 7. 1718.

⁶⁷ ARS, Vic. a. šk. 184, I/104, lit. L II-1, s.d. (Haupt Punct, 1691).

⁶³ ARS, Vic. a., šk. 171, I/97a, lit. G VIII-3, 25. 8. 1661.

in trije meščani leta 1718 poimenovali "liga". Komaj naj bi se mesto s smrtjo sodnika Kocha otreslo njegove lige, se je že pojavljala nova iz družin Banko, Novak in Opeka. Te so bile med seboj v sorodu in so znale poskrbeti, da so dobili mesta v notranjem svetu ljudje, ki niso izpolnjevali niti pogojev za sprejem v meščanstvo.⁶⁸ Za uspešno vladanje določene stranke je bila potrebna tudi podpora v občini, ki je v drugem krogu volila sodnika. V Višnji Gori se je zato leta 1738 pripetilo, da je mestni svet "brez vsakega razloga" izključil iz občine devet meščanov. Po pritožbi na vicedoma bi jih moral spet sprejeti nazaj, a so svétniki namesto njih vzeli v občino povsem "nesposobne samske fante", ki niso bili ne poročeni ne hišni posestniki.⁶⁹

Ivan Vrhovec pravi v svoji Zgodovini Novega mesta, da niti vsi meščani skupaj niso mogli prisiliti dvanajsterice notranjih svétnikov, naj sprejme v notranji svet koga, ki ga svétniki ne bi hoteli.⁷⁰ Tak podvig se je lahko posrečil samo deželnemu vicedomu, ponavadi tedaj, ko je notranji svet kakega svétnika izključil in se je izključeni pritožil v Ljubljano. Toda tudi vicedomova odredba o njegovem ponovnem sprejetju med svétnike ni šla vedno zlahka skozi rešeto nasprotovanj. Ko bi moral vicedomov zastopnik leta 1708 v Višnji Gori umestiti odstavljenega svétnika Janeza Iggerja, ju sodnik in svétniki niti blizu niso pustili, ampak so pred rotovžem celo postavili stražo. Seveda so se morali za predrznost kmalu zagovarjati.⁷¹

Vodilni meščani so še s posebno previdnostjo obravnavali tujce, ki so se hoteli vsiliti za njim enake. Potem ko je ljubljanski mestni svet že leta 1601 priprl vrata v meščanstvo neporočenim Italijanom,⁷² naj bi sledil Kranj in kar je bilo dobrega na Gorenjskem, sta kmalu prevzela druga dva dela kranjske dežele. V Krškem so Italijana Blaža de Urbanija sicer najprej radi sprejeli za meščana, ko pa jim je zlezal čez glavo, so ga leta 1675 spravili celo v vicedomsko ječo. Pri tem so se sklicevali na Kranjčane in na sklep svojih

prednikov, da v mestni svet ne bodo sprejemali Lahov.⁷³ A purgarski ksenofobiji vendarle ni bilo težko priti do živega, sicer se ne bi v vsakem mestecu zasidral vsaj kak laški trgovec. Upravitelj višnjegorskega gospostva je leta 1746 razkril, kako je postal meščan Višnje Gore neki laški kramar, ki v mestu sploh ni živel in ničesar posedoval. Meščanske pravice je dobil samo zato, da bi bil oproščen plačila stojnine na okoliških podeželskih sejmih. Da se je dokopal do te svoboščine, je menda višenjskim meščanom plačal nekaj maseljcev vina.⁷⁴ Recept se je kajpak obnesel tudi v drugih mestih, še posebej, če je bila mestna blagajna prazna.

Vzrok zgoraj opisane skromnosti ter lukenj v mestnem pravu in obzidjih je kajpak tičal v prazni mestni blagajni ali kasi (*Stadtkasse*). Dasi viri ne poročajo, da bi jo kdaj tako kot butalsko občinsko blagajno izpraznil kak razbojnik Cefizelj, je vendar izpričano dejstvo, da je bilo blagajnam kranjskih mestec prepogosto videti dno. Neredko so deželne oblasti opozarjale mesta, da je tako tudi zaradi pogostih popivanja na mestne stroške.⁷⁵ Če pogledamo letne račune mestnih sodnikov, resnično že na prvi pogled izstopajo izdatki za številne pogostitve in plačila v hrani in pijači. V naturi so namreč plačevali tudi razne najete delavce in mojstre. V času enoletnega mandata višenjskega mestnega sodnika Andreja Pasika od leta 1629 do 1630 je šlo denimo samo za pogostitve in potnine skoraj tri petine letnih izdatkov (124 goldinarjev, 45 krajcarjev), dobra tretjina za plačila štirih mestnih uslužbencev - pisarja, sla in dveh stražnikov (72 gld), slaba dvajsetina za darila in honorarje (10 gld, 27 kr), le dobri trije goldinarji od skupno 210 pa za vse ostale potrebe.⁷⁶ V drugih sodniških računih, ki ne upoštevajo letnih plač uslužbencev, so se samo stroški za pogostitve vrteli okoli treh četrtin izdatkov.⁷⁷

Mestnih blagajn je bilo pravzaprav v vsakem mestu več. Lastno blagajno je vodil vsakokratni mestni sodnik in iz nje poravnaval predvsem sprotne izdatke mesta, medtem ko se je glavna prihodkov stekala v skrinjo dveh izvoljenih mestnih komornikov (*Stadt-Kamerer*). Vanjo so pritekali skupni mestni prihodki od zemljišč, za-

⁶⁸ ARS, Vic. a., šk. 257, I/133, lit. R III-1, 14. 7. 1718.

⁶⁹ ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, lit. W I-2, 17. 6. 1744.

⁷⁰ Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta Ljubljana* 1891, str. 62.

⁷¹ ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, lit. W I-2, 28. 7. 1708. - *Istotam*, šk. 285, I/145, lit. W I-15, 12. 8. 1708.

⁷² Anton Svetina, *Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravi položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. V: Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave zv. 2, Ljubljana 1971, str. 164.*

⁷³ ARS, Vic. a., šk. 171, I/97a, lit. G VIII-3, 21. 7. 1675.

⁷⁴ HHStA, AAU, A-X-32, Conv. 1, 23. 7. 1746, 30. 7. 1746.

⁷⁵ Npr. ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, lit. W I-2, 27. 7. 1719.

⁷⁶ ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. IV, mestni račun 1629/1630.

⁷⁷ Npr. *istotam*, mestni računi 1596/1597.

kupov in mitnin ter davčne obveznosti, vendar so šle iz te blagajne dajatve deželi,⁷⁸ tako da mestu pogosto ni ostalo nič ali le malo.

V Butalah je obstajala ena sama blagajna, shranjena v občinski hiši, za boljšo varnost pa je nosil ključ kar butalski policaj okoli vratu. V spodnjekrankskih mestih so bili mestni očetje previdnejši, zato sta komorno blagajno vodila višji in nižji komornik. Prav tako je mestne skrinje s shranjenimi računi, dokumenti in dragocenostmi pečatilo tudi po več mož, četudi so jih običajno hranili pri vsakokratnem sodniku doma.⁷⁹ Tako se je moglo preprečevati razne oblike gospodarskega kriminala, zakaj naša mesta so bolj kot cefizljevske ropanje blagajn poznala "institucionalno krajo družbenega kapitala." Ko je leta 1611 mestna občina v Krškem odstavila sodnika Mihaela Trojarja, so mu someščani očitali vrsto predrznosti in zlorab. Oporoko in 80 dukatov zapuščine pokojne someščanke Fichterjeve denimo ni hotel položiti v mestno skrinjo, ampak jih je v škatli odnesel na svoj dom. Škatlo sta poleg sodnika pečatila še mestni pisar in neki meščan, ko pa je občina po Trojarjevi odstavitvi zahtevala, naj denar vrne, so našli na škatli samo njegov pečat in dva odtrgana pečata. Mož je dukate razdelil kot podkupnino štirim članom občine in zagrešil še več finančnih zlorab. Prikril jih je tako, da je za dve leti sodnikovanja naredil letna računa s pomočjo meščanov, ki jih je sam izbral in so se slabo spoznali na računanje, nekateri pa sploh niso bili večji branja in pisanja. Krščani so ogorčeno zapisali, da Trojar "*ni prav absolvirat šole filozofije*" in da je sicer študiral "*grobianum*."⁸⁰

Večji denarji kakor v sodnikovo blagajno so se stekali v drugo mestno blagajno in to tedaj, ko so komornika ali drugi pooblaščenici močje pobirali deželni davek. Od tega ni imelo mesto nika kršne koristi, ampak nenehne nevšečnosti, saj je bila ta blagajna prepogosto vreča brez dna. Vzroki za kronično praznost vseh tipov mestnih blagajn so bili v resnici veliko globlji od včasih prekomernega trošenja mestnih očetov za lastne tuzemske užitke. Kriza vsega mestnega gospodarstva je od 16. stoletja vodila v izpraznjenje mest, oboje pa se je poznalo v nemoči, da bi me-

sta sproti poravnava davčne obveznosti do dežele. Dolgove je ponekod zaslediti že sredi 16. stoletja,⁸¹ nakar so mesta v naslednjem stoletju drugo za drugim potonila v komaj verjetno zadolženost. Zvečine so dolgovala deželni davek in kontribucijo za celo desetletje in več ter hkrati vztrajno prosila za odpis starih obveznosti in znižanje davčne odmere.⁸² Precej simbolike in resnice je v pisateljevem spraševanju, ali so v butalskem občinskem hranilniku sploh bili trije tolarji, kolikor bi moral župan plačati razpisane nagrade. Na več mestih tudi jasno pove, da so Butalci v občinski blagajni hranili cel tolar, torej ne več kot enega.

Zadolžena krankska mesta jo v nasprotju z Butalami niso odnesla tako poceni. Deželni stanovi so jim najprej z rubeži zasegli razne mestne nepremičnine in dohodke, nato pa vse pogostejše pošiljali v mesta vojaške oddelke za izterjavo obveznosti v obliki vzdrževanja vojakov. To težko breme mestnega življa je ljudi še bolj odvrčalo od naseljevanja v mestih, ki so zato ostajala precej izpraznjena in so tarnala nad svojo nesrečo.⁸³ Nekatera mesta so si denar za poravnavo obveznosti izposojala pri zasebnikih, nakar so njihovi najboljši skupni dohodki z odobritvijo deželnih stanov pripadli zasebnim upnikom, t.i. imetnikom rubežne pravice (*Spanungs-Juris Inhaber*).⁸⁴ Malemu Ložu se je to zgodilo okoli leta 1715, ko je uveljavil rubežno pravico nad "*celotnim mestom*" snežniški graščak grof Franc pl.

⁸¹ Zgodaj je začelo beležiti davčne zaostanke Novo mesto, ki je bilo fiskalno daleč najbolj obremenjeno (ARS, Vic. a., šk. 256, I/133, lit. R II-1, 25. 4. 1564).

⁸² Višina davčnih zaostankov vseh krankskih mest je znana iz leta 1676, ko je skoraj polovica skupnega dolga odpadla na Novo mesto, druga polovica pa na tri manjša dolenska mesta (Višnja Gora, Krško in Metlika) in notranjski Lož (ARS, Deželni stanovi za Kranksko I, šk. 312, fasc. 209, str. 933-938). Leta 1735 je bila zadolženost krankskih mest nominalno skoraj triinpolkrat tolikšna kot ob odpisu polovice dolgov leta 1676. Dolgove so beležila vsa dolenska mesta razen Kočevja, ki ni bilo več deželno knežje, Lož in od gorenjskih mest Kamnik (Jostp. Žontar, Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana 1939, str. 229).

⁸³ Deželni stanovi so proti mestom-dolžnikom nastopili z davčnimi izvršbami najpogostejše med tridesetletno vojno. V tridesetih letih 17. stoletja se je z rubežem mestnih dohodkov (spanung) srečalo Novo mesto (ARS, Vic. a., šk. 256, I/133, lit. R II-3, Gravamina, s.d., po 1637), od petdesetih let naprej pa tudi Višnja Gora (ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. VII, 7. 10. 1657) in v letih 1659-1663 Krško (ARS, Vic. a., šk. 171, I/97, lit. G VIII-8, s.d., Bericht copie), ki se mu je dolg hitro povečeval zlasti zaradi visoke kontribucije.

⁸⁴ Npr. v Novem mestu - Vic. a., šk. 258, I/134, lit. R VI-3, 12. 9. 1732.

⁷⁸ Npr. istotam, računi mestnih komornikov 1622/1623, 1636/1637, 1674/1675.

⁷⁹ O takem starem običaju hranjenja mestnih skrinj na sodnikovem domu pričujejo konec 17. stoletja Ložani (ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L XX-1, 9. 1. 1687).

⁸⁰ ARS, Collectanea, fasc. 11, Mesto Krško, 29. 9. 1611.

Lichtenberg. Vicedomska vizitacija trideset let pozneje (1744) ni mogla niti približno ugotoviti mestnih dohodkov, ker je imel mestne urbarje v rokah sin in naslednik pokojnega grofa. Mesto naj bi zdaj temu dolgovalo celo več kot nekdanj njegovemu očetu, čeprav sta Lichtenberga tri desetletja sama pobirala vse dajatve mestnih prebivalcev. Stvar je razumljiva, saj mesto ni imelo pregleda nad plačevanjem obveznosti niti ni premoglo drugih sredstev za odplačilo dolga.⁸⁵ Ložani že desetletja pred rubežem prihodkov niso bogve kako skrbno gospodarili z njimi. Najpozneje v osemdesetih letih 17. stoletja so jih začeli dajati v zakup. Leta 1694 so denimo mestne prihodke oziroma mestne skrinje (*Statt-Trugen*) z vsemi pravicami vred oddali v triletni zakup svojemu someščani Jakobu Tomšiču. Sodnik, mestni svet in občina so se otresli skrbi in se zadovoljili s Tomšičevimi četrletnimi plačili, vse to, kot so zapisali v pogodbi, "za večjo korist loškega mesta."⁸⁶

Malo pred nastopom vladavine Marije Terezije sta največji kranjski mesti za Ljubljano, Kranj in Novo mesto, dobili zaradi hude finančne krize celo ponižujočo upravo s "prisilnim upraviteljem". Šlo je za t.i. mestna komisarja (*Statt-Comissarius*) iz vrst okoliških zemljiških gospodov, ki naj bi bdela nad mestnimi računi in uradniki. Deželni vicedom je imenoval takega komisarja za Kranj leta 1728⁸⁷ in za Novo mesto štiri leta pozneje (1732), potem ko so zasebni upniki že nekaj let uživali zasežene posamezne mestne prihodke - sejensko stojnino, posebne prihodke od letnih sejmov, solnino in mestni mlin.⁸⁸ Vendar pa vrli novomeški purgarji niso hoteli niti malo sodelovati s svojim računskim skrbnikom, čušperškim graščakom Francem Karlom Wolfom. Računov mu preprosto niso predložili po več let ter ga hkrati žalili in zmerjali, zato je mož, sicer brez uspeha, prosil vicedoma za razrešitev funkcije.⁸⁹ Končno se je temeljiteje lotila prenove mestnih gospodarstev ženska vlada Marije Terezije. Leta 1747 je predvsem dolenskim mestom in notranjskemu Ložu pavšalno znatno znižala davčno obveznost, čez nekaj let

pa na novo in pravičneje določila s terezijanskim katastrom.⁹⁰

Obubožana podeželska mesteca spričo vsega povedanega pogosto niso zmogla plačevati več različnih mestnih uslužbencev. Poleg provizoričnega mestnega pisarja, o katerem bomo govorili v zvezi z meščansko pametjo, so neredko zaposlovala enega samega stalnega predstavnika mestne oblasti - mestnega slugo. Ta je hkrati opravljal več funkcij in bil uporaben pri najrazličnejših opravilih. Tak sluga bi precej ustrezal butalskemu policaju iz naslednjega opisa: "*V Butalah so imeli občinskega hlapca, ob delavnikih je goved pasel in lenobo, ob nedeljah in praznikih pa si je na glavo poveznil kapo, ta kapa je bila rdeče obšita, v roko je vzel helebardo ali sulico in je bil policaj, strah vseh tolovajev.*" Zlasti funkcija sodnega sluga je vsakokratnemu mestnemu slugi priložnostno dajala videz večje pomembnosti, neke vrste policaja, tudi preganjalca nepridipravov. Kot tak se je postavljaj na semanje dni, ko so v mesta prihajali vseh vrst tiči. V Novem mestu, po velikosti in imenitnosti drugem na Kranjskem, srečamo takega plačanega uradnika - mestnega slugo (*Stattdiener*) prvič leta 1564, vendar poleg mestnih vratarjev in paznikov. V prvi polovici 17. stoletja so ga med sedmimi plačanimi uslužbenci vodili z najskromnejšo plačo pod imenom sodni sluga (*Gerichtsdienner*),⁹¹ sto let pozneje pa nastopa kot slabo plačani sodni sluga ali mestni hlapec (*Gerichtsdienner oder Stadtknecht*), medtem ko je premožel mestni svet še posebnega klicarja ali slugo (*Ansager oder Rathsdienner*).⁹²

Tako razkošne razvejanosti uslužbencev si manjša mesta kajpak niso mogla privoščiti. Univerzalno vlogo butalskega policaja je moral neredko opravljati en sam mož. Za Črnomelj je izpričano, da je mestni hlapec šele v času dveh let in pol od 1711 do 1714 zaslužil skupaj z obleko toliko kot novomeški hlapec na leto.⁹³ Plače in opravila uslužbencev odkrivajo zlasti sodniški računi Višnje Gore, dobro ohranjeni vse od srede 16. stoletja. Tedaj je v mestu služboval Gregor Kruft, imenovan glede na opravilo sodni sluga,

⁸⁵ ARS, Vic. a., šk. 197, I/107, lit. L XX-3, 16. 1. 1744.

⁸⁶ Istotam, lit. L XX-1, 9. 1. 1687; istotam, lit. L XX-3, 6. 6. 1694.

⁸⁷ Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana 1939, str. 226-227.

⁸⁸ ARS, Vic. a., šk. 258, I/134, lit. R VI-3, 12. 9. 1732; šk. 255, I/133, lit. R I-5, 17. 9. 1732.

⁸⁹ ARS, Vic. a., šk. 258, I/134, lit. IV-2, 29. 11. 1740; lit. IV-1, 10. 5. 1742.

⁹⁰ Znalnega znižanja obveznosti so bila deležna mesta: Krško, Metlika, Novo mesto, Kamnik, Črnomelj, Višnja Gora, Kostanjevica in Lož (ARS, RK, fasc. XIX, šk. 49, lit. G, No 1, 1. 3. 1747).

⁹¹ ARS, Vic. a., šk. 255, I/133, lit. R I-2, s.d. (okoli 1615), lit. R I-5, s.d. (okoli 1640).

⁹² ARS, Vic. a., šk. 256, I/133, lit. R II-3, 18. 10. 1726. - Istotam, šk. 255, I/133, lit. R I-5, 17. 9. 1732.

mestni sluga, mestni sel ali mestni hlapec. Po potrebi je pomagal pri raznih delih v mestu in na cesti ter izobešal sejemski znak.⁹⁴ Pri obračunu plače so takega uslužbenca v tem in naslednjem stoletju olepševalno imenovali mestni sel, v 18. stoletju pa sodni sluga.⁹⁵ Kako so mu rekli Višnjani sami, pove eden redkih slovenskih fragmentov v višenjskih cerkvenih maticah, ki pravi, da se je leta 1626 poročil Jurij Škoda, "*mestniga Hlapza sin*."⁹⁶

Kot kaže, so v Butalah edinemu policaju naložili še več nalog. Tako naj bi okoli vratu nosil tudi ključ občinske blagajne, z bobnanjem raglašal odredbe, ponoči pa kot nočni čuvaj stražil mesto in pel uro. Vsekakor preveč za samo enega policaja, zato so imela naša mesta za tovrstna opravila več ljudi. Za varnost mesta in meščanov so podnevi zaposlovala vratarje pri mestnih vratih ter ponoči nočne čuvaje ali stražnike.⁹⁷ Res pa je v mali Kostanjevici domala vse breme mestne izvršne oblasti slonelo na enem samem uslužbencu, na mestnem hlapcu, ki so mu raje rekli sodni sluga.⁹⁸ Deželna oblast mu je leta 1691 naložila, da mora med drugim loviti neposlušneže in meščanom naznanjati plačevanje davka, pri tem pa naj mu pomagata dva zaprisežena nočna čuvaja. Po novem sta morala priseči in dobivati skromno plačo, prvi čuvaj naj bi naznanjal uro do polnoči in drugi do jutra. Pomenljivo je, da mestece dotlej sploh ni premoglo pravih zapriseženih čuvajev, ampak sta ponoči dve ali tri ure stražila kar po dva fanta, ki sta pazila, da ne bi kje izbruhnil ogenj.⁹⁹

Največ javnih uslužbencev, nekakšnih rezervnih policajev, je bilo v vseh mestih srečati na se-manje dni. Vratarjem pri mestnih vratih so se tedaj pridružili pobiralci mitnine in stojnine, hkrati sejemski nadzorniki. Ponavadi je šlo za priložnostne zaslužkarje, ki jim je mestni sodnik v času trajanja sejma obljubil jedačo in pijačo ali skromno denarno plačilo, kar je v svojem letnem računu zabeležil kot izdatek "*onim (stražnikom vrat)*, ki so na semanji dan s helebardami stali pri vratih."¹⁰⁰ Kadar sejmi niso bili dobro obiskani, denimo zaradi kužnih zapor ali sočasnih sejmov drugje, so mesta rada potožila, da sejemski nadzorniki použijejo več, kot priteče denarja v njihove puščice.¹⁰¹ Je pa res, da so smeli taki stražniki nositi helebardo, prav tako kot butalski policaj, ki je ob nedeljah "*v roko vzel helebardo ali sulico*."

Priložnostni sejemski stražniki seveda niso bili bogve kako usposobljeni, zato so kdaj ravnali v nasprotju s postavo. Na kvatrnem jesenskem sejmu v Črnomlju leta 1746 sta bila denimo na straži moža, ki sta si z mestnim orožjem - helebardama drznila vstopiti v krčmo svobodne hiše gospe Freidank. Krčmar, podložnik omenjene gospe, je protestiral proti helebardama in ju ročno postavil na ulico, nakar mu je eden od stražnikov primazal klofuto in sprožil pretep. Nesrečni krčmar jo je skupil z izlitim očesom in nato stražnika tožil pred mestnim sodiščem, ki je moža zaradi kršitve pravil straže vtaknilo v mesto ječo.¹⁰²

Posebne naloge so na sejmihi opravljali še domači cehovski mojstri, ki so skrbno pazili, da se na sejem ne bi prikradel kak šušmar s slabimi izdelki. Takega so nemudoma naznanili mestnemu sodniku. Kajpak so mestni mojstri skrbeli predvsem za to, da jim kdo ne bi delal premočne konkurence, zato so "šušmarje" razglašali precej svojevoljno. Tako so novomeški klobučarji na Antonovem sejmu leta 1631 spoznali za slabo narejene 69 klobukov, ki so jih prinesli na prodaj njihovi stanovski kolegi iz Celja. Mestni sodnik je Celjanom klobuke odvzel kar brez sodbe, nakar so oškodovani klobučarji sprožili proti novomeškemu sodniku in klobučarjem več sodnih postopkov. S pritožbami so šli vse do

⁹³ ARS, Vic. a., šk. 279, I/142, lit. T II-3, Specification etc.

⁹⁴ ARS, Mestni arhiv Višnja Gora, fasc. IV, mestni računi 1552/1553, 1553/1554: mestni svet je zaposlil "Gregorn Statpott zu ainem Diener dem Gericht", sicer pa za isto osebo srečamo nazive: Stattpott, Statkhneht in Stattdiener.

⁹⁵ ARS, Mestni arhiv Višnja Gora, fasc. IV, mestni računi 1572/1573, 1576/1577, 1629/1630, 1631/1632, 1656/1657; istotam, fasc. 5, račun mestnih komornikov 1742/1743.

⁹⁶ Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŽA Višnja Gora, P 1622-1627 v: R 1619-1622, s.d. 1626.

⁹⁷ Natančni podatki o mestnih uslužbencih v Višnji Gori so zajeti v mestnih računih (gl. op. 95); za Krško v: ARS, Vic. a., šk. 171, I/97a, lit. G VIII-8, 25. 8. 1655; za Novo mesto v: ARS, Vic. a. šk. 255, I/133, lit. R-2, s.d. (okoli 1615), lit. R I-5, s.d. (okoli 1640); istotam, šk. 256, I/133, lit. R II-3, 18. 10. 1726; istotam, šk. 255, I/133, lit. R I-5, 17. 9. 1732.

⁹⁸ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-7, s.d.

⁹⁹ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, s.d. (Haupt Punct, 1691).

¹⁰⁰ ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. IV, mestni računi 1552/1553: "zweien Thar Wartln die am Thar gewesen"; mestni računi 1601/1602: "auf dem Thor mit Hellenparten gestanden".

¹⁰¹ ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. VII, 16. 9. 1573.

¹⁰² ARS, Vic. a., šk. 279, I/142, lit. I II-5, 25. 12. 1746.

cesarja Ferdinanda II., saj so bili prepričani, da odvzeti klobuki niso bili slabi in da jih morajo dobiti nazaj.¹⁰³

Poglavje zase s celo vrsto reminiscenc je butalski semenj, ki so ga Butalci izposlovali pri gosposki samo zato, ker so Tepančani že imeli vsako leto semenj ob svetem Mihelu. Tovrstno ravnanje, uvajanje sejmov, kjer jih prej ni bilo ali pa so zamrli, je bilo bolj kot za mesta značilno za trge in tiste vasi, ki so stremele po trških pravicah. Ko so Butalci dobili sejmsko pravico, "so se zmenili, da mora vsaktera hiša v Butalah kaj prignati na semenj, da se bodo Butale postavile pred svetom in bodo prevzetni Tepančani ponižani." Mesta so zaradi tovrstnih novih sejmov največkrat igrala vlogo oškodovanca, saj so praviloma dobila letne in tedenske sejme že veliko prej z deželnoknežjimi privilegiji. Pritoževala so se nad novotarijami in se prenekaterikrat zaradi nelojalne konkurence tožarila tudi med seboj. Veliko bi se denimo dalo povedati o novih sejmih, ki so jih vpeljali v "napol trgu" Žužemberku, ne povsem brez namena, da bi speljali sejmarije sosednjemu mestu Višnja Gora.¹⁰⁴

V 17. stoletju so s splošnim gospodarskim zatonom malih mest postajale vse številnejše njihove pritožbe nad uničujočo konkurenco starih in novih podeželskih sejmov. Nobeno kranjsko mesto ni pri tem utrpelo tolikšne škode kot obmejno Krško. Prehod čez Savo do mesta in iz njega na štajersko stran reke je že tako zahteval plačevanje nemajhne mitnine, brodnine, sredstvenine in raznih drugih priložnostnih dajatev. Mesto je bilo toliko bolj prizadeto, ko je brežiško gospostvo sredi 17. stoletja na iste dni kot v Krškem uvedlo letne sejme v vasi Videm prav na nasprotnem bregu reke.¹⁰⁵ Zaradi pritožb krškega mesta si je na Florijanovo leta 1674 sočasni videmski in krški sejem ogledala komisija deželnih stanov. V Vidmu je resnično imela kaj videti, in sicer vseh vrst blago ter množico govedi, volov in konj, ki so jih večinoma prignali s Hrvaškega in Štajerskega. Skoraj se ni moč izogniti

primerjavi s sejmom v Tepanjcah, za katerega Milčinski pravi, "da so od daleč naokoli nanj prihajali berači in cigani, kupcev pa se je vsakikrat zbralo nič koliko." Ko so se komisarji prepeljali čez Savo v Krško, so poročali, kot da bi šlo za znani semenj v Butalah: "Tam ni videti drugega kot krške kramarje in nekaj malega volov."¹⁰⁶

Mestom ob vsej revščini in nazadovanju vendarle nihče ni mogel odvzeti enega poglavitnih statusnih simbolov, mestnega grba, razstavljenega na pročelju rotovža in vrezljanega v mestne pečate: malega, srednjega in velikega. Ni znano, kako so nastali grbi starejših spodnjekranjskih mest, od druge polovice 15. stoletja pa je grbe novim mestnim naselbinam podeljeval izključno deželni knez.¹⁰⁷ Butalci so si umislili tak statusni simbol kar sami in to šele, ko "jim do popolne imenitnosti ni manjkalo ničesar več razen grba." Domislica z zmajem kot motivom se je sicer slabo končala tudi zato, ker je bil naslikani zmaj preveč podoben občinskemu biku in ker so imela zmaja v svojih grbih že nekatera druga mesta. Pisatelj je z zmajem vsekakor meril na deželno glavno mesto Ljubljano, hkrati pa bržčas tudi na rodni Lož, ki se je od leta 1477 prav tako ponašal z zmajčkom, le da je ta nebogljeno ležal na tleh, preboden s sulico sv. Jurija.¹⁰⁸

Če sledimo Milčinskemu in posežemo nekoliko v preteklost, se je zgodovinski spomin Butalcev enako kot vseh kranjskih mest nujno pomudil pri turških vpadih, pri čemer največkrat niti "stara in imenitna pisma" niso segala v meglenost zgodovine dlje kot do Turkov. Stvar ni prav nič nenavadna, saj so kar štiri mesta, tri dolenska in edino notranjsko, pognala svoje mestne korenine v turških časih in prav zaradi Turkov. Ustanovne mestne listine Kočevja, Krškega in Loža naravnost spričujejo, kako je cesar dovolil dotedanjim trgov, da za obrambo pred Turki zgradijo obzidje, in tako vse tri skupaj z Višnjo Goro v pičlih šestih letih od 1471 do 1478 povzdignil v mesta. Omenjene listine govorijo, da so Turki prejšnja leta nemalo pustošili v tamkajšnji okolici,¹⁰⁹ medtem ko pravi Milčinski podobno

¹⁰³ ARS, Cehi, šk. 18, Klobučarski ceh v Novem mestu, 12. 2. 1635.

¹⁰⁴ Od leta 1579 sta Novo mesto in Višnja Gora enotno nastopala proti nedeljskemu sejmu v Žužemberku, ki je škodil predvsem Višnjani, saj naj bi imeli Žužemberčani poleg tega na leto že kakih deset prošenj. - ARS, Vic.A., šk. 284, I/145, lit. W I-6, 18. 12. 1579, s.d. (prošnja Višnje Gore nadvojvodi Karlu 1579); istotam, lit. W I-3, 15. 6. 1599; istotam, lit. W I-6, 3. 12. 1616; istotam, lit. W I-4, s.d. Berichtscopi (1676).

¹⁰⁵ ARS, Vic. a., šk. 171, I/97a, lit. G VIII-8, 13. 4. 1686.

¹⁰⁶ Istotam, lit. G VIII-15, 4. 5. 1674.

¹⁰⁷ Prim. Božo Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana 1988, str. 108.

¹⁰⁸ Istotam, str. 98.

¹⁰⁹ Kočevska ustanovna listina z dne 19. aprila 1471 je objavljena v: A. Dimitz, Zur Geschichte der Städte und Märkte in Krain, I. Gottschee. V: Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain (MHVK) XIX (1864), str. 55-58. - Objava ustanovne listine za Krško (5. marec

o Butalah: "Ni dosti manjkalo, pa bi bile prišle v zgodovino in bi se morala še deca v šolah učiti o Butalcih. To je bilo tiste dni, ko je Turek, krivo-verna ta nesnaga, strašil po deželi in robil živino in mladino." Sovpadanje dogodkov in posledic je po naše več kot očitno. Napis "Najstrože prepovedana pot!", ki so ga Butalci postavili za Turke, ima enako veljavo kot utrditev obstoječih in postavitev novih mestnih (protiturških) obzidij, odtehtal pa bi tudi tista pisanja cesarja Fridrika, po katerih so se Kočevje, Krško, Lož in Višnja Gora smeli po novem postavljati z nazivom: mesto.

Več in bolj glorificirano kot Milčinski o nevesočnostih Butalcev s Turki in predvsem z robidami vedo povedati o slavni protiturški obrambi mest razne kranjske kronike in za njimi Valvasor. Mestoma naletimo v njih na poročila, po katerih naj bi junaška obramba katerikrat tudi popustila in povzročila uničenje in požig mesta po krivovercih. To naj bi se sicer vedno zgodilo le Metliki, kar ni samo po sebi nič nenavadnega, saj je Metlika hrvaški in turški meji najbližja. V zavest rojakov je sicer po krivici prišla kot večkrat osvojeno in požgano mesto.¹¹⁰

Turški strah je meščanom dejansko globoko zlezel pod kožo in živel tudi potem, ko o Turkih že dolgo ni bilo ne duha ne sluha. Namesto njih so se mesta začela otepati in bati celo lastnih, krščanskih vojakov, in to od tistega trenutka, ko je okolica postala varna pred dednim sovražnikom. Nezaposleni najemniški in vpoklicani soldatje, v času miru ali bojne pripravljenosti "vkvartirani" po mestih, so kmalu postajali lenobni, od lenobe pa pogoltni po vinu, ki jim je delalo hudo kri, da so se vse preradi sporekli s

svojimi purgarskimi gostitelji, v katerih hišah in skednjih so začasno stanovali.¹¹¹ Če je država zamujala še z vojaškimi plačami in oskrbo, je bilo povoda za prepir več kot dovolj. Znana je zgodba, kako je leta 1614 kakih 150 karlovških vojakov pridrvelo nad Novo mesto, uperilo puške v mestnega sodnika in zahtevalo izplačilo zaostale plače in hrane, ki jim ju je dolgovala država.¹¹² Dolenjskim meščanom je bila zgodba v zadosten poduk, da so se neznanih in nepovabljenih vojakov odslej že na daleč branili. Konec naslednjega leta 1615 so tako Kostanjevičani pred nosom zapahnili mestna vrata okoli 400 slavonskim vojakom, huzarjem in haramijam, ki so bili na poti proti Ljubljani. Po besedah vojaškega poveljnika so meščani dvignili mostove in "se postavili proti vojski na tak način, da so bili bolj podobni sovražnikom kot prijateljem". Vojaštvo je moralo vso noč prezebat pred mestom in šele naslednji dan ob času kosila so se Kostanjevičani pustili prepričati, da je smela vojska nadaljevati pot skozi mesto. Njen poveljnik Johann Mailgruber je po lastnih besedah uporabil za končanje "te nenavadne komedije vse sposobnosti." Ogorčeni vojaki so takoj nato trčili na drugo oviro. Tudi Novomeščani jim dolgo niso odpahnili mestnih vrat, česar naj bi bili krivi Kostanjevičani. Ko je vojaštvo prispelo v Ljubljano, je poveljnik besno pisal nadvojvodi v Gradec, kako bi kostanjeviški sodnik in nekaj mestnih svetnikov zaslužilo nič manj kot to, "da bi dva ali tri od njih potegnili v višino in jim pri tem ukrivili vratove."¹¹³

Od srede 17. stoletja so se občasnim vkvartiranjem ali nastanitvam vojakov pridružile še vojaške eksekucije zaradi mestnih dolgov, nastalih vsled nerednega plačevanja deželnih dajatev. Namesto plačila v denarju so deželni stanovi od obubožanih in napol izpraznjenih mest izterjevali plačilo v naturi. Vojaški enoti so preprosto izdali pobotnico, na podlagi katere so smeli vojaki od določenega mesta zahtevati najrazličnej-

1477): Jože Mlinarič, *Krško in njegova gosposčina v srednjem veku*. V: *Krško skozi čas 1477-1977*. Krško 1977, str. 42-44. - Ustanovna listina Loža z dne 9. marca 1477 je objavljena v: MHVK IX (1854), str. 44 sl. - Prim. Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana 1929, str. 3.

¹¹⁰ Valvasor poroča o turškem uničenju mesta leta 1431 in ponovno 1469 (J. W. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 389), pri čemer danes vemo, da prvega zanesljivo ni bilo, za drugega pa je edini nezanesljivi vir Valvasor sam (Stanko Jug, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja*. V: *Glasnik muzejskega društva za Kranjsko XXIV* (1943), str. 1-61). Po tiskalnem letaku je mogel naš polihistor nekritično povzeti tudi zadnjo, že dolgo ovrženo osvojitve Metlike leta 1575 (J. W. Valvasor, *die Ehre XI*, str. 389; prim. Stanko Jug, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku* (1593). *Zgodovinski časopis IX* (1955), str. 51-53).

¹¹¹ Pogosti spori so se vrstili po končani tridesetletni vojni, ko je bilo v kranjskih mestih nastanjenega posebej veliko brezdelnega vojaštva. V Novem mestu je leta 1649 več mesecev prebivalo 120 vojakov, v Krškem in Ložu po 100, v Metliki in Kočevju po 40, v Črnomlju in Kostanjevici po 30 in v Kostanjevici 20 (ARS, *Deželni stanovi za Kranjsko*, šk. 503, fasc. 301, 2. 1. 1649; istotam, šk. 504, fasc. 301, 8. 4. 1649, 24. 5. 1649, 30. 5. 1649).

¹¹² ARS, *Vic. a.*, šk. 256, I/133, lit. R II-3, 26. 6. 1614. - Prim. Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana 1891, str. 80-81. - Vrhovec dogodek zmotno postavlja v leto 1604.

¹¹³ ARS, *Vic. a.*, šk. 184, I/104, lit. L II-1, 21. 12. 1615.

še storitve. Mestni sodnik in svet sta morala vojaške razdeliti po hišah, predpisati gospodarjem, kolikšno oskrbo naj jim dajejo, medtem ko je mesto kot celota prispevalo del živeža in krme, skrbelo za živinsko vprego in za zadostno število hlapcev in slov, ki so morali biti na voljo oficirjem.¹¹⁴ Tako se je dogajalo, da so bila revna, z davki preobtežena in precej izpraznjena mesta tudi po večkrat na leto preplavljena z vojaštvom. Mestni očetje so zato venomer jadikovali nad tovrstnimi bremenami in radi primerjali nastanjene vojaške z roparji, požigalci in Turki.¹¹⁵

Posrečeno so se skušali rešiti nepovabljenih obiskovalcev spomladi 1716 v Krškem. Tisto leto naj bi bile v mestu že štiri vojaške eksekucije in ko je mestni sodnik in trgovec Magnus Dominik Knopper izvedel, da spet prihajajo vojaki s stanovsko pobotnico za 400 goldinarjev, je ukazal splošno evakuacijo, kajpak po načelu, da je Bog najprej sam sebi ustvaril brado. Obubožanim meščanom - polovica mesta naj bi bila že prej opustela - je ukazal, naj se iz mesta umaknejo v vinograde, vse svoje imetje pa je izročil v varstvo domačim kapucinom in jo sam pobrisal na Gorenjsko v Kamnik. Ker za ta čas sploh ni postavil nikogar za namestnika - sodnega upravitelja, je Krško ostalo brez oblasti. Tudi začasni sodnik, ki ga je nekaj dni pozneje postavil deželni vicedom, se je izgovoril, da službi ne bo kos. Ali so vojaki zares prišli in našli prazno mesto, ne vemo, vsekakor pa je poziv sodnika Knopperja zgovoren primer "skitske taktike bojevanja", ki so jo očitno poznali tudi na slovenskih tleh.¹¹⁶

Resnično se nobeno mesto v mirnem času ni veselilo obiska vojaštva in še manj kakšnih drugih nasilnežev. Morebiti so bili enkrat v zgodovini izjema Ložani, Frana Milčinskega najbližji butalski rojaki. Navzven se sicer niti najmanj niso veselili, ko so spomladi 1676 pisno tožili deželnemu vicedomu v Ljubljani nad nasiljem komornih, nekdanj zrinjskih podložnikov iz Bakra. 17 jih je oboroženih pridrvelo v mesto Lož, zaman iskalo tamkajšnjega cesarskega pobiralca

nakladnine, nato pa vdrlo v hišo njegovega nadzornika in mu odvedlo tri krave. Dejanje so opravičili, češ da sta nakladnik in nadzornik ob veliki noči zaplenila Bakarčanom šest volov za neplačano nakladnino. Ložani se nasilnežem niso postavili po robu, ker naj bi slišali, da je v deželi še sto bakarskih vojakov. Neki someščan jih je dvanajst menda tudi videl taboriti v bližnjem gozdu. Meščani Loža naj bi zavoljo tega živeli v velikem strahu, saj so bili za vsakršno obrambo preslabotni. Vicedom jim je vsekakor verjel ter njihovo pisno poročilo skupaj s prošnjo po pomoči pospremil dvorni komori v Gradec. Toda od tam je kmalu prišla hladna prha. Dvorna komora je namreč ugotovila, da so bili Ložani za napad dogovorjeni z bakarskim administratorjem. Vicedomu je zato ukazala, naj opravi preiskavo, odkrije in primerno kaznuje kolovodje te zarote, loškim meščanom in prebivalcem pa zagrozi, da bodo izgubili svoboščine, če cesarskim uradnikom pri preiskavi ne bodo nudili vse pomoči.¹¹⁷ Koristi Ložanov od načrtovanega nasilja v njihovem mestu tako niso samo padle v vodo, ampak so se umni načrtovalci obenem še pošte-no opekli.

Ni dvoma, da je imel Milčinski izoblikovan čut za kronologijo, ko je za turškimi vpadi opisal protestantsko dobo oziroma krivo vero v Butalah: "*Turške kuge, zahvaljeno bodi nebo, ni bilo v Butale, pač pa se je tjakaj prikradla kuga krive vere.*" Seveda je prišla iz Tepanjc, ki so jih Butale v vsem zvesto posnemale. V uvodnem rodovniku imenitnih Butalcev jo je pisatelj historično pravilno postavil na začetek novega veka, v čas Jureža Pismouka, ki je bil njen mežnar. Znano je, kako so prav mnoga mesta dolgo vztrajala v krivoverstvu, zato bi mogli najti o reformacijskih časih nemalo štorij. Tudi bežalo se je iz cerkva, tako kot lažni butalski sveti Anton, ko so ga po golih nogah ožgale oltarne sveče. Bežal je protestantski in katoliški duhovnik, zdaj prvi zdaj drugi, v Krškem skoraj oba hkrati. Valvasor poroča, kako so deželni stanovi leta 1567 nastavili v mestu evangelijskega pridigarja Janeza Weixlerja, ki ga je župnik tega kraja Polidor de Montagnana sredi pridige prekinil in spodil ne le s prižnice, temveč celo iz cerkve. Toda zdaj bi se slabo godilo samemu župniku. Meščani so imeli njegovo dejanje za nasilje in zločin. Ubili bi ga, ko jim ne bi ušel.¹¹⁸

¹¹⁴ O tem govori npr. specifikacija o servisu in izdani gotovini vojakom v mestu Višnja Gora (ARS, Vic. a., šl. 277, I/140, lit. XXI-6, Specification 1712-1723).

¹¹⁵ Nastanitve vojakov in pritožbe nad tovrstnimi bremenami se pojavljajo v številnih mestnih poročilih in pritožbah. Zelo obremenjeno je bilo zlasti močno zadolženo Novo mesto (npr. ARS, Vic. a., šl. 255, I/133, lit. R I-9, 1. 10. 1720; šl. 256, I/133, lit. R II-3, 22. 9. 1719).

¹¹⁶ ARS, Vic. a., šl. 171, I/97a, lit. G VIII-1, 2. 4. 1716, 14. 4. 1716.

¹¹⁷ ARS, Vic. a., šl. 197, I/107, lit. L XX-8, 12. 4. 1676, 16. 4. 1676, 19. 5. 1676.

¹¹⁸ J. W. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 241.

Krvavi in nekrvavi zločini so vsakokrat popestrili zaspalo življenje malih mest, še posebej, če so doživeli sodni epilog na vislicah. Veliko prestopkov, vrednih zločinov gromozanskega razbojnika Cefizlja, so razumljivo zabeležili na semanje dni. Zapisali smo že, kako so Novomeščani na svojem sejmu po lastni presoji razglasili za nepridiprave celjske klobučarje, kar še ni nič v primerjavi s pravimi tatovi, razgrajči in morilci. Na semanji dan ob prazniku sv. Jakoba leta 1662 se je denimo v Kostanjevici pripetil hud razgrajški incident, ki naj bi ga zagrešili kar menihi iz bližnjega cistercijanskega samostana, gredoč zvečer s plesa domov. Najprej sta dva redovnika pretepla neko mestno siroto, ko pa se je ta zatekla v hišo meščana

Andreja Rehleta, so za njo pritekli še štirje patri in bratje, razbili okna, se zaletavali v hišna vrata in delali tolikšno nasilje, da je moral omenjeni meščan po mestnega sodnika. Tedaj so patri s svojimi hlapci in drugimi ljudmi, ki so bili z njimi, s koli in krepelci v rokah zbežali k mestnim vratom ter tam zasedli dvizni most.

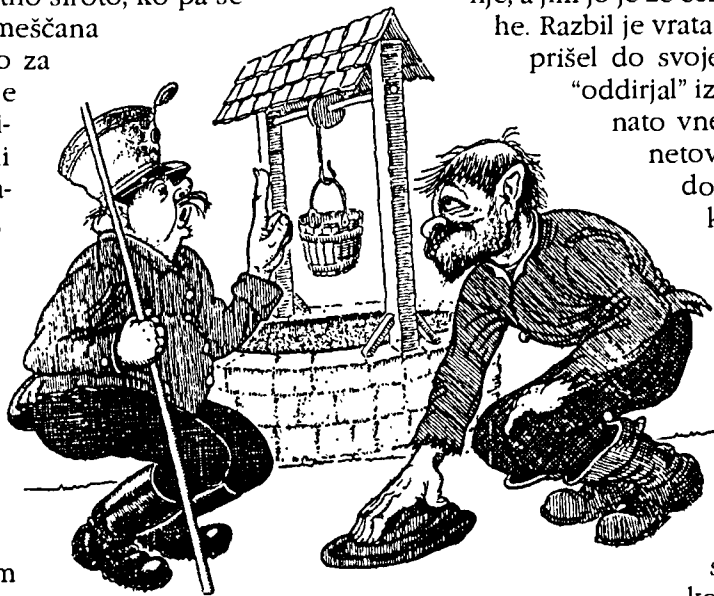
Meščani so se pozneje pritožili deželnemu vicedomu, da se cistercijani niso niti malo vedli kot duhovniki, temveč kot pol čete dragoncev, ki ji je ukazano zavzeti mesto. Mestni sodnik je proti tej objestnosti protestiral v imenu deželnih oblasti in nasilnežem na kraju samem grozil s kaznijo 1000 dukatov v zlatu. Tedaj je brat Cvetin skočil k njemu, ga zagrabil za roko in kričal, da bodo najprej sodnika, nato pa še vse ostale pometali v vodo. Kostanjevičani so o tem poročali: *"Naš mestni sodnik je nato kot potrpežljiva ovčica popustil, da ne bi prišlo do moritve, meščane, ki so pritekli skupaj, pa je napotil domov in tako preprečil nadaljnje neprijetnosti."*¹¹⁹

Kostanjeviški razgrajči niso nikoli prišli pred mestno sodišče, ker to zanje sploh ni bilo pristojno. Za kršenje sejemskega miru in druge prekrške v svojem pomirju so smela mesta namreč soditi le lastnim podanikom in drugim ljudem nižjega stanu. V Kočevju je leta 1607 manjkalo le za las, da bi tak kmečki nepridiprav občutil pravičnost mestne justice. Peter Slane, podložnik iz Dolenje vasi pri Ribnici, je na junijskem letnem sejmu leta 1607 ozmerjal in z nožem napadel četrtnega pobiralca čepnine. Ta naj bi se imel le dobrim ljudem zahvaliti, da ga Slane ni pobil do smrti. Kočevski meščani so napadalca zaprli v mestni stolp, kjer naj bi počakal sojenje, a jim jo je že čez eno uro ucvrl iz kehe. Razbil je vrata, preskočil neki kup, prišel do svojega konja in skrivaj "oddiral" iz mesta. Kočevci so si nato vneto dopisovali s Slatetovim sodnim gospodom - ribniškim graščakom Adamom Moškomom, pa ta svojega podložnika nikakor ni hotel izročiti mestnemu sodišču. Kočevce je vabil, naj kar sami pridejo v Ribnico, kjer se bo Slatetu sodilo, in ker se niso mogli pogoditi, je kočevsko mesto tožilo

Moškona pri deželni pravdi v Ljubljani. Ta je ribniškega graščaka oprostil

vsake krivde in Kočevcem za povrh grozila celo z rubežem, ko niso takoj poravnali sodnih stroškov.¹²⁰ Ne da bi hotel, jim jo je tako gromozanski razbojnik Slane še dodatno podkuril, saj je bil vendar šegavi Ribničan.

Velik del krivde za svojo nesrečo in uboštvo so mesta, ležeča blizu hrvaške meje, pripisovala sosedom - žumberškim in drugim Uskokom, ki bi se lahko najbrž edini pohvalili z zagrešenimi grozodejstvi, vrednimi butalskega Cefizlja. Kostanjevičanom naj bi leta 1618 pokradli vse imetje, ki so ga le-ti ob izbruhu tridesetletne vojne rešili na skrivna mesta. Tudi sicer so Uskoki

*Butalski policaj in razbojnik Cefizelj
(ilustracija Franceta Podrekarja)*

¹¹⁹ ARS, Vic. a., šl. 185, I/104, lit. L II-8, 1. 8. 1662. - Prim. Jože Mlinarič, *Kostanjeviška opatija. Kostanjevica na Krki* 1987, str. 384.

¹²⁰ HHSIA, AAu, A-V-30, Conv. 2, 20. 6. 1607, 22. 6. 1607, 10. 7. 1607, 16. 7. 1607, 9. 1. 1608, 3. 5. 1608, 31. 7. 1608.

ali Vlahi okoli Kostanjevice vsako leto poželi še nedozorelo žito na poljih, pokradli vino iz zidanice ter ropali trgovce in kramarje, da si niso več upali na kostanjeviške letne sejme. Da bi ubranili pridelek, so Kostanjevičani postavljali straže. Prav cefizljevske zvenijo naslednje besede kostanjeviškega mestnega predstojništva iz leta 1686: "*Kadar delamo ubogi meščani na svojih zemljiščih, jih moramo zapustiti še pred sončnim zahodom, če nečemo, da nas ne pobijejo, zakoljejo ali oropajo tiranski Uskoki ali Vlahi, ki za pravico uporabljajo nasilje.*"¹²¹ Tudi Metličani si od Uskokov v strahu pred njihovim uporom niso upali zahtevati plačila mitnine, pri čemer so se prav žumberški Uskoki množično ukvarjali s trgovanjem.¹²² Ko je Metlika jeseni 1705 iz neznanega razloga, najverjetneje pa zaradi nepazljivosti, do tal pogorela, so začele kmalu krožiti govorice, da je mesto požgala roparska tolpa Uskokov, ki naj bi štela 376 ljudi in je tiste čase vznemirjala kraje med Ozljem in Kočevsko. Dvorna komora v Gradcu je iz Bakra prejela nadvse resno poročilo, da so Uskoki začeli s požiganjem in si za prvi cilj izbrali Metliko. V resnici ti ljudje niso imeli ničesar opraviti z metliškim požarom, razen da je bil eden od njih v Metliki prijet in zasiljan. Nemirna meja na Kolpi, umor grofa Lichtenberga, sočasni požar v Metliki in končno prihod cesarske vojske na meje Kranjske so kajpak zlahka prerasli v enovito zgodbo o roparskem napadu in požigu mesta.¹²³

Za krvave zločine, težke kraje in požige so šli prijeti storilci praviloma na vislice. Prenekateri se tudi ni mogel izogniti mučenju, da je končno priznal svoje dejanje, vse dokler ni torture leta 1776 odpravila razsvetljena Marija Terezija.¹²⁴ "Krvave rihte", kakršna je bila Jurčičeva kozlovska sodba v Višnji Gori, sodijo še v "predrazsvetljenske čase." Tedaj so šle zastopnikom meščanstva tiste sodne pravice, ki jim jih je moderna država pozneje vzela. Smeli so namreč soodločati o življenju in smrti, na mestnih tleh so gostili krvnega sodnika in sodno obravnavo, posebna veljava pa je šla vislicam zunaj mestnega obzidja. Ko je država mestom konec 18. stoletja sporočila, da vislice poslej ne bodo več v njihovi pri-

stojnosti, naj bi se Višnjani temu bistroumno upirali, češ: "*Vislic si ne pustimo vzeti. Postavili smo jih namreč zase (!) in za svoje potomce.*"¹²⁵

Višenjski meščani sicer niso sami odločali o življenju in smrti obsojencev, kot bi mogli razumeti iz Jurčiča, ko so pred mestnim sodiščem zahtevali za kozla Lisca gotovo smrt in na ves glas kričali: "*Obesimo ga!*" Res pa je imela Višnja Gora pri izvrševanju krvnega sodstva posebne pravice tako kot vsa deželno knežja mesta. Iz Ljubljane so mestna sodišča za rzsodbo težjih prestopkov klicala krvnega sodnika, ki je v mestih sodil tudi za zločine, storjene na tleh okoliškega deželskega sodišča. Na "krvavo rihto" je krvni sodnik pripeljal svojega pisarja in rablja z vso potrebno opremo, medtem ko so mesta postavljala vislice in za krvno sodišče prispevala prisednike. To so bili zlahtni meščani iz mestnega sveta, po določilih deželnega kneza pa so pošiljala prisednike tudi okoliška mesta in trgi, med njimi tako nepomembni kmečki trgi kot Šentvid pri Stični, Turjak ali Stari trg v Poljanah.¹²⁶ Zelo imenitno opravilo je bilo hoditi odločat o življenju in smrti ter prejeti za to tudi primerno plačilo. Vse stroške je namreč nosilo mesto ali gospostvo, kjer sta se odvijala sodni proces in usmrnitev, svojevrstna in ogleda vredna spektakla.

Pred takim krvnim sodiščem v mestu Višnja Gora so sodili vsem zločincem iz vrst navadnih smrtnikov, ki so se pregrešili bodisi na tleh obsežnega višnjegorskega deželskega sodišča bodisi v pomirju mesta. Čeprav je sodstvo Višnje Gore med dolenskim in notranjskim mesti daleč najbolj dokumentirano in vemo celo to, kdo je kdaj za vislice prispeval les, kdo nosil lestev in koliko je zvečer použil krvni sodnik s svojim spremstvom,¹²⁷ je vendarle najbolj znana nearhivirana Jurčičeva Kozlovska sodba. Iz

¹²¹ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-2, 31. 3. 1686, 9. 8. 1686.

¹²² ARS, Vic. a., šk. 233, I/124, lit. M XXXIII-9, 6. 5. 1686.

¹²³ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), Innerösterreichische Hofkammer-Akten (I.Ö. HK-Akten), 1705-XI-22, 7. 11. 1705.

¹²⁴ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovenecv*. Ljubljana 1961, str. 402.

¹²⁵ Anekdoti je pripovedoval pokojni akademik dr. Sergij Vilfan. Dokumenta avtorju v doslej pregledanih arhivskih virih ni uspelo najti, a se velja zanašati na besede dr. Vilfana, da je anekdota resnična. Gre sicer za znan motiv, ki ga srečamo tudi v Muhoborcih Frana Milčinskega (Fran Milčinski, *Muhoborci*. Ljubljana, str. 8).

¹²⁶ Šentvidčani so hodili na krvne sodbe v Višnjo Goro (ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 205, No. 35, urbar gospostva Višnja Gora 1573, s.p. -Malefiz rechtens Fürderung, istotam, No. 35, urbar gospostva Višnja Gora 1618, s.p. -Malefiz rechtens Fürderung), Turjačani in Tržani pa v Kočevje (Peter Wolsegger, *Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574*. V: MMVK IV (1891), str. 34).

¹²⁷ Konrad Črnologar, *Aus dem Weichselburger Stadtarchive*. V: MMVK 11 (1898), str. 66-76.

ohranjenih mestnih sodnih protokolov od 16. do 18. stoletja sicer ne izhaja, da bi se mestno višenjsko sodišče na nižjesodni instanci prekomerno ukvarjalo z zadevami, v katere bi bile vpletene domače živali, zato pa je kar nekaj "kosmatih procesov" prišlo pred višjesodne instance.

Upravitelj gospostva Višnja Gora je denimo leta 1730 obtožil mestnega sodnika Gašperja Šparovca, da je ponoči razbil vrata njegove pristave in odpeljal dva konja, ker sta mu povzročila škodo. Šparovec naj bi poprej upravitelja dvakrat prosil za oceno škode, pa ni ničesar dosegel. Pri vicedomskem sodišču so se o stvari dajali še celo leto, vendar niso kaznovali konj, tako kot so storili z nesrečnim Jurčičevim kozlom Liscem, ki se mu je prav tako zahotelo paše na sosedovem zelniku.¹²⁸

Prav mogoče je, da se je v Jurčičev čas ohranil spomin na tovrstne napihnjene sodne procese, ki jo je povzročila živina, željna paše na tujih tleh. Sodni primer, ko jo je skupilo čisto nedolžno živinče, se je resnično pripetil leta 1679. Pred deželskim sodiščem Višnja Gora je tedaj potekal proces zoper dvajsetletnega Andreja Curkarja, podložnika graščine Grmače, ki naj bi se spolno pregrešil s kravo. Sodnemu zboru je načeloval cesarski krvni sodnik iz Ljubljane, kot prisedniki pa višenjski mestni sodnik, enajst svétnikov in nekaj drugih oseb. Po zaslišanju prič je nesrečni mladenič večkrat priznal krivdo in bil zato oproščen torture. Sodni zbor ga je soglasno obsodil na smrt pod cesarskim mečem, kar so opravili na običajnem morišču - pri višenjskih vislicali. Nesrečnega mladeniča so sežgali skupaj s kravo in teletom, ki je imelo biti pokončano z ognjem samo zato, ker je sesalo kravino mleko.¹²⁹

Četudi govorijo pisani viri o preteklosti, kot bi bila skoraj vsa dejanja domena mož in le tu in tam zadenejo ob kakšen redek ženski osebek, jim vsega ne kaže verjeti. Že zato ne, ker jih je pisala moška roka. Tudi v Butalah komaj naletimo na kakšno predstavnico nežnejšega spola, tako na mater županjo, županovo taščo in hčer ali na babo, ki ji je Cefizelj izmaknil svinjo, zapovrh pa niti ena teh literarnih junakinj nima lastnega imena. Častno izjemo predstavlja edinole Šprinca Marogla, občinska uš, ki je bila vsaj slov-

nično ženskega spola. A izjema pač potrjuje pravila in da je pri Butalcih za ženske vloge resnično stiska, je v sili mogoče pripisati dejstvu, da je bil nenazadnje tudi Milčinski dedec.

V nekdam slavnih mestih spodnjega dela Kranjskega vojvodstva v resnici ni bilo drugače kot drugod, kjer so ženske podpirale tri hišne vogale, da bi imeli moške dovolj časa in moči za častna dejanja v korist doma in javne blaginje. Še več, soproge meščanov, ki so bili na vidnem položaju, so celo dejavno posegale v moške zadeve, prenekaterikrat odločneje in uspešneje kot moške sami. Z Dolenjskega in Notranjskega zlasti ne manjka poročil o veliki vlogi boljših polovic mestnih sodnikov. Ni dvoma, da mnoge med njimi niso bile nič manj ali celo bolj "rihtarice" kot so bili njihovi moške "mestni rihtarji".¹³⁰

Ena takih sodnic je bila Eva Elizabeta Reichart iz Višnje Gore, žena sodnika Janeza Reicharta, priseljenca iz mesta Volšperk (Wolfsberg) na Koroškem. Njenemu možu je uspel nagel vzpon v mestno občino in iz nje leta 1741 na neobičajen način naravnost na mesto sodnika.¹³¹ Ko so se Višnjani leta 1744 ob vicedomski vizitaciji nad njim pritoževali, češ da za pobiralce dajatev na mestne stroške prireja nedovoljena popivanja, je v odgovor pomenljivo zapisal, da je njegova gostilna najstarejša v mestu in da je bil njen prejšnji lastnik, njegov pokojni tast Janez Igger, kar 22 let mestni sodnik. S tem je prekanjeni Korošec nehote izdal, odkod tolikšna oblast njegovi ženi. Eva Elizabeta Reichart se je mogla sodniških poslov "priučiti" z opazovanjem dolgoletnega sodnikovanja svojega očeta. Ta je bil prav tako priženjen v materino hišo, kot se je k njej priženil zdajšnji sodnik Janez Reichart, zato je na dlani, da sta imeli pri hiši in posledično tudi v mestu glavno besedo obe Iggerjevi ženski, mati in hči. Mestni svétniki so pri omenjeni vizitaciji navedli, da sodnik Reichart zelo redko vodi lju-bo justico tako, kot velewa običaj, in to iz enega samega razloga: nikoli ali zelo redko namreč sklep mestnega sveta ni sprejet brez strinjanja in

¹³⁰ Kot krstna botra je denimo žena krškega sodnika Marija Cecilija Juriša označena z nazivom "judicissa loci" (ŽU Krško, RMK 1670-1729, 14. 9. 1712).

¹³¹ Janez Reichard se je priženil v Višnjo Goro 8. septembra 1731 (Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŽA Višnja Gora, P 1713-1754). Čeprav naslednjih deset let ni postal član zunanjega in notranjega mestnega sveta, ampak samo član mestne občine, so ga v letih 1741-1747 kar sedemkrat zapored izvolili za mestnega sodnika (ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. II, sodni protokoli 1705-1752, s.p.).

¹²⁸ HHSIA, AAu, A-X-32, Conv. 3, 18. 1. 1730, 23. 2. 1730, 22. 9. 1730, 27. 11. 1730.

¹²⁹ HHSIA, AAu, A-X1-2, Conv. 1, 5. 10. 1679, 7. 10. 1679.

volje "gospe mestne sodnice" (*Frau Stattrichlerin*). Da se na mestne stroške popiva in da se sodnica vmešava v mestne zadeve, so povedali in potrdili tudi člani mestne občine. Sodnik Reichart je v lastno obrambo zapisal, da je pred šestimi leti vicedom poslal v mesto barona Ruesensteina, ki je v Iggerjevi gostilni, pri njegovi gospe tašči, použil za 6 goldinarjev hrane in pijače, pa doslej on, sodnik, ni dobil povrnjenega niti krajcarja. Kajpak je šlo pri tem predvsem za taščin interes, česar Reichard ni posebej razglašal. Ženo je nato vzel v bran rekoč, da jo mora do nadaljnjega nujno klicati za pomoč pri jeziku. Meščanom, ki med seboj niso tako dobri, namreč žena tolmači njegove (nemške) besede v deželnem (slovenskem) jeziku. Pretkano je zapisal, kako je vsem znano, da celo dednim deželam sedaj vlada gospa (Marija Terezija), zato mora biti "babnica" (*das Frauenzimmer!*) dandanašnji visoko spoštovano. Sicer pa da je njegova žena sposobna ob vsakem času dajati besedo in odgovor celemu magistratu!¹³² Očitno je, da je vrli Korošec prepričal tako vicedomske uradnike kot Višnjane, saj so ga slednji isto leto in nato še dvakrat ponovno izvolili za sodnika.¹³³

Z veliko več nejevolje so žensko vladanje sprejeli dobrega pol stoletja prej v Ložu, kjer sta v letih 1686 do 1687 družno vodila mestne posle sodnik Andrej Špehek in njegova žena, katere imena nam pisci zgodovinskih virov niso sporočili. Zakonca sta someščanom dala precej drzno povod za pravi revolt, ko sta jih zavoljo domnevnih dolgov tožila pri deželnem vicedomu v Ljubljani. Ložani so pisno odgovorili, da je v resnici Špehek sam ostal veliko dolžan mestni blagajni, Špehkovka pa da je večkrat nagovarjala prejšnjega sodnika, naj po krivem priča, da je od Špehka prejel določeno vsoto, ki mu jo bo mesto zato prisiljeno izplačati. Pri Špehku in njegovi ženi naj bi someščani spoznali, da nočeta priznavati skoraj nobene oblasti prvi sodni instanci, t.j. mestnemu sodišču. Ker sta jih "po krivici obtožila ter hotela mesto uničiti in spraviti na beraško palico", se je vsa mestna občina temu glasno uprla. Vicedomu so pisno sporočili, da so Špehka odstavili s sodniškega mesta in mu odvzeli sodno palico, za čas medvladja do naslednjih volitev pa izvolili podsodnika (*Vize-richter*). Dejanje so izpeljali tako, da so šli k

Špehku po sodno palico vsi mestni svétniki in celotna občina. Toda sodnica ali rihtarica (*die Rihterin*) se ni dala kar tako ugnati. Skočila je v lase mestnemu pisarju, mu jih pri tem veliko izpulila, medtem ko je njena hči mahala s cesarsko sodno palico kot s kakšnim volovskim krepelom. Novi podsodnik, svet in občina so v poročilu vicedomu zapisali, da prej pravzaprav niso imeli sodnika, saj sta sodniške posle (*die Rihterey*) opravljala Špehkova žena in sin. Sodb in sklepov ni izrekal sodnik, ampak njegova žena, pri čemer občina meščanov ni mogla več trpeti, da bi jih zasmehovala s svinjskimi in gosjimi pastirji. Mestne skrinje, v katerih so spravljene mestni računi in pisanja, hrani pa jih vsakokratni sodnik, je zaprla v kamro in jim jih ni hotela dati. Ložani so še zapisali, da so Špehku že ob izvolitvi za sodnika vpričo vseh ljudi povedali, da ga bodo že čez mesec dni ali ob prvih kvatrah odstavili, če misli mestu vladati in soditi njegova žena. To mu je narekoval njegov lastni svak, mestni pisar pa zapisal v protokol. Svarila niso pomagala, saj naj bi prišlo v času Špehkovega sodnikovanja do popolne zmešnjave, mnogih pretefov, nepravilnosti pri pobiranju sejemске stojnine in dajatev ter do pristranskega izrekanja sodb. Ložani so posebej negodovali nad razsodbo v zvezi z nekim zakonolomom, ko je Špehkovka kar "v kuhinji" razsodila drugače kot mestno sodišče. Zaradi sodnikove odstavitve je vicedom v začetku leta 1687 poslal v Lož snežniškega gosposčinskega upravitelja v vlogi komisarja, ki naj bi Špehka spet ustoličil in mu vrnil odvzeto sodniško palico. Toda Ložani so ostali neomajani, zato je komisar obupal in se odpovedal funkciji. Meščani so ga namreč obsuli s pritožbami zoper Špehka in ženo ter kljub njegovim opozorilom glasno zatrjevali, da "raje padejo v nemilost, zapadejo kazni in izgubijo zadnje gumbe", kot da bi še naprej priznavali za sodnika tistega Špehka, ki so mu že ob izvolitvi zabičali, "naj vlada sam in naj se ne pusti vladati svoji ženi."¹³⁴ Loška "rihtarica" je bila očitno večji kamen spotike kot sama sodnikova neodločnost. Njemu so bili Ložani sčasoma pripravljeni oprostiti popustljivost in druga slaba dejanja, sicer ga po desetih letih ne bi ponovno izvolili za sodnika in to kar trikrat zapored.¹³⁵ O ženi tedaj ne slišimo ničesar več; bržčas mu ni delala nevšečnosti, ker je bila že pod rušo.

¹³² ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, lit. W I-2, 17. 6. 1744.

¹³³ ARS, Vic. a., šk. 285, I/145, lit. W I-14, 6. 7. 1744, 9. 7. 1746. - ARS, Mest. a., fasc. II, sodni protokoli 1705-1752, s.p., 24. 6. 1745, 24. 6. 1746, 24. 6. 1747.

¹³⁴ ARS, Vic. a., šk. 197, I/107, lit. L XX-1, 9. 1. 1697, 15. 1. 1687.

¹³⁵ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L I-1, 4. 6. 1697, 30. 7. 1699. - Istotam, šk. 197, I/107, lit. L XX-5, 28. 6. 1698.

Veliko bolj kruto se je v začetku 18. stoletja končala oblast in življenjska pot take smeje ženske ter še prenekatero žlahtne meščanke v Krškem. Kot poroča kakega pol stoletja pozneje krška kapucinska kronika, naj bi več deset osebam dokazali copranje in jih vrgli v ogenj, med njimi celo hčere in soproge meščanov in mestnih svetovalcev, kar je na Kranjskem edini znani primer usmrteitev mestnih čarovnic. Med krškimi coprnicami izstopa žena Matije Juriše, ki so jo usmrtili leta 1709 in naj bi veljala celo za duhovno voditeljico (mater spiritualis) očetov kapucinov. Ko so jo mimo kapucinskega samostana peljali na morišče, se je menda vpričo svoje ga spovednika gromko smejala. Nekaj let pozneje, okoli leta 1714, so na grmadi sežgali tudi njeno hčerko Marijo Colnarič in to v času, ko je bil njen oče Matija Juriša mestni svétnik.¹³⁶ Pomembno je, da usmrteitev žene in hčerke-čarovnice ni niti malo škodovala ugledu tega moža. Že leta 1711 je bil namreč izvoljen za mestnega sodnika in dobil prvega sina v drugem zakonu.¹³⁷ Sodne izvršitve so Krčani menda opustili samo zaradi mestnega uboštva, saj je bilo treba drago plačevati krvnega sodnika iz Ljubljane.¹³⁸ Krčankam in očitno tudi vsemu mestu so bili procesi že tako dovoljšen poduk v pozne rodove, saj so vedeli stari ljudje še konec 19. stoletja pripovedovati, v katerem stolpu so čarovnice zapirali in sežigali.¹³⁹

Še veliko bi mogli povedati o podvigih slavnih žensk in raznih pomembnih pripetljajih, ko bi vrli meščani preteklih stoletij bolj pazili na popisani papir in ne bi svojih mestnih arhivov prepustili v nadaljno obdelavo vlagi in ognju. Mar ni pisatelj zapisal, da so tudi Butalci imeli stara pisma, ki so se jim izgubila. Ko hoče dandanašnji človek izbrskati karkoli o naši purgariji, se mora podati v arhive centralnih oblasti v Ljubljani, Gradcu in na Dunaju. Pri tem je v realni nevarnosti, da ne bo našel dosti virov izpod peresa prve roke, ampak predvsem tisto, kar so o mestih

zapisali drugi. To pa ni vselej dovolj pristno in merodajno, saj smo že nekajkrat skupaj z Milčinskimi povedali, da Tepanjcem ni verjeti vsega, kar govorijo o Butalcih.

Povsem preverjeno in dokazljivo je dejstvo, da mestni očetje niso prav nič skrbno hranili pisanih pričevanj svojih predhodnikov. Toliko manj v primeru, ko takih zapisov sploh ni bilo in niso imeli na kaj paziti. Tako naj bi v Kostanjevici okoli leta 1700 nepismeni mestni sodniki svoje letne račune predlagali mestnemu svetu in občini zgolj ustno, mestnih urbarjev pa ni bilo, ker so menda pogoreli.¹⁴⁰ Ko je notranjeavstrijska vlada leta 1706 med drugim spraševala mesta o stanju njihovih arhivov, je dobila kaj skope odgovore. Metličani so v odgovoru zapisali, da nimajo nikakršnega arhiva ter da hranijo privilegije, cesarske odredbe in druga pisanja v neki skrinji, o zgodovini mesta pa da nimajo nobenih pravih podatkov, iz katerih bi lahko sestavili poročilo.¹⁴¹ Še za imenitna cesarska pisma in privilegije so mesta prenekaterokrat trdila, da so jim zgoreli v zadnjem ali predzadnjem požaru. Toliko bolj so tarnala takrat, ko se mestni očetje niso hoteli več natančno spomniti njihove vsebine ali pa so zatrjevali, da je bilo v njih kaj posebej imenitnega, česar še svoj živ dan ni nihče videl.¹⁴²

Potemtakem ni čudno, da je Ivan Vrhovec pred dobrimi sto leti zapisal o mestnem arhivu Novega mesta nelaskave besede: *„Sicer kopica papirja iz zadnjih treh stoletij ne zasluži tega imena, pa jo zaradi kratkoče vendar tako imenujem. Neredno razmetane se nahajajo v tej kopici stare in nove, važne in nevažne listine.“*¹⁴³ Do danes se je iz predrazsvetljenskih časov tega mesta ohranil le sveženj raztresenih dokumen-

¹³⁶ Kapucinski samostan v Krškem, *Archivum loci ppff. capucinatorum Gurgfeldi erectum anno Domini MDCCCLVII, vložek pred str. 39: Relatio de Sagis, ob quas Gurgfeldensi civitati opprobrium natum fuit. - Prim. Ivan Lapajne, Krško in Krčani. Krško 1894, str. str. 38-40.*

¹³⁷ Župnijski urad Krško, RMK Krško 1670-1729: 16. 6. 1711 se omenja kot krstni boter "D.(ominus) Matthaeus Jerrischa judex loci", 23. 7. 1711 pa je bil krščen Janez Jakob Juriša, sin "D(omi)ni Mathai Jurrischa judicis hulus et Caeciliae."

¹³⁸ Ivan Lapajne, *Krško in Krčani. Krško 1894, str. 38-39.*

¹³⁹ *Istotam, str. 35.*

¹⁴⁰ ARS, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-7, 12. 3. 1703

¹⁴¹ ARS, Vic. a., šk. 233, I/124, lit. M XXXIII-10, 8. 1. 1715.

¹⁴² Črnomaljšci so se denimo okoli leta 1715 izgovarjali, da so njihovi pisani dokumenti, razen nekaj potrditev privilegijev, zgoreli v treh požarih, da pa je bila njihova vsebina enaka vsebini metliških prvilgijev (ARS, Vic. a., šk. 279, I/142, lit. T II-4, s.d., Berichts Copia der Stadt Tschernembl wegen des Politici etc.). - Višnjiški čevljarji in usnarji so leta 1748 prosili državno oblast za potrditev svojih celovskih artiklov in navažali, da so jim stare cesarske svoboščine zgorele skupaj s celovsko skrinjo v požaru pred približno šestdesetimi leti (AS, RK, fasc. XIX, šk. 50, L No. 1, 12. 10. 1748). Omenjeni požar bi bilo torej postavljati v čas okoli leta 1688, ki je sicer dobro dokumentiran z viri, a o požaru v njih ni niti besede. Višnjiški mojstri so si ga tako kot tudi domnevne cesarske prvilgije preprosto izmislili, kar tisti čas ni bil redek primer.

rov,¹⁴⁴ a je treba povedati, da je to več kot iz arhivov katerega koli drugega spodnjekrankskega mesta razen - Višnje Gore. V tem malem in dostiokrat po krivici zasmehovanem mestu so namreč od časov njegove ustanovitve skrbno hranili premnoge listine, račune in dopise, jih večkrat urejali in vpisovali v arhivske sezname. Tako se more višenjski arhiv primerjati na Slovenskem le z mestnim arhivom Ljubljane, saj hrani bogato gradivo, od cesarskih privilegijev do na videz nepomembnih zapisov vsakdanjega življenja.¹⁴⁵

Toda, ko je bilo mestne avtonomije konec, sta ohranitvi omenjenih višenjskih dragocenosti botrovali le božja previdnost in razsodnost dveh mož, saj bi bil arhiv dvakrat skoraj uničen. Zgodbo bomo vseeno povedali, čeprav je bila objavljena in sodi že v 20. stoletje, točneje v njegovo najbolj krvavo desetletje. Najprej je med nemškimi bombardiranjem Višnje Gore septembra 1943 zračni pritisk odnesel višenjski arhiv iz občinske stavbe na vrt. Tedanji občinski tajnik Jožef Pajk (potomec Jurčičevega Pajka) ga je pobral in zložil na kup v obokanem pritličju mestne hiše. Tam ga je leta 1946 videl Sergij Vilfan in o tem obvestil sodelavca tedanjega zbirnega centra. Ker se ni nič premaknilo, je šel pozneje s pooblastilom in sodelovanjem Državnega arhiva Slovenije sam iskat arhiv v Višnjo Goro. Nova oblast ni vedela o njem ničesar, na mestu, kamor je arhiv po bombardiranju spravil prejšnji tajnik, pa je bilo videti samo kup premoga. Za vsak primer so začeli premog odmetavati in pod njim so se srečno začeli pojavljati ostanki višenjskega arhiva, ki bi tisto zimo s premogom vred romal v peč.¹⁴⁶ Drugače kot v Višnji Gori, kjer so večji del arhiva zadnji hip uspeli rešiti, se je zgodilo z mestnim arhivom Novega mesta. Že v 17. stoletju so se Novomeščani izgovarjali na pomanjkanje prostora v rotovžu, zato je moral registraturo hraniti mestni pisar pri sebi doma, pri njegovi pičli plači pa ni mogoče zahtevati, da bi jo vzdrževal v potrebnem redu. V drugi polovici 19. stoletja so stare listine hranili pod streho rotovža, a

je ravno najstarejše pokuril neki uradnik, ki je tam stanoval in ni našel primernejše kurjave.¹⁴⁷ Kaj vse je skrivalo uničeno pristno gradivo o purgarskem življenju tega in drugih mest, tako ne bomo nikoli izvedeli.

Za konec nam preostane, da spregovorimo še nekaj besed o butalski in nasploh o purgarski pameti preteklih obdobij. Skoraj milo se more storiti bralcu, ki ni povsem brez sočutja in ki prebira, kako so se Butalci sprli s pametjo, kako jim jo je venomer primanjkovalo ali da sploh niso imeli prave. Če ne podvomimo preveč v ljudsko reklo, da več glav več ve, bo pač držalo, da še več glav ve o stvareh toliko več in bolje. A tako kot Butale so bila naša mesta vendar majhna, v njih malo hiš in prebivalcev, zato jih ni moč obsojati, da jim je pameti kdaj manjkalo. Pri tem kajpak mislimo na tisto kvalificirano, verificirano človeško pamet, opismenjeno, večšo obračati domačega in tuje jezike ter dovtetno za tehnične iznajdbe vseh vrst. Kjer je bilo na kupu že tako malo ljudi in ni šlo ravno za kakšno cerkveno sinodo ali občni zbor dunajskih in padovanskih univerzitetnikov, tovrstne pameti razumljivo ni moglo biti na pretek. Milčinski je sicer mislil na neko drugo, tako imenovano zdravo pamet, a tisto je vselej težje meriti kot ono, ki so jo premogli naši purgarji zapisano na diplomah o šolskem in cehovskem znanju. Butalec Nace štremljasti jo je imel na papirju, saj je prinesel v rodno mesto, "*na veliki poli pismo in pečat, da se je resnično tri leta učil kovaštva.*" Taka šolska pamet ali učenost mu je doma veliko obetala, še posebej, ker nikjer ne beremo, da bi Butale premogle lastno šolo.

Kar nekaj simbolike je v pisateljevih besedah o butalskem kupovanju pameti na tujem. Purgarski sinovi iz tega ali onega našega malega mesta so morali namreč hoditi po šolsko pamet drugam. Precej jih srečamo v univerzitetnih matrikah, med duhovniki, v jezuitski šoli v Ljubljani in pozneje, od srede 18. stoletja v novoustanovljeni frančiškanski gimnaziji v Novem mestu.¹⁴⁸

¹⁴³ Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. IV.*

¹⁴⁴ Po seznamu gradiva fonda Mestna občina Novo mesto (Zgodovinski arhivi Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto) so do leta 1795 ohranjeni samo fragmenti, skupno 136 arhivskih enot, od tega le 14, ki zadevajo čas pred letom 1750 (od 1621).

¹⁴⁵ ARS, Mest. a. Višnja Gora (1478-1943), 17 fasciklov, 29 knjig, 3,5 tekočih metrov.

¹⁴⁶ Irena Vilfan-Bruckmüller, *Višnja gora in njeno prebivalstvo v 16. stoletju. Ob petstoletnici mesta. Kronika 26 (1978), št. 3, str. 155.*

¹⁴⁷ Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. V.*

¹⁴⁸ Prim. Anton Ožinger, *Študenti iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365-1518). Kronika 23 (1975), str. 149-153.* - Prim. Janez Janžekovič, *Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju. Kronika 25 (1977), str. 167-177.* - Prim. Jože Ciperle, *Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani. Jezuiti na Slovenskem. Zbornik simpozija. Ljubljana 1992, str. 157-179.* - Prim. *250 let gimnazije Novo mesto 1746-1996. Novo mesto 1996.*

Tudi med obrtnimi vajenci jih ni bilo malo, ki so se podali v uk veliko dlje kot omenjeni Nace; ta se je učil za kovača pri uju, samo tri ure hoda od Butal, ne da bi se tam kaj posebej navzel kovaških veščin in pameti. Tudi zaradi takih spodrsrljajev rojakov iz domačega mesta so v Butalah premišljevali, kako priti do univerzalne pameti in je kupiti in uvoziti toliko, da bodo lahko mirno porekli: "*Potem bomo v Butalah brez napake.*" - "*Pa je nanese in so praviti slišali o tujem mestu, da imajo pod mostom deveto šolo, v tem mestu da je toliko pameti, da jo kar v sodih prodajajo kakor kislo zelje.*"

Ni odveč, če se na tem mestu lotimo opravila literarnega zgodovinarja in ugotovimo, da je dobil Milčinski navdih za "*deveto šolo pod mostom*" pri Cankarjevi enajsti šoli. Toda ta nikakor ni bila samo literarna fikcija največjega slovenskega prozaista, ampak vsaj stoletje in pol starejši kranjski dovtip. Poleg desetih ljubljanskih šol oziroma letnikov je globoko v predrazsvetljenjski čas segala tudi enajsta šola na Vrhniki. Za njene absolvente so šteli neuke, domišljave, napol šolane in z drugimi žavbami namazane rojake. Zanje je zato kmalu slišal Janez Reichart, ki se je s Koroškega priženil v Višnjo Goro ter postal tamkajšnji mestni sodnik. Hkrati je opravljal še službo mestnega pisarja, s čimer se Višnjani niso hoteli strinjati. Med vicedomsko vizitacijo leta 1744 so potožili, da sodnik tako kar sam ratificira svoje račune, zato so računi za zadnja tri leta povsem neurejeni. Reichart jih je v pisnem odgovoru gladko zavrnil: "*Tega, da sme gospod pisar konec leta od mene zahtevati letni račun, se je gotovo naučil v enajsti šoli na Vrhniki!*"¹⁴⁹

Če štejemo vrednost šol od prve navzgor, je vrhniška enajsta šola pomenila že visokošolsko stopnjo, kakršne na Kranjskem ni premogla niti Ljubljana, kaj šele drugi obzidani kraji, ki so se ponašali z naslovom mesta. Novo mesto je denimo edino dobilo tako imenovanih šest šol ali šestrazredno gimnazijo, pa še to poznega leta 1746.¹⁵⁰ V drugih mestih je že izza srednjega veka sicer bolj ali manj stalno obstajala neke vrste nižja šola,¹⁵¹ toda le v dolenski metropoli No-

vem mestu beremo malo pred uvedbo gimnazije, da je kapiteljska šola premogla dva do tri razrede, a samo eno učno moč.¹⁵² Mestni učitelj ali šolmošter (*Schulmeister*) je bil tudi povsod drugod en sam, slabo plačan, odvisen tako od mesta kot od župnika in za lažje preživljanje obtežen še z drugo kulturniško dejavnostjo, predvsem z orglarsko in mežnarsko službo. V Višnji Gori je vsakokratni učitelj desetletja prepeval pri telovski procesiji in bil skupaj z duhovniki deležen pogostitve pri mestnem sodniku. Po potrebi je za mesto opravil tudi kakšno pisarniško opravilo.¹⁵³ Pomenljivo je, zakaj nikoli ne beremo, da bi se kak učitelj posebej okoristil s purgarskimi in drugimi šolninami. Prav nasprotno, po smrti višenjskega župnika Jerneja Montana leta 1581 sta učitelj in duhovni pomočnik padla v pravo gmotno krizo, ko jima je župnikova gospodinja Evfemija v nasprotju s starim običajem odrekla hrano.¹⁵⁴

Ne da bi hoteli parafrazirati marksistično gledanje na duhovno nadstavbo kot posledico materialne podstat, moramo ob uboštvi kranjskih mestec resnično ugotoviti nezavidljivo stanje duha in izobrazbe. Če izvzamemo mestnega pisarja in učitelja, praviloma župnikovega uslužbenca, so mesteca le tu in tam premogla kakega šolanega laika. Še največ jih je bilo seveda v Novem mestu, kjer so sredi 18. stoletja našli tri zdravnike, dva lekarnarja in doktorja prava, ob teh pa specializirane obrtnike, kakršnih ni premogla vsa Dolenjska do Ljubljane: po dva kavararja in pivovarja ter po enega glavničarja, roka- vičarja, lasuljarja, kordovanarja, puškarja, milarja in knjigoveza.¹⁵⁵ Tem mojstrom sicer ni mogoče pripisati posebne izobrazbe, a kaj ko je v deželi slepcev enooki lahko tudi kralj. Dosti drugače ni bilo konec 16. stoletja, ko so Novomeščani nekoliko tendenciozno branili izvolitev protestanta za mestnega sodnika, češ da je trgovec,

1987, str. 185), v Novem mestu 1400 (France Baraga, Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva. Acta ecclesiastica Sloveniae 17, Ljubljana 1995, str. 58-59), v Krškem pa je leta 1480 omenjeno šolsko poslopje (Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). Ljubljana 1975, str. 301).

¹⁵² Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747. 5. del: Cerkvene zadeve Lit. M-R. Ljubljana 1995, str. 337, 339, 367. - Prim. Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. 237.

¹⁵³ Konrad Črnologar, Aus dem Weichselburger Archive. MMVK X (1897), str. 67-74.

¹⁵⁴ Istotam, str. 91 in 93.

¹⁵⁵ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 242, No. 18, 20. 7. 1752.

¹⁴⁹ ARS, Vic. a., šk. 284, I/145, lit. W 1-2, 17. 6. 1744. "Das der Herr Schrüftenställer von mir vor Ausgang des Jahres die Raitlung verlangt, muß selber soliches in der 11. Schuell zu Oberlaybach erlehrt haben."

¹⁵⁰ Prim. Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891, str. 244 sl.

¹⁵¹ V Kostanjevici srečamo prvega učitelja leta 1336 (Jože Mlinarič, Kostanjeviška opatija. Kostanjevica na Krki

vešč pisanja in branja ter občejanja z ljudmi višjega ali nižjega stanu. Katoličani, ki bi bili sposobni za sodnika, so bili prerevni, nekateri pa tudi niso znali brati in pisati. Kot posebej pomembno so Novomeščani navedli dejstvo, da se zna izvoljeni protestant pomeniti s cesarskimi visokimi oficirji, kar je bilo še posebej uporabno, ker je tisto leto (1593) izbruhnila t.i. dolga vojna s Turki.¹⁵⁶ Isto leto, osem dni po bitki pri Sisku, so tudi Črnomaljši za sodnika izvolili protestanta in se zagovarjali pred vicedomom, češ da med meščani ni nikogar, ki bi obvladal nemščino. Pa vendar kranjski vicedom sodnika ni hotel potrditi, ampak je v Gradec poslano poročilo utemeljilo, češ da je neki nemščine nevešči mož več let opravljal sodniško službo celo v Ljubljani.¹⁵⁷ Neznanje nemškega jezika je pomenilo toliko kot biti nepismen, kar pa so vrli meščani svojim sodniškim kandidatom radi spregledali še sto in več let pozneje. Ko je denimo leta 1684 mestna občina v Višnji Gori izvolila za sodnika Jurija Šinkovca, so svéniki prosili vicedoma, da bi smeli volitve ponoviti, ker novi sodnik ne obvlada nemščine. Slednje zanje ni bilo tako huda reč kot to, da je bil Šinkovec izvoljen proti volji mestnega sveta, zato se vicedom tudi ni dal ugnati in je preprostega moža v novi funkciji gladko potrdil to in še naslednje leto.¹⁵⁸

Neizobražen in uradnega jezika nevešč sodnik ni bil kamen spotike, če je mestece le premoglo dovolj podkovanega pisarja. V majhnih mestih je bil ta nemalokrat posestnik vse purgarske učenosti. Za Kostanjevico so vicedomski komisariji leta 1691 naravnost zapisali: "*Znano je, da zna v tem mestu brati in pisati samo mestni pisar, od katerega je toliko bolj odvisno dobro upravljanje mesta.*"¹⁵⁹ Ko je sodnik Martin Mulc leta 1704 odstavljal pisarja Maksa Ignaca Kalina, se je ta pritoževal, da je kar dvajset let vestno opravljal pisarsko službo, medtem ko ima branja in pisanja nezmožni sodnik na vesti veliko zlorab, ki vodijo mesto v vse večje dolgove in škodo. Sodnik je postavil za novega mestnega pisarja človeka, ki je bil obenem dvorni sodnik kostanjeviškega samostana - najhujšega nas-

protnika mestne avtonomije, in je kot tak branil nasilna dejanja samostanskih podložnikov.¹⁶⁰

V malo večjih in gospodarsko trdnejših mestih je bilo v skladu s pričakovanji kajpak nekaj več za silo izobraženih meščanov. Medtem ko je v najmanjši Kostanjevici v začetku 18. stoletja obvladal umetnost pisanja samo mestni pisar, je premogel Črnomelj v istem času dva pismena človeka - sodnika Miklavža Maliča in pisarja Miklavža Lavrenčiča,¹⁶¹ Metlika pa vsaj tri. Metličani so namreč zapisali, da je nezmožen branja in pisanja celoten mestni svet skupaj z občino, izvemši sodnika in nekaj (!) drugih mož,¹⁶² kar je vsekakor več kot dva. Iz Višnje Gore pa so v istem času poročali, da je od 18 članov notranjega in zunanjega mestnega sveta pismen samo sodnik Janez Igger.¹⁶³

Pri tem dolenjskih purgarjev ne gre podcenjevati. Kot rečeno, jih ni bilo malo, ki jih srečamo med učenimi glavami, a drugod, ne v domačem mestecu. Svojevrsten odliv možganov je bil tako ali tako vedno značilnost našega narodnega prostora, svoje pa je dodatno opravila vsa brezperspektivnost, ki je šolanega domačina čakala v zakotnih mestecih. Bo že držalo, da se prenekateri ni vrnil tudi zaradi spoznanja, da nihče ne more biti (uspešen) prerok v svojem kraju. Slednje je na lastni koži občutil Butalec Nace štremljasti, ki se je na tujem tako nerodno izučil za kovača, da je "*skoval volka*" in so mu Butalci zato na vrat na nos zaprli kovačnico. Veliko uspešnejši je bil Ložan Janez Kristof. Hlapše, sin tamkajšnjega mitničarja, ki se je vrnil domov in postal ponos vsega mesta. Ko je leta 1667 na mestu mitničarja zamenjal svojega pokojnega očeta Pavla, je mitninski nadurad v Ljubljani utemeljil njegovo nastavitve, češ da je hodil v "*nemške, latinske in laške šole.*"¹⁶⁴ Nekaj laških šol je prav tako okusil Janez Leopold Hlapše, po vsej verjetnosti mitničarjev brat. Ta je znal svoje umetnosti ob primernem času tudi pokazati. Ko so imeli leta 1687 v Ložu prej opisane nevšečnosti s sodnikovo ženo, je Hlapše k poročilu deželnemu vicedomu kar v italijanščini pripisal, da je bil "*sam kot meščan tega mesta navzoč pri komediji (!)*", in se pomenljivo podpisal kot "*Gian Leopoldo Clapshe*".¹⁶⁵

¹⁵⁶ ARS, Vic. a., šk. 257, I/133, lit. R III-1, 11. 10. 1593. - Prim. Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta. Ljubljana 1891*, str. 73.

¹⁵⁷ ARS, Vic. a., šk. 279, I/142, lit. T II-1, 12. 7. 1593, 26. 7. 1593.

¹⁵⁸ ARS, Vic. a., šk. 285, I/145, lit. W I-14, 29. 8. 1684, 13. 8. 1685.

¹⁵⁹ ARS, Vic. a., šk. 184, I/104, lit. L II-1, s.d. (Haupt Punct, 1691).

¹⁶⁰ ARS, Vic. a., šk. 185, I/104, lit. L II-9, 10. 6. 1704.

¹⁶¹ ARS, Vic. a., šk. 279, I/142, lit. T II-4, s.d. (1714).

¹⁶² ARS, Vic. a., šk. 233, I/124, lit. M XXXIII-12, 8. 1. 1715

¹⁶³ ARS, Vic. a., šk. 285, I/145, lit. W I-15, 10. 9. 1714.

¹⁶⁴ SILA, I.Ö. HK-Akten, 1667-II-10.

¹⁶⁵ ARS, Vic. a., šk. 197, I/107, lit. L XX-1, 9. 1. 1687.

*Butalci uvozijo pamet iz tujega mesta
(ilustracija Franceta Podrekarja)*

Šolati purgarskega sina v tujem mestu katerekoli obrti ali umetelnosti je bilo kajpak povezano s stroški, zato si tolikšnega razkošja ni mogel privoščiti prav vsakdo. Višnjani so imeli pri tem lepo prednost, ki jim jo je zagotovil njihov visoko povzpeli rojak Nikolaj Čandik, svetnik nadvojvode Ferdinanda. Iz njegovih sredstev je bil leta 1613 ustanovljen alumnat za vzdrževanje višenjskih gojencev v jezuitski šoli v Ljubljani. Gojence je vsakokrat predlagalo mesto Višnja Gora, a se je konec stoletja že dogajalo, da je denar sicer bil na voljo, ni pa bilo dovolj domačih fantov, ki bi hoteli drgniti šolske klopi. Toda Višnjani nikakor niso dovolili, da bi jezuiti vzeli v šolo koga drugega, zato se je med mestom in jezuitskim seminarjem vnel sodni spor. Posledica je bila kaj neugodna - alumnat so leta 1710 z najvišjega mesta razpustili, češ da že tako vrsto let ni bil zaseden,¹⁶⁶ s čimer so Višnjani zapravili lepo priložnost, kako pošiljati svoje otroke v Ljubljano po ceneno pamet.

Bili pa so očetje, ki so daleč od doma "zastonj" izšolali tudi več sinov. Višnjan Janez Krstnik Kastelic je imel na Dunaju sina-duhovnika z imenom Gregor. Ta je vzel k sebi še mlajše brate Franca, Elijo in Jurija, jim plačal potovanje, Eliji tudi uk pri dunajskem usnjarskem ceahu, vse tri več let vzdrževal z vsem potrebnim in tudi četrtemu bratu Matiji plačal pot na Dunaj ter ga nekaj časa gostil v cesarskem mestu. Ko mu oče na koncu kljub obljubam ni hotel ničesar plačati za izkazano dobroto do bratov, ga je Gregor tožil pri višenjskem mestnem sodišču za 130 goldinarjev nemške veljave. Oče se je branil, češ da je mlajše sinove poslal na Dunaj na Gregorjevo izrecno prošnjo, ne da bi temu obljubil kakršnokoli plačilo. Temu vprid so razsodili tudi mestni svéniki: Gregor naj dokaže, da mu je oče res obljubil povrniti kak denar.¹⁶⁷ Zadeva seveda ni potrebovala drugega epiloga, le Gregor se ni nikoli več vrnil v nehvaležno rodno mesto. Drugače so storili bratje, ki jih je Višnja Gora sprejela, kot se spodobi za rojake, izobražene in razgledane po daljnem svetu: vsi so postali žlahtni meščani, Elija sodni upravitelj, Franc in Jurij pa mestna komornika in sodnika.¹⁶⁸

Bolj slaba naložba za domače mesto je bil Franc Plut, sin novomeškega mestnega svetnika Martina Pluta, ki se je v svetu učil vojaških veščin. Očetu in mačehi je zaradi slabega ravnanja pobegnil v svet in se leta 1735 po 17 letih nenadoma vrnil iz tujih dežel. Večino časa naj bi bil preživel v Španiji, vendar so se Novomeščani močno čudili, kako je v onih vojnih časih uspel priti tako daleč brez vsake potne listine. V domačem mestu je nemudoma zahteval, naj mu mestno sodišče dodeli dediščino po starših. Ker z deležem ni bil zadovoljen, je nekega jutra s svojim španskim trskovcem (*spanischen Rohr*) napadel in ranil mestnega pisarja v glavo, se nato tri dni skrival pri frančiškanih in jo spet pobrisal iz mesta. Mestni svet je v poročailu deželnemu vicedomu izrazil bojazen, da bi se ubegli vrnil zahtevati dediščino skupaj s četo vojakov, kot je bil grozil sodniku.¹⁶⁹ Nič ne vemo, da bi grožnja

¹⁶⁷ ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. II, sodni protokol 1683-1710, 29. 10. 1703.

¹⁶⁸ Vsi štirje so si v Višnji Gori ustvarili družine (Nadškofjski arhiv Ljubljana, ŽA Višnja Gora, R 1691-1716, R 1718-1733, R 1734-1753). Elijo Kastelica so leta 1740 izvolili za sodnega upravitelja, Franc je bil eden od dveh komornikov v letih 1714-1716 in sodnik od 1721 do 1724, Jurij pa komornik med 1724 in 1729 ter sodnik v letih 1735-1738 (ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. II, sodni protokoli 1705-1752, s.p.).

¹⁶⁹ ARS, Vtc. a., šk. 257, I/134, lit. R III-6, 9. 4. 1736.

¹⁶⁶ ARS, Zbirka rokopisov, II 69r, Liber archiv collegii Labacensis S.I., str. 578-580. - Za podatke se toplo zahvaljujem zgodovinarju Janezu Mlinarju. - O sodnem sporu v zvezi s prezentacijo gojencev govorijo tudi sodni protokoli mesta Višnja Gora (ARS, Mest. a. Višnja Gora, fasc. II, sodni protokoli 1705-1752, 9. 10. 1709, 14. 11. 1709, 13. 8. 1710).

kdaj res izpolnil in se vrnil, vsaj ne za dlje časa, saj Novo mesto za njegove priučene vojaške veščine ni bilo posebej dovzetno.

Tako kot so se dolenski in notranjski mestni sinovi šolali in delovali drugod, so v njihovih rodnih mestih iskali zaslužka in sreče "učeni moške" od drugod. Resda so bili med njimi skoraj sami obrtni pomočniki in mojstri s cehovskimi izkazi, a tudi ti so bili nosilci znanja, v obravnavanem okolju neprimerno uporabnejšega, kot je bilo vse filozofsko razlaganje pisma. Česa se je moglo mesto bolj veseliti kot naselitve sposobnega mojstra, saj so meščani venomer tarnali, kako je vsa obrt propadla in kako noben obrtnik noče ostati pri njih?¹⁷⁰ A po drugi strani so se takih učenih glav neredko branili, češ da še za domače rokodelce ni dovolj dela in kruha. Novomeški krojači, ki jih je bilo leta 1706 v mestu samo šest, so leta 1711 dosegli pri cesarju zgoranje število osmih mojstrov,¹⁷¹ nato pa leta 1759 prosili za omejitev na samo šest.¹⁷² Leta 1754 so znižanje mojstrov na deset izprosili tudi novomeški krznarji,¹⁷³ medtem ko je na novo podeljeni privilegij za tkalski ceh leta 1760 predvidel postopno znižanje števila tkalcev na dvanajst.¹⁷⁴ Mestni svet je priseljenemu obrtniku ali domačemu meščanskemu sinu sicer lahko podelil meščanske pravice, ni pa mu dovolil opravljanja obrti, dokler se ni izpraznilo kako mesto v cehu.

Nazoren primer uveljavljanja takega nepisane "numerus clausus" so trije pasarji v Novem mestu leta 1732. Prvi, mojster Jernej Staub, se je v mesto priselil približno četrto stoletja prej in nato tako obubožal, da je ob smrti zapustil samo dolgove in vdovo s kopico otrok, njega pa je moralo mesto zadnja leta vzdrževati s špitalsko miloščino za revne meščane. Po njegovi smrti se je iz tuje dežele priselil pasar Jakob Perger, ki se je bil voljan poročiti in naseliti v mestu le ob pogoj, da ne bodo sprejeli drugega pasarja, dokler bo on opravljal obrt. Ko se je hotel leta 1732 priseliti v Novo mesto še pasar Martin Purger, se ga je mestni svet na vse načine otepal. Mojster Perger je celo oznanil, da raje proda prišleku Purgerju svojo hišo in se z družino odseli v Zagreb, kot da bi moral zaradi konkurence postati

berač. Končno je popustil mestni svet, očitno ob spoznanju, da ne gre zavriniti učenega rokodelskega mojstra, zato je poročal deželnemu vice-domu, "da bo imelo Novo mesto pač dva pasarja in dva berača."¹⁷⁵

Kakorkoli, Milčinski je uvoz pameti opisal posrečeno in nadvse simbolično. V sodu kupljena miš, imenovana pamet, je brž smuknila v županovo hišo in Butalci so ji še pritrjevali, rekoč: "Tjakaj spada!" Pametni in spretni mož je namreč resnično zlahka postal meščan in mestni sodnik, četudi ni bil domačin. In če je imel priseljeni rokodelec, učitelj ali pisar še obilno lačno potomstvo tako kot tista mišja pamet, ki je dobila potem v Butalah mlade, je bilo pameti v mestih več kot dovolj.

Zusammenfassung

"Butale ist ein Dorf, wird aber Stadt genannt"

Das "Schildbürgertum" der Unterkrainer "Spießbürger" in der Zeit vor der Aufklärung

Eine ähnliche Rolle wie die deutschen "Schildbürger" spielen in der slowenischen humoristisch-volkstümlichen Literatur die Butalci von Fran Milčinski, jene mit dem gesunden Menschenverstand zerstrittenen Bewohner des imaginären "Dorfes Butale, das Stadt genannt wird". Mit ihrer Berühmtheit können sich andere humoristische Erzählungen von slowenischen Städten und Märkten keinesfalls messen, obwohl es an solchen Erzählungen nicht mangelt, die die Bürger kleiner und wenig bedeutender bürgerlicher Orte wie es Butale sind, beschreiben. Zum Ortsnamen Butale ist anzumerken, daß es in Unterkrain einen Weiler mit diesem Namen gibt, der Jahrhunderte aus einem Bauernhof und heute aus ganzen zwei Häusern besteht. Auch der Nachname Butalec oder Butalic ist in der Vergangenheit sowohl in der Nähe des erwähnten Ortes Butale als auch anderswo in Krain belegt. Das letzte Mal finden wir den Namen im 17. Jahrhundert, heute ist er in Slowenien ausgestorben. Interessant ist, daß mancherorts der ähnliche Nachname Butála verbreitet ist, so auch jahrhundertlang in der Nähe von Lož/Laaß in Innerkrain, der Geburtsstadt des literarischen Vaters der Butalci. Gerade Lož und der Nachbarmarkt Cerknica

¹⁷⁰ Npr. v *Krškem* (ARS, Vic. a., šk. 171, I/97a, lit. G VIII-8, 13. 4. 1686).

¹⁷¹ ARS, Vic. a., šk. 291, I/149, 20. 2. 1706. - ARS, RK, fasc. XIX, šk. 52, S No. 23, 1. 7. 1758.

¹⁷² ARS, RK, fasc. XIX, šk. 52, S No. 23, 9. 8. 1759.

¹⁷³ ARS, RK, fasc. XIX, šk. 50, K No. 3, 18. 4. 1754.

¹⁷⁴ ARS, RK, fasc. XIX, šk. 53, W No. 3, 20. 9. 1760.

¹⁷⁵ ARS, Vic. a., šk. 257, I/133, III-4, S. 8. 1732.

werden heute am häufigsten mit dem imaginären Butale gleichgesetzt.

Der Autor des Beitrags über die "Unterkrainger Spießbürger" vergleicht, teilweise ironisch, die Geschichten über Butale und die städtischen Attribute des Dorfes Butale mit den historischen Tatsachen und Ereignissen aus acht Städtchen des südlichen, ärmeren Teiles Krains - d.h. Unterkrainger und Innerkrainger - in der Zeit vor der Aufklärung. Außer bei Novo mesto/Rudolfswerth handelt es sich dabei um Zwergstädte, von denen die Hälfte erst in den siebziger Jahren des 15. Jahrhunderts das Stadtrecht bekam, und zwar vor allem wegen der drohenden Türkengefahr. Angesichts ihrer Kleinheit, Armut und richtiggehenden Verelendung nach dem 16. Jahrhundert ist der Humor auf Kosten dieser Städte eher beißend, so manches Mal ein gewöhnliches Verhöhnern. Den Nachbarn gingen die Überheblichkeit und Aufgeblasenheit der Städter auf die Nerven, andererseits aber erschien so Manches, das heute Lachen hervorruft, den Menschen jener Zeit keineswegs lustig. Die sieben Unterkrainger und die einzige Innerkrainger Stadt sind ein ausgeprägtes Beispiel für dicht gestreute kleine und ärmliche Stadtsiedlungen. Ansonsten war der "schildbürgerliche" Scharfsinn ihrer Bewohner sicherlich weder größer noch kleiner als bei den Städtern vergleichbarer Städte andernorts.

Im gesamten Beitrag werden Zitate und Lehren aus dem Buch über die Butalci eingeflochten. Sie sollen nicht nur die ausdrücklich beschriebene Tatsache "beweisen", daß Butale eine Stadt ist, sondern auch ihre Bestätigung an einzelnen Beispielen der acht behandelten Städtchen finden. Die Behauptung Milčinski: "Butale ist ein Dorf, wird aber Stadt genannt", ähnelt den Versicherungen manch eines Stadtvorstehers, daß ihr Städtchen mehr einem Dorf gleicht, insbesondere weil in der Stadtmauer so viele Löcher sind, daß man gänzlich ungehindert in die Stadt gelangen kann. Eines der charakteristischen Merkmale unserer Städte kann mit folgendem Satz beschrieben werden: in Butale "stehen Hütten, die Häuser genannt werden, zwei oder drei Häuser haben Stockwerke, diese Häuser werden Schlösser genannt." Die Aufzeichnungen des Häuserfonds aus der Mitte des 18. Jahrhunderts zeigen, daß in der Gottschee kein einziges Haus über Stockwerke verfügte. Aber auch anderswo waren solche Häuser eine verschwindende Minder-

heit. Die Anmerkung des Schriftstellers Milčinski, daß "zur Zeit des Bürgermeisters Laudon Štiman Butale bereits dreißig Hütten zählte", ist nicht weit von der Wirklichkeit entfernt, wenn wir bedenken, daß in unseren Städtchen meist nur Häuschen und Keuschen standen. In der Mitte des 18. Jahrhunderts zählten die Städte zwischen 50 und 250 Häuser (so das Kreiszentrum Novo mesto/Rudolfswerth), wobei die Hälfte der Städte weniger als hundert Häuser hatte und nur drei Städte etwas mehr. Aber die Größe ist nicht wirklich wichtig - solange die Städte nur ihr eigenes Wappen hatten, wie man es sich eines Tages auch in Butale zugelegt hatte.

Die leere Gemeindekasse in Butale ähnelt den immer leeren, von zu hohen Landanlagen belasteten Stadtkassen. Zu Beginn der Herrschaft Maria Theresias hatten die Städte fast unglaubliche Steuerausstände, die vom Land durch Exekutionen im Form von Soldateneinquartierungen "gelöst" wurden. In den solcherart verarmten Städten konnte man sich oft nicht mehr als einen ständigen Angestellten leisten. Dieser erledigte, ähnlich dem literarischen Polizisten in Butale, alle notwendigen Angelegenheiten der Stadt und trug deshalb gewöhnlich die universale Bezeichnung Stadtknecht. Ein besonderes Kapitel der Stadtgeschichte waren die Jahr- und Wochenmärkte, auf denen ein solcher "Stadtpolizist" patrouillierte und die städtischen Gewerbeamter sorgsam darauf achteten, daß ihnen niemand zu große Konkurrenz machte. Solche Fremde wurden so gleich als Pfuscher bezeichnet und beim Stadtgericht angezeigt.

Die absolute Macht in der Stadt hatte in der Vergangenheit eine kleine Gruppe vom bürgerlichen Auserwählten. Sie bildeten den inneren und äußeren Stadtrat und gestatteten jedes Jahr gnädig, daß eine etwas größere Bürgergemeinde einen Stadtrichter aus zwei oder dreien, natürlich vom Stadtrat vorgeschlagenen Räten wählte. Streitereien, Schlägereien und bedeutungsvoll Aufstände genannte Unruhen waren so an der Tagesordnung. Nur in Butale verliefen die Bürgermeisterwahlen eleganter, wurden sie doch angeblich von einer Laus entschieden, die dem richtigen Kandidaten in den Bart kroch. Der Schriftsteller Milčinski erinnerte sich mit dieser Stadtlaus vielleicht der Spötteleien auf Kosten der Städter von Višnja Gora/Weichselburg, die sich angeblich eine berühmte, in

Ketten gelegte Stadtschnecke hielten. Darüber schrieb bereits der erste slowenische Romanier Josip Jurčič, der außerdem wegen seiner Humoreske *Kozlovska sodba v Višnji gori* [Die Verurteilung des Ziegenbocks in Weichselburg] bekannt ist, in dem einem verurteilten Ziegenbock vom Stadtgericht böse mitgespielt wird. In den historischen Quellen der behandelten Städte geben das städtische Gerichtswesen und die Strafpolitik nicht wenig Stoff zum Nachdenken und zur Erheiterung. So wurde zum Beispiel im selben Ort Višnja Gora/Weichselburg im Jahr 1697 zusammen mit einem wegen Sodomie verurteilten Jüngling und der betreffenden Kuh auch ein Kalb am Scheiterhaufen verbrannt, da es bei der Kuh Milch getrunken habe.

Der Autor der Butalci zeigte jedenfalls sein Gefühl für die Historie, als er die Stammbäume der Butalci gar vom biblischen Adam herleitete und in seinen Geschichten in die Zeit der Türkeneinfälle und der "falschen Religion" griff. Wir kennen zwar wenige konkrete Heldentaten unserer Städter, dafür aber ist ihre große Angst vor den Türken, die in Furcht vor jedweder Armee umschlug, umso bekannter. In Kostanjevica/Landstraß und Novo mesto/Rudolfswerth verschloß man im Jahre 1615 einfach das Stadttor vor den Richtung Laibach marschierenden magyarischen Soldaten und lies sie die ganze Nacht am Feld frieren. Besonders ungern nahmen die Städte heimische kaiserliche Soldaten in Quartier, die die Steuerausstände eintreiben kamen. In Krško/Gurkfeld floh der Stadtrichter im Jahr 1716 einfach vor den anrückenden Soldaten und riet seinen Städtern zur allgemeinen Evakuierung in die Weinberge, sozusagen eine Art passive "skythische Kampfaktik". Weniger Passivität zeigten die Städter in den Glaubenskämpfen, denn bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts entschieden oft die Fäuste über den richtigen oder falschen Glauben.

Man darf Fran Milčinski nicht übelnehmen, wenn in den Butalci etwas verwahrloste Frauen auftreten, die nicht einmal eigene Namen haben, sondern einfach Bürgermeisterin, Bürgermeisterschwiegermutter und Bürgermeister-tochter sowie bestohlenes Weibsbild genannt werden. In den schriftlichen Quellen unserer Städte findet man tatsächlich nicht viele weibliche Rollen, dafür sind sie aber umso ausgeprägter, wenn sie doch einmal vorkommen. Vor allem einige Ehefrauen von Stadtrichtern waren

so energisch, daß sie ihre Männer, das Stadtgericht und überhaupt die ganze Stadt regierten. In Lož/Laas konnten die Männer eine dieser "Stadtrichterinnen" nur mit vereinten Kräften und mit Hilfe der Landesbehörden absetzen. Auch in Višnja Gora/Weichselburg beschwerten sich die Stadträte über die Frau des Richters, dieser aber erklärte den landesfürstlichen Visitatoren, daß sich seine Frau nicht in die Stadtratssitzungen einmischte, sondern den Herren nur seine Reden ins Krainerische (Slowenische) übersetzt. Der Stadtrichter selbst war nämlich ein zugewanderter Deutsch-Kärntner aus Wolfsberg. Um einiges schlechter erging es 1709 und in den folgenden Jahren einigen Ehefrauen der Stadträte von Krško/Gurkfeld, die als Hexen auf dem Scheiterhaufen endeten.

Hinsichtlich der häufigen Vorwürfe, daß die Butalci mit dem gesunden Menschenverstand zerstritten sind bzw. gar keinen Verstand haben, kann man von den untersuchten Krainer Städten feststellen, daß es zu verschiedenen Zeiten tatsächlich nicht viele Menschen mit "qualifiziertem Verstand" - d.h. des Lesens und Schreibens kundig - gab. In einigen Städtchen war nur der Stadtschreiber kein Analphabet, andernorts der Stadtschreiber und Stadtrichter (aber auch nicht jeder Stadtrichter). So wie sich Butale entschlossen hatte, in einer anderen Stadt zum Verkauf angebotenen Verstand zu kaufen und einzuführen, taten es auch unsere Städtchen alle Jahrhunderte bis zur Aufklärung. Keine der Städte hatte nämlich höhere Schulen, deshalb waren sie auf jenen Bürgersohn besonders stolz, der nach (nicht) beendeten "lateinischen, deutschen und welschen Schulen" nach Hause zurückkehrte. Hier erwartete ihn eine sichere Karriere als Mautner, Stadtschreiber, Stadtrat oder sogar Stadtrichter, während sich zahlreiche seiner Altersgenossen der "Flucht kluger Köpfe" anschlossen. Eine Art Einfuhr von Verstand (oder Fachkenntnissen) eigener Art war auch die Ansiedlung des einen oder anderen ausgebildeten Handwerkers, die überhaupt viel herumreisten. Wenn der zugewanderte Gewerbetreibende, Schreiber oder Lehrer dazu noch einen Haufen Kinder hatte - so wie jene Maus, die die Butalci "für den Verstand" bzw. als vermeintlichen Verstand gekauft hatten und die bald zahlreiche Nachkommen zeugte - kann man annehmen, daß es in den untersuchten Städtchen auch vor der Aufklärung nicht an jeglichem Verstand fehlte.

Igor Grdina

SKRIVNOSTNI IPAVEC

Med vsemi glasbeniki v Ipavčevi družini je Alojz najskrivnostnejši. O njem je znano komaj kaj zanesljivega; celo datum rojstva in datum smrti sta se doslej navajala le z letnicama 1815 in 1849 ter se občasno opremljala z vprašajem.¹ Vendar stvari tako meglene vendarle niso: krstna knjiga šentjurske župnije za leta od 1806 do 1836 dokazuje, da je Alojz Ipavec vstopil v krščansko občestvo 20. maja 1815.² Najbrž je bil tega dne tudi rojen. Ali kvečjemu kak dan prej. Ker je bil prvorojenec, ni bilo mogoče predvidevati, ali bodo otroci Franca in Katarine Ipavec prihajali na svet kot trdoživi korenjaki ali pa kot telesno šibki neboglenci. Zato je moral biti v kritičnih dneh, ko se je bližal čas poroda, duhovnik pripravljen... V razumni bližini Ipavčeve hiše sta bila na preži tudi botra, da bi v primeru kakršnih koli zapletov urno intervenirala in odnesla novorojenca v cerkev, zakaj dušo je bilo treba rešiti za vsako ceno in v vsakem primeru. Po vsem videzu pa Alojzovo rojstvo ni bilo prav nič dramatično; tako je mogel posvečenec v miru in brez naglice opraviti svoje delo ter s krepko roko vpisati novo "ovčico" v seznam svoje črede.

Na drugi strani protokoli o rigorozih na dunajski medicinski fakulteti izpričujejo, da je Alojz Ipavec umrl po 17. juliju 1849, saj je tega dne v prestolnici ob lepi modri Donavi prestal javni disput, ki je bil potreben za doseg naslova doktorja kirurgije. Tako je kot datum njegove smrti mogoče navajati drugo polovico leta 1849.³

Vsaj v grobih potezah lahko orišemo tudi Alojzovo življenjsko pot. Janko Barle poroča, da je Frančev in Katarinin prvorojenec kmalu pokazal izjemno muzikalnost; kar je mati enkrat zai-grala na klavirju, si je brez težav zapomnil in znal ponoviti.⁴ To je moralo narediti na mlajše otroke šentjurskega ranocelca velik vtis in nič presenetljivega ni, da se je prav Alojz pozneje zdel Benjaminu in Gustavu glasbeno najbolj nadarjen pripadnik Ipavčeve "dinastije".⁵ Ne le časovno, temveč tudi umetniško naj bi mu šlo prvenstvo... Vendar ne gre pozabljati, da sta Benjamin in Gustav starejšega brata doživljala z velike starostne razdalje: prvi je bil 14, drugi pa 16 let mlajši od njega. Alojz se je že bližal svojemu dvajsetemu letu, ko sta najmlajša potomca šent-

¹ *Prim SBL, 1. knjiga, Ljubljana 1925 - 1932, 365 (avtor gesla: Janko Barle); Enciklopedija Slovenije, 4. zvezek, Ljubljana 1990, 175.*

² *Krstna knjiga šentjurske župnije za leta 1806 - 1836, str. 87. Hrant Škofijski arhiv v Mariboru.*

³ *Sama letnica 1849 ne more biti sporna, saj jo navaja Barle, ki je dobro poznal razmere v Ipavčevi družini.*

⁴ *J. Barle, Ipavci, Ljubljana 1909, 13.*

⁵ *J. Barle, n. d., 13.*

jurskega ranocelca začela zbirati prve zavestne vtise o sebi in svetu.

Nobenega dvoma ni, da je Alojz tedaj, ko sta Benjamin in Gustav šele delala prve korake v čarobno veselje zvokov, znal nadvse imenitno igrati klavir; zelo verjetno je tudi že prekosil svojo mater, ki se je – utrujena od podeželske vsakdanjosti – nezadržno starala... Bi bilo mogoče pozabiti prvega glasbenega mojstra, ki sta ga Benjamin in Gustav slišala? Seveda ne. Spomini ne morejo umreti; samo mrak jih lahko vzame... In ničesar ne pustijo takšno, kot je v že preminuli resničnosti: v njih je vse lepše in plemenitejše, kot je bilo v trenutku dejanske eksistence. Razumljivo: spomini živijo zdaj, medtem ko njihove vsebine ni več. Posledica so različne "optične prevare" v sodbah. Dokončane zgodbe niso samo bolj logične od onih, ki so še v teku, temveč so tudi bolj poetične – ker so navzoče, ne da bi bile prisotne. Ob njih se je komaj mogoče ubraniti nostalgije in sočutja. Zato je treba jemati Benjaminovo in Gustavovo pričevanje o Alojzovi nadarjenosti s pridržkom: morda gre zgolj za vzgib tiste človečnosti, ki jo je antični komediograf Menadros povzel v monumentalen stavek: Mlad umre, kdor je bogovom drag.

Alojz je bil materi v posebno veselje in hkrati v tolažbo. Ni ji bil podoben zgolj po zunanosti – po vranje črnih laseh –, temveč tudi v notranjosti. Glasba je bila njegova največja ljubezen. Najbrž si je gospa Katarina predstavljala, da bo sin doživel usodo, ki bi zaradi talenta, s katerim je bila obdarjena, pravzaprav morala biti njena. Zato se je s toliko večjo vnemo predajala Alojzove mu glasbenemu pouku. Na drugi strani jo je lastna izkušnja opozorila na tveganost poklicne zapišanosti muzam: za preživetje marsikdaj ni bila dovolj niti umetniška genialnost, kaj šele "samo" nadarjenost... Na semnju človeške vsakdanjosti pač uspeva zgolj povprečnost – a v to kategorijo Katarinin prvorojenec zagotovo ni sodil. Alojzu je bilo potemtakem treba najti poklic, ki mu bo omogočal dostojno življenje, hkrati pa mu bo puščal dovolj časa za ukvarjanje s čarobno umetnostjo tonov. Izbira v resnici ni bila posebej težavna: Franc Ipavec je bil zgled, ki ga je veljalo posnemati. Res je bil zelo zaposlen s pacienti, vendar je našel čas tudi za ognjemete, elektriko in podobna čudesa... Kot "vračitelj" bi Alojz zagotovo lahko stregel svoji muzikalnosti. Torej: zdravnik naj bo!

Načrt se je začel uresničevati; Barle poroča, da je Alojz končal "latinske šole" v Celju.⁶ Ker je v mestu ob Savinji še živel magnatski stric Matija, z nastanitvijo nadebudnega šentjurčana ni bilo posebnih težav.⁷ Tudi na Alojza je moralo meščansko ozračje v hiši celjskega kirurga napraviti močan vtis. O tem je mogoče posredno sklepati iz dejstva, da njegov poznejši ustvarjalni opus povsem sledi "meščanski paradigmi": med Alojzovimi deli najdemo samo salonske klavirske skladbe, ki se včasih spogledujejo s koncertnim odrom (žalna koračnica, fantazija v obliki poloneze), še pogostejše pa s plesno dvorano (valčki), samospev in enoglasno vokalno melodijo, niti slučajno pa ne kakšnih cerkvenih del, ki so še v prvi polovici 19. stoletja mnogim docela posvetno usmerjenim glasbenikom od časa do časa olajševale eksistenčne stiske. V Celju je Alojz lahko mnogo slišal o uspešnih zdravniških karierah: posebej aktualen zgled bi mogel biti Janez Froehlich, ki se je v mestu ob Savinji rodil 12. maja 1771, proslavil pa se je kot utemeljitelj zdravilišča Rogaška Slatina.⁸ Le slabo desetletje starejši od Alojza je bil drugi znameniti celjski zdravnik Jakob Anton Neuner, čigar pacient je bil v letih 1838 – 1839 sam turški sultan.⁹ Vzorno uspešna "vračitelja" sta bila tudi dva Ipavca – Franc in Matija –, ki sta dokazovala, da je človek lahko gospodar svoje usode. Torej več kot dovolj opor za samozavest...

Glede na to, da je Alojz gimnazijo v Celju obiskoval ob koncu dvajsetih let, bi utegnil biti celo učenec vodilnega pesnika nemškoavstrijskega bidermajerja Johanna Gabriela Seidla, ki je v mestu ob Savinji v obdobju 1829 – 1840 poučeval humanitetne razrede.¹⁰ Res je bil šolski sistem v predmarčni dobi precej rigid, vendar je osebnost tako uglednega učitelja in literata gotovo vzpodbudno vplivala na dijake. Še zlasti na tiste,

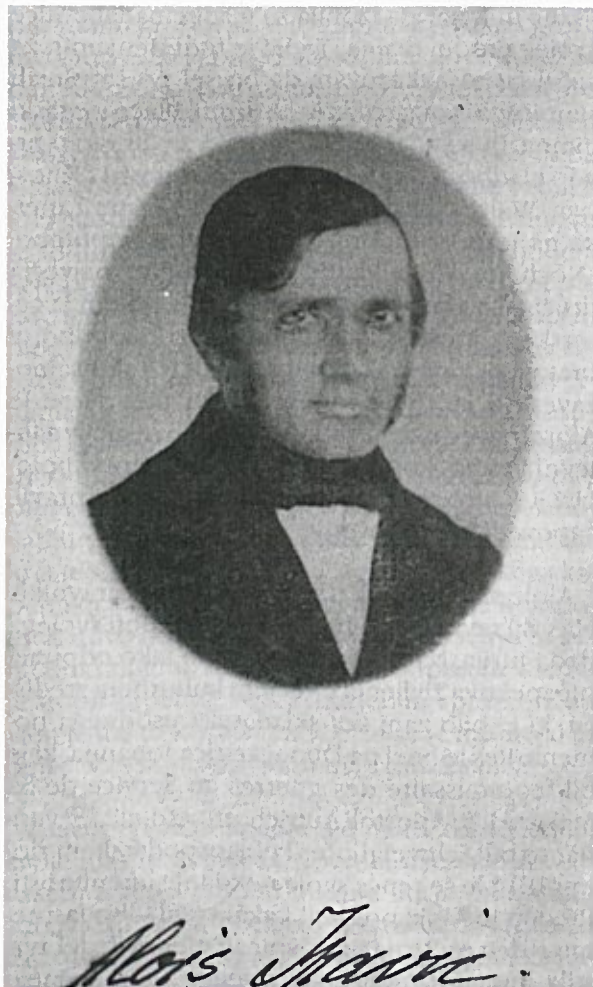
⁶ J. Barle, n. d., 13. "Latinske šole" so bile v Celju od leta 1808. Prim. I. Orožen, *Celska kronika*, Celje 1854, 187.

⁷ J. Barle, n. d., 13.

⁸ I. Orožen, n. d., 162.

⁹ I. Orožen, n. d., 185, 186.

¹⁰ Zagotovo tega ni mogoče vedeti, saj se je v avstrijskih gimnazijah po reformah 1818/19 dalje prakticiral predmetni pouk. Edino verouk je še imel posebnega učitelja. Prim. V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II (1805 – 1848)*, Ljubljana 1964, 258: "Z neverjetnim talentom za pedagoška vprašanja je cesar vzel na piko predmetni pouk /v gimnazijah/ in ga z odlokom z dne 28. avgusta 1818 spremenil v razrednega." Seveda pa so na ta način nekateri kvalitetni profesorji – kot npr. Janez Anton Zupančič – mogli odločilno vplivati na svoje nadarjene dijake.

ki so bili umetniško občutljivi in jih je razjedala romantična želja po ustvarjanju. Vsekakor je moral biti Ipavec kljub življenju v dokaj provincialnem okolju ob koncu svojih gimnazijskih let kar dobro pripravljen za nadaljne podvige.

Barle je zapisal, da je Alojz medicino študiral na Dunaju.¹¹ Ta podatek potrjujejo protokoli o rigorozih tamkajšnje medicinske fakultete, iz katerih izvemo, da je Ipavec postal doktor medicine že leta 1844, medtem ko je rigoroz za doktorja kirurgije opravil z dobrim uspehom 13. junija 1849. 17. julija istega leta je sledil še javni disput, na katerem je dobil oceno zadostno, potem pa se v papirjih za njim izgubi vsaka sled.¹² Vendar se zaradi odsotnosti drugih podatkov o Alojzo-

vem študiju v prestolnici ob lepi modri Donavi zastavlja vprašanje, ali ni morebiti tudi Ipavčev prvorojenec študiral na enak način kot njegova mlajša brata Benjamin in Gustav? Ta dva sta namreč najprej obiskovala mediko-kirurško šolo ("Medizinisch-chirurgische Lehranstalt") v Gradcu in se šele potem podala na Dunaj. V prvi polovici 19. stoletja je bila najkrajša pot do nadvse zaželenega in uglednega naslova doktorja "vesoljne medicine" na Štajerskem tale: končati je bilo treba tri letnike omenjene graške šole, s čimer si je človek pridobil naziv ranocelnika ("Patron der Chyurgie-Wundarzt"), in se potem vpisati v sklepne štiri semestre medicinske fakultete v cesarski prestolnici. Šolanje na njej se je končalo z dvema rigorozoma (iz medicine in kirurgije) in disputom.¹³ Toda takšen način študija medicine je vendarle imel neko slabost: bil je dražji od onega na dunajskem Josephinum, kjer so izobraževali vojaške zdravnike, ki so potem delovali tudi v civilni sferi. Izgleda, da je Franc Ipavec svojim sinovom hotel pustiti vsa vrata odprta in pri njih ni varčeval: če si je Alojz nazadnje našel službo v armadi, je bila to stvar njegove izbire, ne pa očetove prisile. Šentjurski ranocelec je naslednike svojega rodu namenil življenju, ne slavi na poljanah smrti.

Oporo za domnevo, da je Alojz študiral najprej v Gradcu, daje Barletov podatek o njegovi znamenitosti v štajerskem glavnem mestu: ko se je Žanetka Ipavec tjakaj prišla učiti različnih meščanskih – predvsem gospodinskih – veščin, so jo imenovali kar "die Schwester der Schneeglöckchen",¹⁴ tj. po valčku starejšega brata. Tudi izkušnja Franca Ipavca bi govorila za to, da je svojega sina poslal najprej v Gradec; šentjurski ranocelec je v deželni prestolnici gotovo imel določene zveze še iz časov svojega uka pri profesorju Saulu. Če bi Alojz Gradčanom ne bil tudi osebno znan, bi si med njimi težko pridobil takšen sloves, kot si ga je, saj je bila v času Johana Strauša Očeta in Josepha Lannerja konkurenca na trgu plesne glasbe velika. Res je, da bi lahko nadebudni skladatelj navezal intenzivnejše stike s štajersko metropolo tudi po pridobitvi doktorata iz medicinske stroke leta 1844, toda to

¹¹ J. Barle, n. d., 13.

¹² Prim. knjigo protokolov o rigorozih medicinske fakultete univerze na Dunaju, ki ga hrani tamkajšnji univerzitetni arhiv. Vsaj deloma je velik časovni razkorak med Alojzovim medicinskim in kirurškim doktoratom mogoče pojasniti s pretresi, ki so sledili pomladi naro-

dov 1848: ker je bil vojak, v tem prelomnem letu zagotovo ni imel veliko časa za razmišljanje o študijskih problemih.

¹³ E. Pertl, *Ipavci kot zdravniki*, v: *Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem*, Šentjur 1972, 29, 30; prim. še knjigo protokolov o rigorozih medicinske fakultete univerze na Dunaju. Prim. tudi: J. Barle, n. d., 26.

¹⁴ J. Barle, n. d., 14.

je malo verjetno: njegove kompozicije so izhajale ali bile na voljo v komisijski prodaji pri dunajskih založnikih – med drugim tudi pri tistih, ki so imeli sedež v središču mesta, na Grabnu (Diabelli, Mollo).¹⁵ V pravi poplavi valčkov je le osebno prizadevanje skladatelja pripeljalo do izvedbe in natisa njegovih del. In Alojz se je lahko pohvalil celo s prezentacijo svojega valčka *Schneeglöckchen* "im k.k. Augarten"...¹⁶ Mož je v štiridesetih letih vsekakor moral živeti na Dunaju. Seveda pa bi lahko bil razlog priljubljenosti Ipavčeve skladbe v Gradcu tudi v brezpogojnem sledenju prestolniški modi in ne zgolj posledica navezanosti biografije njenega ustvarjalca na to mesto; če je tako, je kljub enodnevnemu slavi Ipavčevega valčka treba priznati, da je šlo za pravi triumf, o kakršnem so mogli mnogi – ne le toliko in toliko let pozneje povsem brezimni – glasbeniki samo sanjati.

Alojz si je doktorski naslov iz medicine pridobil razmeroma mlad, šele devetindvajsetleten. Jakob Anton Neuner, ki se je odlikoval z izjemno zdravniško uspešnostjo in je pred odhodom v Turčijo služboval kot pomožni učitelj na dunajskem Josephinum, se je podoktoril le malo mlajši, v svojem sedemindvajsetem letu.¹⁷ Nedvomno so imeli pri Ipavčevih leta 1844 dober razlog za slavlje: izkazalo se je, da je pot, ki sta jo

Franc in Katarina izbrala za moške nadaljevalce svojega rodu, realna. Tedaj je tudi Benjamin že začel jasno nakazovati, da bo šel po stopinjah starejšega brata: resda je še drgnil hlače v celjski gimnaziji, vendar je že leta 1843 zložil svojo prvo skladbo, ki jo je ponosno imenoval "Knospen, Walzer für das Piano-Forte".¹⁸ Sestra Žanetka ga je poslala Alojzu na Dunaj s pripombo: "Noch im Flügelkleide componiert," največja družinska glasbena avtoriteta pa je potem iz cesarskega mesta poslala meritorno razsodbo: v bratovem prvencu ni najti napak.¹⁹ Tako samozavestno izraženo mnenje dokazuje, da se je Alojz Ipavec tedaj že imel za strokovnjaka v zahtevni večini kompozicije, ki je bila v prvi polovici 19. stoletja še polna najrazličnejših pravil, zapovedi in prepovedi.

Alojz si je izbral kariero vojaškega zdravnika. Na višji ravni je torej sledil poklicni poti svojega deda Jurija. Najbrž se mu je samo tako odpirala perspektiva življenja v večjem kulturnem središču, ki je bilo zanj kot skladatelja usodnega pomena. Res je imel na Dunaju strica Johanna, ki je bil "commissaire des guerres au Service de Sa Majesté I. R. Apostol. Autrich. etc. etc. etc.",²⁰ vendar so bili Schweighoferji po gospodarskem zlomu 1811 le še senca svoje nekdanje imenitnosti. Preden je Alojz posvetil kakšno skladbo lastnemu stricu, so se na naslovnica njegovih del zvrstila imena drugih pokroviteljev – oz. točneje pokroviteljic: valček *Schneeglöckchen*²¹ op. 4 je bil namenjen "visokorodni gospe" Johanni pl. Huze (rojeni pl. Zinzenfels),²² valček *Heimatsklänge* op. 5 "njeni ekscelenci, visokorodni gos-

¹⁵ *Edino Alojzova Žalna koračnica (Trauermarsch)* je izšla v Gradcu, in sicer kot glasbena priloga v 2. letniku tednika *Musikalisches Wochenblatt*. Prim. D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*. Tretja knjiga, 113 in 414 (opomba 128). Ipavec je v štajerskem glavnem mestu vsekakor imel prijatelje, ki so zelo cenili njegovo ustvarjanje.

¹⁶ Na naslovnici tiskane verzije valčka *Schneeglöckchen*, ki ga je izdal založnik A. Berka z Bognergasse, piše: "Vom Kapellmeister Franz Merelly im k.k. Augarten aufgeführt". Kompozicija nosi oznako op. 4.

¹⁷ Rojen je bil 31. oktobra 1806, za doktorja medicine pa promoviran 14. januarja 1834. Prim. I. Orožen, n. d., 185. *Josephineum* je bilo ime dunajskega zavoda za izobraževanje vojaških zdravnikov. Študij na njem je bil mnogo cenejši kakor na medicinski fakulteti, saj ga je plačevala državna blagajna. F. Šuklje piše v prvem delu svojih spominov (njegovo pričevanje se nanaša na šestdeseta leta 19. st.): "Medicinci slovenski so bili večinoma gojenci c. kr. Jozefinuma, zavoda, zasnovanega za vzgojo vojaških zdravnikov. Bili so vojaško opremljeni in organizirani, toda zavod je razpolagal z dobrimi, deloma celo izbornimi profesorji ter z bogatim kliničnim gradivom, tako da je bila ta strokovna šola najmanj enaka s posveto medicinsko fakulteto. Nekaj uže radi tega, ker so bili precej izbirični pri sprejemu, potem pa ker je strožja vojaška disciplina naravnost silila bolj nemarne dijake, da so se resno lotili in pravočasno napravili svoje izpite in rigorozne." (F. Šuklje, *Iz mojih spominov I*, Ljubljana 1926, 56).

¹⁸ J. Barle, n. d., 23.

¹⁹ J. Barle, n. d., 23.

²⁰ Glej naslovnico Alojzove *Fantasie en forme d'une Polonaise pour le Piano-Forte* op. 8, ki je bila v komisijski prodaji pri založniku E. Mollu z Grabna. To kompozicijo je skladatelj posvetil svojemu stricu Johannu oz. Jeanu Schweighoferju.

²¹ Naslov meri na zvonček (*Galanthus nivalis*); v bidermajerski kulturi je imela ta cvetlica vidno mesto kot znanilka pomladi. Dragotin Dežman ji je npr. v 3. letniku *Bleiweisovih Novic* posvetil nepretenciozno pesmico z naslovom *Zvonček in v opombi dodal pojasnilo, da gre za "prvo spomladansko cvetlico", ki se na ljubljanskem gradu pod grmovjem najde že konec februarja*. Prim. Kmetijske in rokodelske novice, 3. letnik, Ljubljana 1845, 14. št., 53. Razlaga D. Pokorna, da naslov *Schneeglöckchen* pomeni "kraguljčki" (D. Pokorn, *Skladatelj Ipavci*, 19. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, 272, op. 4), je napačna, saj so zvončki celo upodobljeni na naslovnici partiture

²² Glej naslovnico Alojzovega valčka *Schneeglöckchen* op. 4, ki ga je skladatelj uspel prodati dunajskemu založniku A. Berki.

pe" Emmi grofici pl. Wickenburški (rojeni grofici d'Orsay), ki je bila "Pallastdame Ihrer Majestät der Kaiserinn von Österreich" (in zapovrh še "Sternkreuzordensdame etc. etc."),²³ Sirenen Walzer op. 6 pa "visokorodni gospe" Emiliji pl. Gasperini.²⁴ To pomeni, da je velike upe vzbujajoči glasbenik lahko računal na pomoč v denarju in družbenih zvezah najprej pri tujih ljudeh, šele pozneje tudi pri sorodnikih. Pri svojem poklicnem in umetniškem vzponu se Alojz torej ni mogel v bistveni meri opreti na "družinsko zaledje". Sorodniki so mu lahko zagotavljali kvečjemu določen minimum "socialne varnosti" med študijem – pozneje se je moral znajti sam. In se tudi je: njegove gmotne razmere niso bile preveč skromne, saj si je mogel v svojem stanovanju privoščiti klavir. Barle namreč piše: "Enkrat je slišal /kajpak Alojz/ nekega vojaškega kapelnika, ki je blizu njega stanoval, ko je komponiral novo koračnico. Sedel je h glasovirju in koračnico zaigral. Kar so se vrata odprla in v sobo je stopil kapelnik ves razburjen in vprašal: 'Kdo vam je dal to koračnico?' Lojze se je nasmejal in dejal: 'Vas sem slišal pa sem jo poizkusil.'"²⁵

Ipavčevi valčki opozarjajo na to, da skladatelj svoje glasbe ni štel za povsem osebno ali celo zasebno zadevo. Zanj pisanje not ni bila samo zabava ali srčna potreba, temveč tudi sredstvo za lastno uveljavitev. Tako v provinci kot v cesarsko-kraljevem rezidenčnem in glavnem mestu Dunaju so bili "ljubitelji glasbe" praviloma zelo ugledni ljudje, ki so odločali o marsikateri "strukturi vsakdanjega življenja". Na to opozarja že njihova organiziranost in programska ambicioznost, ki je bila nekaj svetlobnih let daleč od improviziranosti "ad hoc" združenj: v Ljubljani so imeli od leta 1794 dalje Filharmonično družbo, ki je pritegnila v svoje članstvo smetano lokalnih imenitnikov (od najbogatejšega Kranjca Žige Zoisa barona Edelsteinskega navzdol) ter se lotevala tudi najzahtevnejših vokalno-instrumentalnih partitur,²⁶ v prestolnici ob lepi modri Donavi pa je ne dolgo zatem nastalo znamenito Društvo prijateljev glasbe. Stiki s člani takšnih združenj človeku niso odpirali samo poti do izvedb lastnih del, temveč so mu tudi zagotavljali

vsestranski javni ugled in mu nakazovali perspektivo družbenega vzpona.

V tej perspektivi nikakor ni nepomembno dejstvo, da je skladbe Alojza Ipavca mogoče najti celo v arhivu dunajskega Društva prijateljev glasbe. Ob mnogih mojstrih, ki so v prvi polovici 19. st. poskušali potešiti nebrzdano prestolniško slo po valčkovem ritmu, se je znašel tudi najstarejši Frančev in Katarinin sin.

Alojzovi valčki so se ohranili v verziji za klavir. Vendar prav nič sramežljiva "reklamna" pripomba na naslovnici valčka Schneeglöckchen – "Vom Kapellmeister Herrn Franz Merelly im k.k. Augarten aufgeführt" – opozarja, da v teh skladbah ni treba nujno videti originala. Lahko bi šlo tudi zgolj za klavirske verzije izvirnih orkestrskih skladb.²⁷ Videti je namreč, da je bil Ipavec več povzemanja instrumentalnih partitur v klavirske izvlečke: Barle tako poroča, da je v gledališču le dvakrat slišal uverturo Meyerbeerovega Roberta hudiča in jo je že znal zaigrati... Nič drugega ni bilo z valčki Johanna Strauša Očeta.²⁸ Vse do izuma gramofona klavirski izvlečki niso imeli zgolj značaja študijskega pripomočka, temveč so igrali tudi nenadomestljivo informacijsko vlogo: množice "ljubitelji glasbe" so se prav preko njih seznanjale z novitetami in modnimi trendi, v provinci pa so pričarali toliko želeni okus po velikem svetu. V spodobnem meščanskem stanovanju 19. st. klavirja skoraj ni bilo mogoče pogrešati. Zato je razumljivo, da so bili založniki v prvi vrsti zainteresirani za natis klavirskih verzij skladb, ki so bile sicer v izvirniku pisane za najrazličnejše zasedbe: številčnost potencialnih odjemalcev tovrstnih izdaj je zagotavljala dober zaslužek. Vendar bi vsesplošna priljubljenost plesne glasbe na Dunaju Alojza mogla privedi tudi do ustvarjanja klavirskih valčkov po Schubertovem zgledu; v tem primeru bi bila sekundarna instrumentacija za izvedbo v cesarsko-kraljevem vrtu pod Merellyjevim vodstvom. Chopinova oblika koncertnega klavirske-

²³ Glej naslovnico Alojzovega valčka *Heimaths-Klänge* op. 5, ki je bil v komisijski prodaji pri Antonu Diabelliju & Comp. na Grubnu.

²⁴ Glej naslovnico Alojzove skladbe *Sirenen* Walzer op. 6, ki je bil v komisijski prodaji pri A. Berki & Comp.

²⁵ J. Barle, u. d., 13.

²⁶ Prim. P. Kuret, *Glasbena Ljubljana v letih 1899 – 1919*, Ljubljana 1985, 9, 10.

²⁷ Res piše na naslovnici skladb *Schneeglöckchen* Walzer in *Sirenen* Walzer "für das Piano forte componirt /.../ von Alois Ipavitz", vendar je to v glasbenih tiskih sredih 19. st. običajno formulacija mogoče razumeti tudi zgolj kot oznako, da je kompozicija namenjena izvajanju na klavirju. Na takšno razumevanje podnaslova napeljuje naslovnica skladbe *Heimaths-Klänge*, kjer bremo zgolj "Walzer f. für das Piano forte", medtem ko je neposredna označba avtorstva ("componiert von") morala odpasti zaradi bombastičnega posvetila Emmi grofici Wickenburški.

ga valčka za Ipavca najbrž ni bila posebej pomembna: v prestolnici ob lepi modri Donavi je bilo obzorje recepcijskega pričakovanja ob vrstni oznaki "valček" določeno z lokalno tradicijo. Strukturno Alojz v ničemer ni odstopal od nje: njegove skladbe Schneeglöckchen Walzer, Heimaths-Klänge Walzer in Sirenen Walzer so pravzaprav vse po vrsti spleti petih valčkov z introdukcijo in kodo,²⁹ kakor je v 40-ih letih prejšnjega stoletja veleva v skladbah Josepha Lannerja in Johanna Strauša. Očeta že povsem ustaljeni običaj. Tudi tipologija naslovov teh skladb nas opozarja, da se gibljemo v območju nemalo sentimentalnega dunajskega občutja življenja. Njegovo šegavo protitež, ki je po letu 1848 posebej prišla do izraza v kompozicijah Johanna Strauša Sina, pa čutimo v Alojzovem Spravnem galopu (Versöhnungs-Gallope) z oznako op. 7.

Poleg plesne glasbe je Ipavca očitno zanimala tudi opera. Njegovega neverjetno hitrega "obvladanja" uverture Meyerbeerovega Roberta hudiča si brez posebnega interesa ni mogoče predstavljati, čeprav je bilo to delo v 30-ih in 40-ih letih prejšnjega stoletja po vsej Evropi velika uspešnica. K slavi opere je veliko prispeval tragični zvezdniški tenor tistih dni Adolph Nourrit, ki je vse od njene senzacionalno uspešne pariške premiere 21. novembra 1831 nastopal v vlogi Roberta.³⁰ Do leta 1844 je delo prišlo na repertoar 77 odrov v 11 deželah, v Parizu pa je bilo v prvem desetletju po praznovanju uprizorjeno 230-krat, kar je za obsežno petdejanjo z orjaškim izvajalskim aparatom ogromna številka.³¹ "Velika opera" je bila na pohodu in fascinaciji nad njenim spektakularnim čarom se nihče, ki se je vsaj malo zanimal za glasbeno sceno, ni mogel izogniti. Živopisani srednjeveški kostumi so opravili svoje, posebno pozornost pa so v Robertu hudiču pritegnile nune, ki so v mračnem srednjeveškem okolju odpirajočih se grobov živahno poplesavale ob mičnih zvokih ter se pred gledalčevimi očmi spreminjale v greha vredne zapeljivke...³² Eugene Scribe, ki je s pomočjo Germaina Delavigna pripravil libreto, je dobro

vedel, kako je mogoče občinstvo začarati z ognjemotom dramaturško učinkovitih presenetljivosti.³³

Ipavec se je mogel v svojem dunajskem obdobju dodobra seznaniti z aktualno evropsko operno produkcijo. V prestolnici ob lepi modri Donavi so prav tedaj vso pozornost namenili Gaetanu Donizettiju. 19. marca 1842 je v gledališču pri Koroških vratih doživel premiero njegova Linda di Chamounix, ki jo je na oder postavil znameniti impresarij Bartolomeo Merelli. Njegovi pevci, sopranistki Eugenia Tadollini in Giuseppina Strepponi, tenor Napoleone Moriani (z vzdevkom "tenore della bella morte": na odru je očitno znal nadvse "lepo" umirati) in baritonist Felice Varesi, so bili še mladi, vendar jim je usoda namenila uspeh: v glasbeno zgodovino so se vpisali zlasti kot interpreti vlog v zgodnejših Verdijevih operah. Vsekakor so se prav kmalu začeli kosati s slavo Adolpha Nourrita in njegovega najpomembnejšega tekmeča Gilberta-Louisa Dupreza, ki sta sodobnike fascinirala s tem, da visokega c-ja nista več prepevala v falsetu. Donizettiju, ki je očaral Dunajčane, je cesarski dvor Ferdinanda Dobrotljivega takoj podelil bleščeč naslov "Maestro di Cappella e di Camera e Compositore di Corte". V denarju je ta bombastična intitulacija docela protokolarnega značaja pomenila 12.000 avstrijskih lir na leto, v hierarhiji pa položaj, ki ga je nekoč zasedal Mozart.³⁴ Naslednje leto je novi "Compositore di Corte" na Dunaju predstavil partituro še povsem sveže opere Maria di Rohan.³⁵ To pa je že čas, ko je Alojz Ipavec zagotovo bil v cesarskem mestu, zakaj zadnje semestre medicine je bilo treba v vsakem primeru opraviti tamkaj. Prestolniško zanimanje za glasbeni oder je zagotovo vplivalo na prišleka iz province: 19. st. ni poznalo ničesar, kar bi bilo bolj spektakularno, bolj romantično in bolj čarobno kot opera (hollywoodske tovarne sanj še ni bilo!). Bila je umetni raj, v katerega je bilo mogoče emigrirati vsak večer. In če se je celo stari Olimpijec Goethe navduševal nad Meyerbeerom³⁶, ni nič presenetljivega, da je ta

²⁸ J. Barle, n. d., 13, 14.

²⁹ D. Pokorn, n. d., 272 (opomba 4).

³⁰ H. Becker, Giacomo Meyerbeer, Reinbeck bei Hamburg 1980, 49.

³¹ H. Becker, n. d., 50.

³² K. Honolka, Svetovna zgodovina glasbe, Ljubljana 1983, 375; J. Šulhof, Knjiga o operama, Novi Sad 1954, 255, 256. Težko si je predstavljati, da prizor nun iz 3. dejanja Roberta hudiča ni uplival na 2. dejanje Wagnerjevega Parsifala oz. na Klingsorjev čarobni grad z vrtom zapeljivk.

³³ H. Becher, n. d., 43 in dalje. Prim. še J. Sivec, Opera skozi stoletja, Ljubljana 1976, 157 in dalje.

³⁴ W. Weaver, The Golden Century of Italian Opera. From Rossini to Puccini, New York 1988, 100, 101. V Mozartovem času je bil naslov dvornega skladatelja kajpak še oznaka delovnega mesta; čisto častna funkcija je postal v 1. pol. 19. st.

³⁵ W. Weaver, n. d., 101.

³⁶ J. P. Eckermann, Pogovori z Goethejem, Ljubljana 1959, 247, 420. Robert hudič je navdušil tudi Alexan-

modni (židovsko-nemško-italijansko-francoski) mojster vznemiril tudi Ipavca. Navsezadnje je v njegovih internacionalno nadvse uspešnih partiturah mogoče najti mnogo znanja in smisla za scenske učinke, pa tudi dovolj melodioznosti in tehnične zahtevnosti, ki je tako pri srcu občinstvu...

Kaj več o Alojzu in operi ni mogoče reči, zakaj njegovi kompoziciji za človeški glas – napev Škerjanček in samospjev Fahre wohl – pripadata čisto drugačnim ustvarjalnim paradigmam: prvi je eden najzgodnejših primerov "slovenske glasbe", kakor so jo razumeli narodnjaki od štiridesetih let 19. st. dalje, drugi pa zgleden primer schubertovskega Lieda, ki je med Slovenci dobil domovinsko pravico pravzaprav šele s Kamilom Maškom.

Kljub temu, da velik del opusa Alojza Ipavca pripada lahki plesni muzi, se je skladatelj zanimal tudi za koncertno klavirsko glasbo. O tem pričuje njegov op. 8 – Fantasie en forme d'une Polonaise, pa tudi Žalna koračnica oz. Traungsmarsch. V evropskih salonih predmarčne dobe so odmevali Chopinovi zvoki in s sirensko močjo zapeljevali mnoge manjše mojstre k posnemanju nedosegljivega zgleda. A da je človek sploh lahko začel razmišljati o čem takem, je moral marsikaj znati; predvsem ni smel imeti kakšnih tehničnih težav, saj je novi metier terjal briljanco. Dejstvo, da se je Alojz s svojim op. 8 že zapisal chopinovskemu ozvezdju,³⁷ samo po sebi govori o njegovi umetniški ambicioznosti: potem, ko si je že ustvaril določeno ime kot skladatelj "uporabne glasbe" (na Dunaju je plesna glasba nedvomno sodila tudi v to kategorijo!), je hotel še kaj več.

Morda je bil Chopin Alojzu Ipavcu blizu tudi zaradi "ozemljenosti" svoje glasbe: romantični umetniki dobro poznajo pojem domovine, čeprav si ga v 1. pol. 19. st. večinoma še ne predstavljajo znotraj okvirov ozko pojmovanega političnega nacionalizma. Nacionalna ideja je tedaj domena kulturne elite in za njeno oznanjanje je treba še precej znanja in senzibilitete. Po letu 1848 je stvar popolnoma drugačna: narodnostna angažiranost postane glavni vrednotenjski kriterij v prenekateri deželi "vzhodno od Zahoda", umetniške finese pa stopijo v ozadje. To je

naravna posledica dejstva, da je "duh narodov" ušel iz steklenice – oz. točneje: iz salonov³⁸ in predavalnic³⁹ – ter po več kot polstoletnem prizadevanju vplivnih posameznikov prodrl v zavest množic.

Naslov Alojzovega valčka Heimaths-Klänge dokazuje, da je skladatelju domovina pomenila nekaj konkretnega. Ni bila abstraktna beseda, v plašč katere bi bilo mogoče zaviti kar koli. Seveda pa je bila njena vsebina izražena z jezikom glasbe, ki ga je nemogoče uloviti v koordinate sveta racionalnega mišljenja. Političnega naboja Alojzov pojem domovine zelo verjetno še ni imel, kajti v kontinentalnem merilu so Slovenci – kot drugi srednjeevropski narodi – precej zaostajali; z družbeno dinamiko zahodne Evrope se še niso mogli primerjati. Vendar so ji vztrajno sledili. Morda tudi izrecno narodnostne konotacije v delih Alojza Ipavca še ni mogoče najti, čeprav o tem ni mogoče biti docela prepričan, saj se je med njegovimi kompozicijami vendarle ohranila ena, ki je bila ustvarjena na slovensko besedilo. Gre za enoglasni napev Škerjanček, ki sta ga v svoji Pesmarici za kratek čas leta 1859 objavila Alojzova brata Benjamin in Gustav. Dejstvo, da sta narodnjaško usmerjena Ipavca, ki sta se za izdajo omenjene zbirke povezala z vsestransko uporabnim veseljakom in duhovnikom Dragotinom Ferdinandom Ripšlom, dala natisniti tudi kompozicijo svojega starejšega brata, samo zase pričuje o tem, da se je vsaj delček Alojzovega opusa že povsem prilegal paradigmi tedanje slovenske glasbe. Ta je bila definirana razmeroma ambiciozno: spodnještajerski kaplan Josip Drobnič,⁴⁰ ki je bil poleg Janeza Krstnika Jeretina, Valentina Konška, dr. Jožefa Šubica in Fany Hausmann v letih 1848 – 1849

³⁸ V slovenskem primeru je bila ključna vloga kroga barona Žige Zoisa, ki je deloval na pol kot salon in na pol kot znanstveno združenje.

³⁹ V smislu prebujanja kulturnega nacionalizma so imela veliko vlogo predavanja Janeza Nepomuka Primica na graškem liceju v letih 1812 – 1813; štajersko glavno mesto je z njimi postalo eno najvažnejših žarišč slovenstva v 1. pol. 19. st. Seveda so bili Slovenci v tem času korak za Nemci, ki so se s Fichtejevimi Govori nemškemu narodu (1808) že prebili do katedrškega političnega nacionalizma. Vendar so jim vneto slediti in priznati je treba, da niso bili slabi učenci: potem ko je Fichte svojim rojakom oznanil, da jezik bolj oblikuje ljudi kot le-ti jezik (J. G. Fichte, Izbrani spisi, Ljubljana 1984, 372), so tudi Slovenci začeli odločno postavljati svojo nacionalno misel na "lingvistični" temelj (zlasti J. Kopitar, V. Vodnik; F. Prešeren leta 1834 značilno govori v Sonetnem vencu o "rodu slovenš'ne cele").

⁴⁰ Glej SBL I, 145, 146.

dra von Humboldta, François Josepha Fétisa, Jeana François Le Sueurja in Richarda Wagnerja.

³⁷ D. Cvetko, n. d., 113.

Schneeglöckchen

WALZER

Für das Pianoforte componirt, und

der Hochwohlgebornen Frau

Johanna Edlen von Huze

geborenen
Edlen von Linzentels

ehrerbietigst gewidmet von

Alois Ipavitz

Op. 4.

Vom Kapellmeister Herrn Franz Morelly im k.k. Augustin aufgeführt.

Eigenthum der Verleger

Wien, bei F. Berka & C.

osrednja osebnost slovenskih kulturno-političnih prizadevanj v Celju, je že leta 1845 v Bleiweisovih Novicah poudaril, kako “/n/i zadosti za Slovence pesem v slovenskim jeziku zlagati, ampak potrebno je, da so v slovenskim duhu zložene. Ta duh se pogreši večidel v vsih naših pesmah, in to je lahko tudi krivo, de se naše pesme Slovincu priljubiti ne morejo. Pesme, v katerih bi ljubezen do slovenskiga naróda, do svoje domovine i. t. d. izražena bila, vojaške pesme, lovske, brodniške, bi gotovo našim mladenčam dopadle. Takšnih pesem so nam dozdej naši pesniki dolžni ostali.”⁴¹ Drobníča nikakor ni mogoče imeti za človeka omejenega obzorja, čeprav je

vlogo umetnosti videl v službi povzdige narodnosti. Navsezadnje je celo estetsko najtenkočutnejši Slovenec predmarčne dobe France Prešeren v pismu Stanku Vrazu 5. julija 1837 zatrdil: “Die Tendenz unserer Carmina /gre za pesmi sodelavcev Krajnske čbelice/ und sonstigen literarischen Tätigkeit ist keine andere als unsere Muttersprache zu kultivieren/.”⁴² Na isti valovni dolžini je bil tudi nesmrtni mojster Koseski, ki je v pismu Janezu Bleiweisu 3. novembra 1845 menil, da je glavna vrednost oz. veljavnost njegovih verzov v tistem, čemur se reče “die Bildung unserer Sprache”.⁴³ Umetniško ustvarjanje samo sebi tedaj nikakor ne more biti najvišji namen;

⁴¹ Kmetijske in rokodelske novice 3. letnik, Ljubljana 1845, št. 39, 156. Vsekakor je “nacionalna pripadnost” pesmi za Drobníča v prvi vrsti povezana z besedilom; zanj celo ne zahteva, da bi bilo izrecno rodoljubno (lahko se celo nanaša na lov!). “Slovenska glasba” je torej vokalna. Jasno pa je povedano: glavni problem so pesniki, ne skladatelji.

⁴² F. Prešeren, Poezije in pisma, Ljubljana 1964, 342

⁴³ J. Lokar, Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo, v: Bleiweisov zbornik (ur. J. Tomlinšek), Ljubljana 1909, 88. Koseski namreč pravi: “Wenn meine Verselein nach Ihrem Urtheile für die Bildung unserer Sprache irgend einen Werth haben, so freut es mich ungemein.”

Schneeglöckchen.

Waller von Alois Spavitz.
Op. 4.

Adagio.

INTRODUCTION

WALZER
Nº 1.

1 4 6 3

Eric Hobsbawm v svojem znamenitem delu Obdobju revolucije, ki zajema čas evropske zgodovine od 1789 do 1848, piše: "Ne more biti dvoma, da so umetniki dobivali inspiracijo od splošnih problemov in idej tistega časa ter so bili vanje zapleteni. Mozart je napisal propagandno opero za politično prostozidarstvo (Čarobna piščal, 1790), Beethoven je posvetil svojo Eroico Napoleonu kot dediču francoske revolucije, Goethe je bil vsaj aktiven državnik in uradnik. Dickens je pisal romane, da bi se boril proti slabim socialnim razmeram. Dostojevski je bil leta 1849 za svoje revolucionarno delovanje obsojen na smrt, Wagner in Goya sta morala iz političnih razlogov v pregnanstvo; Puškin je bil kaznovan za to, ker je imel stike z dekabristi, in vsa Balzacova Človeška komedija je spomenik socialne zavesti in socialnega podajanja problemov. Nobene druge dobe ni, kjer bi bilo tako nápak opisovati umetnike kot politično neprizadete. Tisti, ki so bili neprizadeti, torej fini dekoraterji rokokojskih palač in budoarjev oziroma izdelovalci del za zbirke potujočih angleških mylordov, so hkrati tisti, ki današnji umetnosti nimajo več kaj povedati: Kdo neki med nami se še spominja tega, da je Fragonard za celih 17 let preživel francosko revolucijo? Celo navidez najbolj nepolitična umetnost, glasba, je bila tesno

povezana s politiko. Bila je to morda edina doba v zgodovini, ko so bili operni libreti napisani kot politični manifesti, ki so jih ljudje kot take tudi razumeli ter so iz njih črpali pobude za revolucijo. Posebno močno so bile javne zadeve povezane z umetnostjo v tistih deželah, kjer so se razvijale nacionalna zavest in nacionalna gibanja za osvoboditev oziroma enotnost. Zaradi tega torej po sebi razumljivo ni bilo slučajno, da je bilo rojstvo oziroma obnova nacionalne literarne kulture – v Nemčiji, Rusiji, na Poljskem, Madžarskem, v skandinavskih in drugih deželah – pravzaprav boj za kulturno prevlado nacionalnega jezika in domačega ljudstva proti aristokratski in pogostoma tujejezični kulturi in je večji del predstavljalo prvo manifestacijo tega boja. Bilo je torej naravno, da je tak nacionalizem dobil svoj najjasnejši izraz v književnosti in glasbi – dveh zvrsteh, ki sta lahko črpali svoje moči tudi iz dediščine preprostega ljudstva, iz njegovega jezika in njegovih ljudskih pesmi."⁴⁴ Dogajanje na Slovenskem se do potankosti vključuje v opisani obrazec. Družbeno angažirana, marsikdaj celo propagandna umetnost – to je bilo geslo konca 18. in 1. pol. 19. st. Prešeren, Koseski in

⁴⁴ E. Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, Ljubljana 1968, 326, 327. (Prevod je stilistično malce popravljen.)

Drobnič so bili tipični kulturniki svoje dobe. Ni so bili niti pametnejši niti neumnejši od sodobnikov v drugih deželah, ki so prav v tistem času postajale domovine narodov. In čeprav je bilo cesarstvo Habsburžanov eden osrednjih stebrov političnega nasprotovanja revoluciji, so bila družbena dogajanja v njem kljub temu zaznamovana z njo. Ideje dokazujejo svojo moč ne samo tam, kjer jih sprejemajo, temveč tudi tam, kjer jih zavračajo. V obeh primerih narekujejo tempo življenja ter mu dajejo okus in barvo. Industrijski revoluciji se npr. nobena – še tako konservativna – politika ni znala izogniti. Celo dunajska plesna glasba 1. pol. 19. st. v sociološkem smislu ni bila docela neangažirana: valček je bil pravzaprav prvi ples za vse in vsakogar. Temeljito se je razlikoval od svojih prednikov – tako od prefinjenega dvornega menueta za dame in gospode kakor od rustikalnega ländlerja za preproste podeželane. Dunajski kongres 1814 – 1815 je valček uvedel v dežele, iz katerih so prihajali diplomati. Zanj ni bilo ne stanovskih ne državnih meja. Alojzovo intenzivno posvečanje komponiranju valčkov potemtakem ni bilo nič manj v soglasju z duhom aktualnega časa kot njegov "slovenski" napev. Mogoče je reči, da je bil Alojz Ipavec dejansko prvi slovenski skladatelj, ki je sledil ustvarjalnim paradigmam časa meščanov: glasba je na eni strani razvedrilo, na drugi pa "ima poslanstvo", ki ni več mistično oz. nebeško, temveč čisto človeško. Ni indiferentna do zemeljskih idealov; zavzema se "za nekaj konkretnega". Če je Abraham Lincoln leta 1863 v slovitem gettysburškem govoru smisel politike definiral z monumentalnimi besedami: "... da vladavina ljudstva, iz ljudstva in za ljudstvo ne bo izginila s površja zemlje,"⁴⁵ so skladatelji tiste dobe nedvomno skrbeli za to, da s površja zemlje ne bo izginila glasba za ljudstvo. Oz. točneje: glasba za narod. Glasba za ljubega Boga, ki ji je npr. "veliki Bach" posvetil skorajda sleherni not svojega orjaškega opusa, je sedaj na obrobju pozornosti vodilnih mojstrov. Edino, v čemer se Alojz razlikuje od svojih dveh mlajših bratov Benjamina in Gustava, je količinsko razmerje med pojavljanjem "meščanskega" in "nacionalnega" elementa v umetniški produkciji ter v eksplicitnosti njunega izražanja: vsi trije so pisali plesno glasbo – in vsi trije so jo poskušali navezati na pojem domovine⁴⁶ –, poleg tega pa so vsi trije

ustvarjali tudi "slovenske pesmi". Ne smemo namreč spregledati, da je v Pesmarici za kratek čas prav Alojzov Škerjanček razglašen za nekak emblem "domorodne"⁴⁷ zbirke, ki je bila namenjena "pošteno-veselim Slovincem"; Dragotin Ferdinand Ripšl je namreč v uvodu vanjo zapisal: "Ker je kranjska gerlica obmolknila, naj se štajerski škerjanček oglasi; ako vam njegovo petje dopade, vam zna prihodni še večkrat zapeti."⁴⁸ S "kranjsko gerlico" je kajpak mišljen občasno izhajajoči ljubljanski glasbeni zbornik Slovenska gerlica, ki je leta 1859 prenehal izhajati, medtem ko je zaščitni znak nove štajerske edicije kompozicija Alojza Ipavca! Seveda je mogoče razpravljati, ali pri tem ne gre za svojevoljno tolmačenje skladateljevih intenc s strani njegovih "nacionalno prebujenih" mlajših bratov in posvečenega veseljaka Ripšla, toda dejstvo je, da je bil Škerjanček hočeš-nočeš pripraven za to, da postane transparentni nosilec sporočilnosti zbirke napevov, ki so hoteli veljati za slovenske. Resda besedilo Alojzove skladbe ni bilo narodnostno angažirano, kakor pri Benjaminovih in Gustavovih himničnih spevih Domovini, Kdo je mar?, Slovenska dežela ali Slovenec sem, vendar je nastalo v času, ko je jezik sam po sebi postajal nacionalno znamenje.

Alojza Ipavca bi si predstavljali preveč preprosto, če bi mislili, da vprašanja identitete zanj niso bila bistvena. Ni bil samo tenkočuten umetnik, temveč tudi univerzitetno izobražen intelektuallec, to pa je v vseh časih zelo vznemirljiva mešanica. Marsikdaj tudi eksplozivna. V zadnjih letih pred izbruhom marčne revolucije so ideje prihajajočega časa meščanov že popolnoma prevladale v prestolniški miselni eliti – in bile so tako liberalne kot nacionalne, čeprav še v marsičem nejasne.⁴⁹ Tega se je zavedal tudi Clemens

tovariš, Gustav pa je v Novih akordih priobčil kvadriljo, ki je bila posvečena slovenskim plesalkam.

⁴⁷ "Domorodec" je bil za narodnjake neposredno po letu 1848 ena ključnih samooznačevalnih besed, kar ni nič presenetljivega, saj je hkrati poudarjala zvestobo domu oz. domovini in rodu, se pravi krvi. Za refleksijo sveta v času nacionalizma so to najvažnejši pojmi s pozitivno konotacijo.

⁴⁸ J. Barle, n. d., 29.

⁴⁹ Značilno prestolniško vzdusje predmarčne dobe pričara tale dopis v Bleiweisove Novice (3. letnik, št. 7, 28), ki je datiran s 5. februarjem 1845: "Vaše 'Novice' tudi nam Slavjanom /- Slovanom/ na Dunaju prav zlo dopadejo in jih zares vsak teden komej pričakujemo. Geringerjova kavarija /- kavarna Geringer na Kohlmartu/ jih je za nas naročila, kamor jih z veliko radostjo hodimo brat. Pa ne samo mi Slovenci imamo veselje nad njimi, ampak tudi drugi Slavjani in posebno

⁴⁵ Ch. A. Beard in M. R. Beard, *Zgodovina Združenih držav Amerike, Ljubljana 1959*, 580.

⁴⁶ A. Ipavec je svoj klavirski valček imenoval *Heimaths-Klänge*, Benjamin je ustvaril mazurko z značilnim naslovom *Slavjanka*, ki jo je leta 1878 objavil Učiteljski

Metternich, ki je 1848. leta takoj po začetku demonstracij proti staremu režimu odstopil; vodilnemu ministru je bilo še predobro znano, da so obzorja njegovega načina razmišljanja – vsaj začasno – presežena: zato je najbolje čim hitreje in čim bolj diskretno zapreti vrata za seboj.

Z vprašanjem svoje identitete se je Alojz Ipavec srečal pri tako temeljni stvari, kot je priimek. Zapis njegovega priimka na izdajah različnih skladb se namreč pomenljivo loči od lastnoročnega podpisa, ki je izpričan na njegovi edini ohranjeni podobi.⁵⁰ Medtem ko na Dunaju natisnjene kompozicije avtorja predstavljajo kot "Ipavitza", se ima sam za "Ipavica". Alojz je očitno nekaj vedel o slovenskem "pravopisnem" sistemu, kot so ga vzpostavile slovnice, ki so sledile Kopitarjevi in Vodnikovi, sicer bi se podpisal po nemško – se pravi v obliki, kakršna se najde na naslovnica njegovih skladb.

V času meščanov so bili prav priimki posebno pomembni označevalci človekovega bivanja, saj so v družbenem okviru poudarjali individualnost, v družinskem okolju pa povezanost z drugimi člani rodu. Navsezadnje človek prej nosi priimek kot ime: prvega dobi, ko se rodi, drugo mu nadenejo, ko vstopi v občestvo kristjanov.⁵¹ Priimek zato simbolizira posameznikovo

"natura", medtem ko je ime stvar "kulture" – ta dihotomija pa je za romantično občutenje življenja zelo pomembna. In če nadrobneje pogledamo naslovnico Alojzove Fantazije v obliki poloneze, ki je natisnjena v francoščini, vidimo, da je bilo takšno razumevanje domače tudi našemu skladatelju: stričevo ime je mirne duše pofrancozil (iz dunajskega bidermajerskega gospoda Johanna se je mož prelevil v svetovljanskega Jeana), zato pa je priimek ostal nedotaknjen: Schweighofer je povsod le Schweighofer. Tudi Alojz je za trenutek postal nadvse imenitni Aloyse – vendar je bil za založniške potrebe še naprej samo Ipavitz, zase pa Ipavic.⁵²

V dunajskih intelektualnih krogih čas neposredno pred izbruhom marčne revolucije ni bil več anacionalen. To velja tudi za prestolniške Slovence, ki so leta 1848 odigrali veliko vlogo pri definiranju cilja narodne politike, se pravi pri promociji ideje Zedinjene Slovenije oz. slovenskega kraljestva.⁵³ Ker je bil to edini povsem nehistoricistični narodni program, ki ga je v habsburški monarhiji porodila marčna revolucija, zanj ni bilo nobenega zgleda; to pomeni, da so morali biti njegovi utemeljitelji precej samostojno razmišljajoči ljudje. Čeprav sploh niso izrecno zahtevali ukinitve fevdalizma, jih je mogoče imeti za mišljenjske radikalce: preureditev države na narodnostni osnovi je tako ali tako pomenila popoln prelom s starim režimom, torej tudi s tisočletnim stanovskim redom. Morda se tega vsi očetje Zedinjene Slovenije niso niti zavedali – kar bi bilo mogoče sklepati iz poznejše politične neaktivnosti (oz. vsaj neeksponiranosti) mnogih izmed njih. Vendar prestopi nekaterih vidnih "prvoborcev" za združitev vseh Slovencev v ustavoverni (nemškoliberalni) tabor po propadu sistema Alexandra Bacha dokazujejo, da je sklep o radikalno meščanskih stališčih pomembnih skupin utemeljiteljev slovenske narodne politike pravilen: po letu 1860 je večina rodoljubov zagovarjala tako konservativistične ideje, da jih odkriti liberalci marčne dobe niso več mogli šteti za svoje.⁵⁴ V miselnosti ljudi na

Čeli jih radi prebirajo. To smo Vam dolgo hotli oznaniti, de bi vedili, de imate tudi na Dunaju prijatlov dovelj. – Pepelnica je sicer pust z svojimi veselicami že odgnala, vunder Vam moram v njegovi spomin neke besede pisati. Pravo in serčno veselje je le tamkej, kjer se dobri prijallj snidejo in to veselje je tolikanj večji, če prijatelj prijalla v tujšini /- tujini/ najde. Tako veselico so Slavjani na Dunaju tudi letas 20. Prosenca obhajali, ko so v nar imenitnešinu rajšu /- plesišču/ Jožefoviga predmestja krasni ples napravili, kjer je bilo okoli 500 visokiga stanu in slavniga imena zbrani. Prav židane volje smo bili do jutra in plesali razne plesle slavjanskih narodov, med kterimi jili /.../ je veliko že pot po celim izobraženim svetu našlo. Prelutro nam je noč prešla, ki nam je toliko nedolžniga veselja prinesla. 'Že velja, kamur serce pelja,' je star slovenski pregovor, z katerim vse naše domorodce pozdravimo. Z Bogam." Ljudje so se torej že precej pred izbruhom revolucije zbirali pod znamenji nacionalizma – čeprav pod pustno krinko. Alojza Ipavca so priveditve, kakršna je bila pravkar opisana, morale zanimati kot glasbenika in kot "Slavjana". Vsekakor je bila poloneza eden "slavjanskih" plesov, ki se je razširil po celem kultiviranem svetu – in zapustil svojevrsten odmev tudi v opusu prvega iz vrste štirih "skladateljev Ipavcev". Poleg poloneze je imela slovanski predznak še češka polka.

⁵⁰ Prim. sliko v: D. Cvetko, n. d., 112. Po družinskem izročilu je pod Alojzovo podobo njegov lastnoročni podpis (pogovor s J. G. Ipavcem 7. avgusta 1997).

⁵¹ Seveda pa je treba poudariti, da je v slovniškem smislu priimek le prilastek imena; v slovenščini to lepo dokazuje

možnost njegove pridevniške pretvorbe, ki ne spremeni pomena: Alojz Ipavec je pač Ipavčev Alojz!

⁵² Medicinski fakulteti je bil Alojz znan kot Aloisius Ipavitz; tudi tu je mogoče videti, kako je ime hitro laliko spreminjalo svojo obliko, medtem ko je bil priimek relativno stalen: za dunajske ustanove je bil Ipavic vselej Ipavitz.

⁵³ Prim. J. Apil, *Slovenci in 1848. leto*, Ljubljana 1888, 63 – 90.

⁵⁴ Najbolj drastično opozarja na to Dežmanov primer, vendar je pomenljiva tudi Miklošičeva zgodba. Miklošič

Slovenskem je dediščina neoabsolutizma zapustila močne sledove, čeprav jih je bilo s prostim očesom skorajda nemogoče opaziti.

Pri razmislekih o letu 1848 pa je treba upoštevati tudi tole: cesarsko mesto, ki je v zadnjih letih starega režima razmeroma hitro raslo – leta 1824 je imelo 289.598 prebivalcev (od tega 49.550 za še zmeraj stoječim obzidjem),⁵⁵ leta 1837 pa že nad 320.000⁵⁶ –, še vedno ni bilo neobvladljivo veliko; res je, da v njem vsakdo ni več mogel poznati vsakogar, toda znotraj posameznih poklicnih ali interesnih skupin so bile osebne povezave še vedno zelo močne. Adresa dunajskih Slovencev kranjskim deželnim stanovom z dne 29. marca 1848 kaže, da so se narodnostnim občutjem v najbolj konjunkturinih dneh revolucije pridružili ne le najbolj zagnani "domorodci", ki so se – kot Franc Miklošič – izkazali že pri najzgodnejših podvigih rodoljubov (večkrat so ostali zgolj na ravni želja, načrtov in vizij), temveč tudi poznejši "renegati".⁵⁷ Bilo bi skrajno nenaavadno, če bi ta prelomna dogajanja šla mimo Alojza. Vendar mu je služba v cesarski armadi brez dvoma preprečevala kakšno odločnejšo manifestacijo v smislu "duha časa": vprašanja narodnostne identitete so bila za ljudi v "beli sukni" v najboljšem primeru privatna zadeva. Odločilna je bila zvestoba prestolu in dinastiji – zlasti potem, ko je prišlo do oboroženih spopadov z Italijani in Madžari. V vojaških krogih je za domovino slej ko prej veljala edino Avstrija. Tako je bilo vse do leta 1918. Ob upoštevanju te omejitve je mogoče domnevati, da je nova doba odkritega političnega nacionalizma vplivala tudi na Alojza Ipavca, čeprav mu zgodnja smrt v drugi polovici leta 1849 najbrž ni dopustila popolnega izčiščenja pojmov. Kljub temu pa mlajša brata Benjamin in Gustav z vključitvijo njegovega Škerjančka v Pesmarico za kratek čas – in s tem tudi v "slovensko glasbo" – nad njim nista delala nasilja. Alojzov opus je bil v popolnem soglasju z duhom meščanske dobe, njegov odnos

do slovenščine, ki je v pomladi narodov postala glavni znak slovenske narodnosti, pa nikakor ni bil podcenjevalen. V Ipavčevi hiši slovenski jezik namreč ni bil v položaju, ki ga sarkastično opisuje prva terceta Prešernovega soneta *Warum sie, wert, daß Sänger aller Zungen*:

*"Deutsch sprechen in der Regel hier zu Lande
die Herrinnen und Herren, die befehlen,
slowenisch die, so von dem Dienerstande"/.*⁵⁸

Blaginja šentjurskega ranocelca in njegove družine je bila odvisna prav od tega jezika, duh časa pa tudi ni bil več naklonjen stanovskemu ločevanju. To se je vse bolj doživljalo kot naveden predsodek. Razsvetljenski ideal enakosti vseh ljudi je bil topla greda, iz katere je ob koncu 18. st. vzklik predromantični kulturni nacionalizem, ta pa je vodil naravnost k oblikovanju modernih narodov iz pripadnikov različnih stanov. Nadstanovska je najprej postala literatura (z njo pa seveda tudi jezik): Herder je odkril njeno narodnostno "ozemljenost".⁵⁹ Že v predmarčni dobi so nacionalno misleči ljudje čutili, da čas dela zanje; v svojih idejah so odkrivali ne le sledove poslanstva, temveč tudi Previdnosti. Tako je Slomšek v zvezi s svojimi prebudnimi načrti 4. maja 1845 sporočil svojemu zaupniku Mihaelu Piklu: "Naše načelo bodi: molčimo, ne govorimo nič, delajmo mnogo, potrpiamo vse."⁶⁰ Že leta 1785 pa je Anton Tomaž Linhart sklenil težaven kompromis s svojo vestjo prav v imenu narodnostnega čutenja; Martinu Kuraltu je pisal takole: "Prevod Biblije. /.../ Kar mene zadeva, Vam moram reči, da si kot človek želim, da ta prevod Biblije ne bi bil nikdar končan, čeprav sem kot Kranjec in ljubitelj jezika nasprotnega mnenja. Ne vem, če branje biblije človeka osrečuje."⁶¹ Nacionalno mišljenje je na eni strani kazalo pot v prihodnost, na drugi pa je postavljalo mostove

⁵⁸ F. Prešeren, n. d., 220.

⁵⁹ Poprejšnja delitev na učeno in ljudsko kulturo je izgubila svoj pomen, saj sta bili obe vključeni v nacionalno-reprezentativni okvir; iz njega je seveda izpadlo vse, kar je bilo doživljano kot "subkultura" (ne glede na to, ali je šlo za t. i. "nizki stil" učene kulture ali pa za "problematične" motive in sporočila ljudske kulture). Herder je pač bil protestantski pastor, torej v nekem smislu poklicni moralni rigorist. Goethejeva ideja o svetovni literaturi, ki ni zgolj seštevek nacionalnih literatur, temveč izbor posebej pomembnih del iz njih, je bila mogoča šele potem, ko se je narodnostni partikularizem že povsem uveljavil in docela prevladal nad racionalističnim univerzalizmom načel.

⁶⁰ J. Apih, n. d., 16.

⁶¹ M. Pohlin, Ž. Zois, A. T. Linhart, V. Vodnik, Izbrano delo, Ljubljana 1970, 238.

sicer nikoli ni odkrito prešel k "renegatom", vendar so njegove poteze v dunajski gosposki zbornici večkrat razsrdile najzvestejše med zvestimi rodoljubi. Nobena dvoma ni, da je veliki slavist svoje rojake štel med tista ljudstva, "ki jih njihov zemljepisni položaj, njihova zgodovina in njihova majhnost ovirajo pri ustvarjanju vsega, kar je potrebno za kulturo" (to formulacijo je Miklošič uporabil ob nasprotovanju delitvi praške univerze na nemški in češki del).

⁵⁵ R. Weisenberger, Vienna in the Biedermeier Era, London 1986, 51.

⁵⁶ H. Becker, n. d., 106.

⁵⁷ Prim. J. Apih, n. d., 77, 78.

nad najbolj vratolomnimi prepadi preteklosti: leta 1862 se bo katoliški škof Slomšek celo že poklonil spomenu protestantskega superintendenta Primoža Trubarja, ker je "obudil slovenščino".⁶² Po mnenju Erica Hobsbawma doseže narod "odločilno etapo" svojega nacionalnega razvoja v trenutku, ko se v njegovem jeziku pojavijo prvi učbeniki in časopisi oziroma ko prvič prodre v urade.⁶³ Slovenci so ob koncu 18. st. dosegli to stopnjo: oblast je v slovenščino prevajala celo že diplomatične listine – npr. ob sklenitvi lunevillskega miru v začetku leta 1801⁶⁴ –, izhajali pa so tudi prvi slovensko pisani učbeniki. Celó slovenske slovnice za razpravljalni jezik niso več uporabljale zgolj latinščine in nemščine, temveč tudi slovenščino; tako je na Kalobju, streljaj od Sv. Jurija, župnik Mihael Zagajšek⁶⁵ napisal in pod psevdonimom Georg Sellenko v Celju leta 1791 izdal Slovennsko Grammatiko. Dvajset let pozneje mu je v Ljubljani sledil Valentin Vodnik s Pismenostjo ali Gramatikó za Perve Šole. Slovnice niso bile več zgolj pripomoček za to, da se tujci naučijo slovenščine, temveč tudi instrument kultiviranja in jezikovnega poenotenja domačinov.

Hiša Ipavčevih v Sv. Juriju je bila dom ljudi novega mišljenja: njen gospodar Franc se je – enako kot njegov bogataški brat Matija v Celju – uveljavil v znamenju načel prihajajoče dobe meščanov. Za predsodke proti novotarijam pod njegovo streho kratko malo ni bilo prostora. Benjamin in Gustav, ki sta leta 1848 postala Slovenca,⁶⁶ sta se do narodnostne identitete dokopala v hiši svojega očeta: v nestabilnih razmerah pomladi narodov ju domači namreč niso pustili oditi na študij v Gradec!⁶⁷ Tudi na podeželju je revolu-

cija opravila svoje – čeprav manj hrupno kakor v mestih. Celó v manjših trgih in na vasi se ljudje niso posvečali samo socialnim vprašanjem, čeprav so bila le-ta zaradi vse hujše entropije "starega režima" hudo pereča. V okolici Celja je zaradi delovanja pomembnih prerodnih delavcev (poleg Mihaela Zagajška še žalski župnik Anton Breznik, župnik v Grižah Janez Goličnik, kaplan in dekan v Laškem Jurij Alič, brežiški župnik Janez Alvian; "proslovensko" je bil orientiran tudi večinoma nemško pišoči gimnazijski profesor Janez Anton Zupančič, ki je nekaj časa poučeval v Celju)⁶⁸ že od konca 18. in začetka 19. st. bilo jasno, da bo imela prihajajoča doba nacionalizma odločno slovenski predznak. Potemtakem ni presenetljivo, da se je Frančev prvorojenec Alojz posvetil ustvarjanju slovenske glasbe že v času, ko je bilo to še zelo neobičajno opravilo (slovenske so bile v predmarčni dobi pravzaprav le ljudske in cerkvene pesmi): mož preprosto ni mogel biti tradicionalist.

Zaradi pomanjkanja virov je nemogoče natančneje opisati življenje Alojza Ipavca v prelomnih letih 1848 in 1849. Položaj zdravnika v habsburški armadi, ki je bil v mirnem času zanj tako vabljljiv, je pokazal tudi senčnejšo plat: postal je smrtno nevaren. Toda nemiri, ki so sledili marčni odstranitvi osovraženega Metternichovega režima, so bili šele uvertura v dramatična vojna dogajanja v Italiji in na Ogrskem. Revolucija je v teh dveh deželah hitro prerasla v odkrit spopad s cesarsko Avstrijo. Po znamenitih "petih dneh" se je moral sivolasi feldmaršal Johann Joseph Wenzel grof Radetzky, ki je že prekoračil 80. leto svojega življenja, 23. marca 1848 umakniti iz Milana v "trdnjavski četverkotnik" Verona-Peschiera del Garda-Mantova-Legnago, za njim pa so v Lombardijo in Benečijo vdrle čete savojske kraljevine in armada, ki se je zbrala v Papeški državi. Na Ogrskem je kraljevski namestnik nadvojvoda Štefan sestavo vlade zaupal Lajos Batthyányju. Njegov kabinet, v katerem je imel največji vpliv finančni minister Lajos Kossuth, je bil sestavljen prav na dan avstrijskega umika iz Milana. Ker postavljajo Madžari najrazličnejše pogoje za pošiljanje svojih regimentov v Italijo, kjer so ogrožene mednarodnopravno priznane meje monarhije, se odnosi med nji-

⁶² V. Škafar, J. Emeršič, *Slomškovo berilo, Celje 1991*, 211.

⁶³ E. Hobsbawm, n. d., 178.

⁶⁴ *Natisnjeni slovenski prevod lunévillske pogodbe ("Artikelní Tíga ta 9 dan sedajntga mesca v' Luneville skleneniga, inu za poterjenje podpisaniga merú") se hrani v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani. Podrobneje o tem: Branko Reisp, Prva mirovna pogodba v slovenskem prevodu, v: Kronika, 1965, št. 3, 139-141.*

⁶⁵ Prim. o njem SBL, 14. zvezek, Ljubljana 1986, 741 - 742.

⁶⁶ M. P., Dr. Benjamin Ipavc, skladatelj slovenski, *Dom in svet, Ljubljana 1900*, 276. Pisec povzema besede Benjamina Ipavca na slavnostnem večeru, ki so ga v čast njegove sedemdesetletnice priredili graški Slovenci 8. decembra 1899. Sivolast skladatelj je med drugim povedal tudi tole: "Kakor druge, vzbudilo je tudi mene leto osemindštrideseto. Tedaj sem postal Slovenec in tak sem ostal do danes."

⁶⁷ Prim. J. Barle, n. d., 24, 25. Benjamin Ipavec je "koncem l. 1847. obolel, se /.../ povrnil domov in se celo leto doma zdravil. Ostal je doma tudi še prihodnje leto /tj.

1849/, ker ga starši niso pustili od doma zaradi burnih vojskih časov." V Gradcu se je skupaj z bratom Gustavom pojavil šele leta 1850, tedaj pa je tudi prevzel vodenje tamkajšnjega slovenskega pevskega zbora.

⁶⁸ Prim. 1. zvezek Zgodovine slovenskega slovstva, Ljubljana 1956, 428.

mi in dvorom iz dneva v dan slabšajo. Netolerantna politika madžarske vlade do Slovanov daje Habsburžanom možnost, da preidejo v protinapad: 11. septembra 1848 hrvaški ban Josip baron Jelačić na čelu 40.000-glave armade preide mejno reko Dravo in vdre na Madžarsko. Medtem je Radetzky v glavnem že ukrotil Italijane: uporniške Benetke so bile obkoljene, po trodnevni bitki pri Custozzi 25. – 27. julija 1848 pa so se Avstrijci zmagoslavno vrnili v Milano. Piemontezani so zaprosili za premirje. V teh bojih si je največ lovorik nabral 47. spodnještajerski polk grofa Kinskega, pred katerim se je "železni" general Konstantin baron D'Aspre von Hoobreuk celo odkril... Toda krvni davek je bil tudi pri zmagovalcih precejšen in tako ni čudno, da sta Franc in Katarina Ipavec svoja najmlajša sinova zadržala doma. Najbrž se je šentjurskemu ranocelcu in njegovi ženi zdelo, da je povsem dovolj, če je v cesarski suknji njun najstarejši sin: nepatriotičnega obnašanja njuni družini vsekakor ni bilo mogoče očitati... Oktobra 1848 so se razmere še zaostriale: na Dunaju je podivjana množica obesila na kandelaber cesarjevega vojnega ministra Theodorja grofa Baillet de la Tourja. V mestu je ponovno izbruhnila revolucija, ki so jo po Kossuthovem nagovarjanju Madžari poskušali podpreti z vojsko – saj je vendar Sandor Petöfi že marca pozival k obešanju kraljev! Toda njihove regimente so streljaj od prestolnice ob lepi modri Donavi – pri Schwec-hatu – zadržale čete bana Jelačića. Hrvati so tako cesarski vojski feldmaršala Alfreda kneza Windisch-Graetza, ki se je s Češke v Spodnjo Avstrijo pripeljala kar po železnici, omogočili, da je zlomila odpor v prestolnici. Metternich je torej proge vendarle gradil premišljeno.⁶⁹ "Čiščenja" mest so bili Windisch-Graetzovi vojščaki že vajeni, saj so junija 1848 "pacificirali" Prago in razgnali slovanski kongres... Zaradi oktobrskih dogodkov se je potem vnela prava vojna med monarhijo in revolucionarno Ogrsko, ki je nekaj časa s spremenljivo srečo valovala zdaj sem zdaj tja čez panonsko ravnico in transilvanske hribe. 14. aprila 1849 je madžarski parlament Habsburžane odstavil z ogrskega prestola ter oklical neodvisnost, ki pa je bila kratke sape. 19. maja 1849 sta se namreč v Varšavi srečala novi avstrijski cesar Franc Jožef I. in ruski car Nikolaj I. ter se sporazumela, da bosta z združenimi močmi strla re-

volucijo. V drugi polovici junija so čete "severnega strica" iz Galicije pritiskale na Madžare, medtem ko so Avstrijci udarili iz zahoda. Sredi avgusta je bilo v glavnem že vsega konec: razen trdnjave Komárom (Komárno), ki se je vdala šele 4. oktobra, so madžarske čete kapitulirale, vodilni revolucionarji pa so se zatekli v Turčijo. Italijani so bili premagani še hitreje: Piemontezani so sredi marca 1849 odpovedali premirje, do konca meseca pa so bili popolnoma premagani; verolomni kralj Karel Albert je abdiciral in kot zasebnik odpotoval na Portugalsko.⁷⁰ 22. avgusta so končno položile orožje še Benetke.⁷¹ Navsezadnje si je celo feldmaršal Radetzky moral pustiti rasti brke: ko so ga častniki v njegovem štabu zbadali, zakaj nima tega okrasa vsakega pravega moškega, je odvrnil, da se bo novemu modnemu trendu podredil takoj po tem, ko bo v veliki bitki naklestil Italijane...⁷²

V teh dramatičnih dogajanjih je Alojz Ipavec vsekakor sodeloval. Barle namreč poroča, da je umrl leta 1849, "ko je bil vojaški nadzdravnik v Rabu (Győr) na Ogrskem. Dobil je hud legar, a ker ga v bolezni niso dobro varovali, je skočil iz tretjega nadstropja na tlak in se ubil."⁷³ Győr, ki leži na pol poti med Dunajem in Pešto, je bil v tistem času za avstrijsko armado zelo pomemben, saj je bil v neposredni bližini komarnomske trdnjave. Njeni trdovratni branilci so cesarskim vojskovodjem povzročali hude skrbi; nazadnje ni kazalo drugega kot organizirati klasično obleganje oz. blokado. V obdonavski trdnjavi sta bila kar 2 korpusa honvedske armade (2. in 8.) pod poveljstvom generala Györgyja Klapke, okoli nje pa je bil razporejen 1. korpus habsburške vojske. Čeprav so se večje vojaške operacije na tem območju končale že v prvi polovici julija 1849, so imeli zdravniki tudi pozneje polne roke dela. Glede na to, da je Alojz julija omenjenega leta na Dunaju zadostil pogojem za pridobitev naslova doktorja kirurgije, je mogoče

⁷⁰ J. Apili, *Naš cesar, Celovec 1898*, 39.

⁷¹ Prim. I. Deák, *Der K. (u.) K. Offizier 1848 – 1918, Dunaj-Köln-Weimar 1991*, 44 in dalje; isti, *Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn, Dunaj-Köln 1989*; S. Woolf, *A History of Italy 1700 – 1860. The Social Constraints of Political Change*, London 1991, 363 in dalje; J. Sperber, *The European Revolutions 1848 – 1851*, Cambridge 1994; J.-P. Bled, *Franc Jožef, Ljubljana 1990*, 67 in dalje; A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809 – 1918*, 63 in dalje; F. Gestrin-V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, 91 in dalje; J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda, II. del, Celfe 1993*, 707 in dalje.

⁷² J. Apili, n. d., 38, 39.

⁶⁹ Otvoritev t. i. severne železnice Praga-Dunaj je bila 20. avgusta 1845; prva vožnja po njej je trajala kar pet najst ur in pol. O tem so poročale tudi *Bleiwetsove Novice v svojem 3. letniku* (str. 156).

domnevati, da se je v poprejšnjih bojih izkazal: umrl je kot vojaški nadzdravnik, armada pa ga je pustila k izpolnjevanju študijskih obveznosti v času, ko sovražnosti še niso povsem prenehale – čeprav o izidu vojne ni bilo nobenega dvoma več. Poveljnik habsburške armade na Ogrskem general Julius Jakob baron Haynau, ki se je leta 1848 in v začetku 1849 kalil na italijanskem bojišču v armadi Radetzkega, je bil človek zakrknjenega srca; "odlikoval" se je z neusmiljenostjo, ki je neredko prehajala v okrutnost. Znan je bil kot "mesar" iz Brescie, kjer je nadvse učinkovito zatrl protiavtistijski upor. Feldmaršal Radetzky je med podrejenimi in nasprotniki užival spoštovanje – vojaki so ga imeli za pravcatega očeta,⁷⁴ delavcem na naših tleh pa se je prikupil s tem, da jih je v Zidanem mostu nagovoril po slovensko ter jim dal za pijačo –, medtem ko so se generala Haynaua oboji samo bali.

Vojaška medicina je bila v tistih časih precej preprosta in okrutna stvar. O kakšnih antiseptičnih metodah tedanja praksa ni nič vedela; razmere so bile obupne še leta 1859, ko je službo vojaškega zdravnika za kratek čas prevzel Josip Vošnjak. V Ljubljani, ki je bila daleč za fronto, je poznejši "nadbobnar mladoslovencev" doživel tole: "Hodili smo z eno in isto gobo v rokah od ranjenja do ranjenja, obvezovali smo rane s šarpijo, katero cefrati je bil šport v vseh ženskih krogih. In tako smo otrovali marsikatero poprej čisto rano. Vsak dan smo se zgražali nad nesrečnimi ranjenci, ki so, poprej telesno zdravi, se začeli tresti od mrzlice in ni jim bilo več pomoči. Tudi operacije, odrezavanje rok in nog, so se dostikrat izjalovile. Najbolj smo se bali krvotokov, ki jih nismo mogli ustaviti."⁷⁵ Sredi stoletja pa se je – da je bila mera polna – bohotno razcvetel tudi "terapevtski nihilizem", ki je nadomestil do bolečin pacienta še vedno ne povsem brezbržno "ekspektativno terapijo" Vincenca viteza Kerna: Carl von Rokitsky in dva Josepha – Škoda in Hyrtl – so s pozicij pozitivizma jurišali nad romantično farmakologijo, ki so jo predstavljale čudodelne tinkture, raznobarvni praški in skrivnostni preparati ter jo zmlili v sončni prah. In medtem ko so pacienti umirali, se je znanost razvijala z nezaslišano sistematičnostjo in metodičnostjo: grmadile so se diagnoze, avtopsije, doktrine...⁷⁶ Pravi triumf nedelujočega razuma! Joseph Škoda je očitno imel do človeka

in sveta povsem drugačen odnos kakor njegov pragmatični nečak Emil, ki je prisegel na cvetove tehničnega napredka in začel na debelo izdelovati orožje.⁷⁷ Sicer pa učenjakom v nemirnih časih pomladi narodov razen stoicizma ni ostalo mnogo tolažbe: Jelačičevi pandurji so Josephu Hyrtlu na Dunaju po zlomu revolucije oktobra 1848 popili celo špirit, v katerem je hranil svoje preparate!⁷⁸

Potemtakem je jasno, da celo povsem nespektakularne vojaške operacije, kot so bile blokade trdnjav, niso bile povsem brez nevarnosti; med obleganci in oblegovalci so se širile kužne bolezni, ki so včasih odnesle celo več življenj kot sovražni izstrelki. Tudi sami zdravniki si pogosto niso znali pomagati. Alojz Ipavec je tako v drugi polovici leta 1849 postal ena zadnjih in že povsem nesmiselnih žrtev vojskovanja, ki se je v pomladi narodov vnelo med Madžari in habsburško vojsko. Vsega skupaj je tedaj padlo okoli 24.000 Madžarov, 10.000 pripadnikov cesarske armade, po 6000 Srbov in Romunov, 1000 Jelačičevih bojnikov in 600 Rusov.⁷⁹ Kolera je pomorila še 13.000 Avstrijcev in carjevih intervencionistov. Z izidom so bili zadovoljni samo "na hodnikih oblasti" in v štabih zmagovitih armad, kjer so si mogli bahavi častniki na prsi pripeti lepo število bolj ali manj sijajnih kolajn, medtem ko je bila vojna vihra za vse druge grozljiva preizkušnja slepe usode, ki se šali z življenjem in smrtjo. Sanje o hipnem prehodu iz "starega režima" v meščanski čas so se izjalovile. Nič čudnega: revolucijo v "pomladi narodov" so večinoma vodili romantični zanesenjaki, ki so bili v primerjavi s teroristi francoskega leta II ali z ruskimi boljševiki nebolgljeni amaterji. Slovani, ki so bili lojalni monarhiji, so za nagrado dobili enak neoabsolutistični režim kakor Madžari, lombardsko-beneški Italijani in uporni Dunajčani za kazen. Šele porazi Francjožefovih čet v vojni proti Piemontu in "karnevalskemu cesarstvu" nekdanjega carbonarija Louisa Napoleona so leta 1859 dokončno pokopali iluzije, da je habsburški monarhiji mogoče vladati drugače kot za-

⁷³ J. Barle, n. d., 13.

⁷⁴ J. Apili, n. d., 38.

⁷⁵ J. Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, 58.

⁷⁶ Rokitsky je menda opravil več kot 85.000 avtopsij in tako patološko anatomijo povzdignil na raven prve zanesljive znanstvene diagnostike.

⁷⁷ W. M. Johnston, *Austrijski duh. Intelktualna i društvena povijest 1848 - 1938*, Zagreb 1993, 235, 236.

⁷⁸ I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848 - 1895. Druga knjiga*, Ljubljana 1956, 72.

⁷⁹ Številke o žrtvah spopadov so vzete iz 5. zvezka *Vojne enciklopedije*, Beograd 1973, 192.

hodnoevropskim deželam. Na drugi strani se je tudi revolucija pokazala kot zelo problematična reč: res je kmete osvobodila fevdalnih obveznosti, vendar je prav po njeni zaslugi duh bojevitega in šovinističnega nacionalizma ušel iz steklenice; iz kabinetov se je preselil na ulico. Postal je opojna pijača za množico. Prej je bil samo laboratorijski destilat.

Alojzova smrt je bila najhujša bridkost v življenju Katarine in Franca Ipavca. Mati je sodila, da je družina tedaj izgubila najbolj nadarjenega glasbenika (to misel je vcepila tudi svojim najmlajšima sinovoma), oče pa je žaloval za prvim dedičem in nadaljevalcem rodu. Župnik Merk je zapisal, da je šentjurski ranocelec sinovo smrt vzel na znanje kot pravoveren kristjan – z besedami: "Bog ga je dal, Bog ga je vzel; kakor je njemu dopadlo, zgodilo se je. Djano je; kaj bi nam pomagala nezmerna žalost? Naj bo hvaljeno božje ime."⁸⁰ In morda je bilo celo v resnici tako, kajti Alojzove absurdne smrti racionalno mišljenje, ki je bilo sicer lastno Franklinovemu občudovalcu Francu Ipavcu, ni moglo vzeti na znanje. Pojasnljiva je bila samo z okrutnostjo višje sile, ki se ji človek ne more zoperstaviti. Vsekakor pa bi bilo mogoče na Alojzov dandanes brezimni grob v panonski ravnici vklesati besede, ki so zapisane na spomeniku njegovemu velikemu sodobniku Franzu Schubertu:

GLASBA JE TU ZAKOPALA BOGAT ZAKLAD
IN ŠE BOGATEJŠE NADE.

Zusammenfassung Der geheimnisvolle Ipavec

Alojz (1815-1849) war der Erstgeborene des "wundertätigen Wundarztes" Franc Ipavec aus Šentjur (1776-1858) und seiner Ehefrau Katarina (geb. Schweighofer). Gemäß der Familientradition (Wundärzte bzw. Chirurgen waren sein Großvater Jurij in Gradac in der Bela Krajina, sein Onkel Matija in Celje und sein Vater Franc in Šentjur) wurde Alojz Ipavec Arzt. Den Titel Doktor der Medizin erwarb er an der Wiener Universität im Jahr 1844, den Titel Doktor der Chirurgie kurz vor seinem Tode 1849.

Alojz Ipavec besuchte das Gymnasium in Celje und studierte Medizin, zuerst wahrschein-

lich an der Grazer "Medizinisch-chirurgischen Lehranstalt", dann an der Wiener Universität. Er war Armeearzt im habsburgischen Heer und starb in der zweiten Hälfte des Jahres 1849 in Győr in Ungarn.

Das musikalische Opus von Alojz Ipavec ist nicht umfangreich, doch beweisen die angesehenen Verleger seiner Kompositionen (Diabelli, Mollo) sowie die meist adeligen Gönner, denen seine Werke gewidmet sind, daß er in der Öffentlichkeit Erfolg hatte. Das Gros seiner Werke bilden Walzerkränze, wobei der vielbeachtete "Schneeglöckchen Walzer" (op. 4) sowohl in Wien als auch in Graz beliebt wurde. Außerdem sind auch einige virtuosere Konzertstücke für Klavier (Fantasie in Form einer Polonaise op. 8), ein im Stile Schuberts verfaßtes Lied *Fahre wohl* sowie die einstimmige Weise zum slowenischen Text *Škerjanček* [Die Lerche] erhalten. Letztere wählten die Herausgeber der "*Pesmarica za kratek čas*" [Liederbuch für kurze Weile] (die Ärzte, Komponisten und Brüder von Alojz, Benjamin und Gustav, sowie der Geistliche Dragotin Ferdinand Ripšl) im Jahr 1859 als eine Art Emblem für ihre Sammlung.

Die Kompositionstätigkeit von Alojz Ipavec offenbart einen romantisch ausgerichteten Schaffenden, in dessen Werk Elemente sowohl des bürgerlichen als auch des nationalen Musikparadigmas zu finden sind. In der Familie Ipavec, die im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts einen außerordentlichen schöpferischen und nachschöpfenden Beitrag zur slowenischen Musik leistete (Benjamin Ipavec schrieb die erste slowenische romantische Oper "*Teharski plemiči*" [Die Adeligen von Teharje], Gustavs Sohn Josip schrieb das erste slowenische Ballett "*Možiček*" [Das Männlein], Benjamin, Gustav und Josip schufen mehrere sehr beliebte Chorwerke, die Nichten von Alojz, Benjamin und Gustav Ipavec, die Schwestern Čampa, waren im Ersten österreichischen Damenquartett führend, das in den Jahren 1880 bis 1890 in ganz Europa gastierte; belegt sind auch Kontakte der Familie Ipavec mit Johannes Brahms, Leoš Janáček, Wilhelm Kienzl und Oskar Nedbal) galt Alojz als der Begabteste.

⁸⁰ K. Merk, *Franc Ipavic, izgled keršanskega zdravnika, Drobntinice 1861, 145.*

Marta Verginella

PRIHOD VLAKA V TRST

Od gradnje in odprtja "velike ceste" med Ljubljano in Trstom "ni še tedaj 130 let preteklo, in vsa druga vožnja se bo začela v Trst. Tako se svet preminja in čedalje boljše svojim potrebam zadostuje. Kjer je nekdanj le tovor nosil blago in je dosihmal uboga živina veliko terpela, bojo v prihodnje po vodenem sopuhu tirani vozovi po železnih šinalh pripiskovali v Trst". S temi datiranimi in danes tako sočno zvenečimi besedami so Bleiweisove *Novice* 18. julija 1857 napovedale bližnji prihod prve vlakovne kompozicije v Trst. Jadranski emporij se je pripravljaj na skorajšnji konec najšibkejšega člena kapitalistične verige v avstrijskem gospodarstvu - tovarnega prometa po kopnem, ki je za zmanjševanje razdalj izčrpaval vprežno živino. Kot je že leta 1856 zapisal v potopisu *Die Staatsbahn von Wien bis Triest* Avgust Mandl, je z gradnjo južne železnice znanost slavila svoje zmago slavje nad naravo in s premagovanjem naravnih danosti dokazala, da je to, kar je še do včeraj bilo neuresničljivo, postalo oprijemljiva stvarnost.¹

Toda, da je moč vodne pare nadomestila živalsko vprego in da se je moderni svet proizvodnje tudi v Trstu in njegovem bližnjem zaledju osvo-

bodil spon samonikle narave, je bilo potrebnih veliko naporov in naložb. Temeljni kamen za tržaško železniško postajo je 14. maja 1850 postavil sam avstrijski cesar Franc Jožef I., miniti pa je moralo sedem let, da je bila železniška proga Ljubljana-Trst dograjena in da se je lahko avstrijski vladar z vlakom pripeljal v Trst na slavnostno odprtje, ki je zaznamovalo predajo namenu izjemno pomembne pridobitve že pred tem najpomembnejšega avstrijskega pristanišča.

Trasirana proga iz Ljubljane na jugozahod čez Kras do jadranske obale, za katero so se oblasti in načrtovalci odločili leta 1849, je gradbincem pri uresničevanju načrtov povzročala nemalo preglavic. Premagovanje mehkih tal obrobja v Ljubljanskem barju je zahtevalo zgraditev nasipa, prehod na kraški svet pa 561 m dolg borovniški viadukt. Velike težave je projektantom povzročal valovit kraški teren, ki je zahteval useke v živo skalovje in dolge nasipe čez kraške kotline. Proga, ki se je pri Postojni povzpela in dosegla najvišjo točko vzpona (približno 600 m nadmorske višine), se je nato neenakomerno spuščala do Sežane. "Na 8 km dolgi razdalji med Št. Petrom (Pivko), Košano in Vremskim Britofom so zgradili 6 zapovrstnih predorov v skupni dolžini 2432 m. Pri prekoračenju kraških dolin so morali graditi skalnate nasipe, ki so bili pone-

¹ A. Mandl, *Die Staatsbahn von Wien bis Triest, Trst, 1856, str. 288.*

kod do 45 m visoki. Taka tehnika se do tedaj ni nikjer uporabljala. Proga je morala prek Krasa v velikih lokih obiti kraške doline in kotline in na pobočjih so morali postaviti močno zidovje za zavetje proti kraški burji.²

Še težavnejši je bil spust prek kraškega roba k morju. V bližnji tržaški okolici so pri Nabrežini zgradili 646 m dolg viadukt, pri Barkovljah pa 319 m dolg viadukt ter 275 m dolg predor. Z nemajhnimi sitnostmi so se načrtovalci proge soočali tudi zaradi pomanjkanja tekoče vode na Krasu. Poiskati so morali vodne vire za napajanje lokomotiv in za potrebe postajališč.³ Z vodo, ki so jo zajeli pri Gornjih Ležičih, so oskrbovali kraška postajališča med Divačo in Prosekom. Odkritje studencev pri Brojnici, med Križem in Nabrežino, do katerega je prišlo med gradnjo, je omogočilo zajetje vode, ki so jo uporabili na postajališčih od Nabrežine do Trsta in na samem tržaškem kolodvoru. S srečnim odkritjem studencev se je namreč dokončno rešilo vprašanje vodne oskrbe Trsta: "Tako je te dni Terst dobil železnico in pa dobro vodo, ktera, iz studencev v Nabrežini po vodotoku v mesto napeljana, je 23. dan t. m. pervikrat pritekla na kolodvor teržaške železnice."⁴

Tržaški in ljubljanski tisk sta pozorno spremljala priprave na otvoritveno slovesnost zadnjega dela južne železnice in poročala, da so Tržičani 20. junija veselo pričakali lokomotivo, "prvi hlapon", ki je "ob poli ene privihral v Terst (...) z dvema vozovoma krasno olišpan, pod vodstvom c.k. ministerskega svetovavca žl. gosp. Ghege-ta in sekcijnega svetovaca gosp. Fillun-gen-a."⁵

V začetku meseca julija so se začele "veličanske priprave". Najavljen je bil prihod Njegovega Veličanstva Cesarja v spremstvu brata Maksimilijana Ferdinanda, "kteri bo o tej priložnosti svojo nevesto v Terst pripeljal in se več dni v tem mestu pomuditi utegnil, v katerem je, kakor je sam rekel, najlepše dni svojega življenja preživel".⁶ Javnost je medtem izvedela, da bodo vlaži začeli tovoriti blago iz Trsta v Ljubljano in naprej do Dunaja že dan po odprtju, vprašljiv je bil samo datum, ko naj bi stekel redni potniški pro-

met.⁷ Vozni red zanj je bil že znan; Trst naj bi z Dunajem vsakodnevno povezovali trije vlaki: "berzovoz", "navaden jutranji voz z ljudmi" in "navadni večerni voz".⁸

In res, 27. julija 1857 se je uresničil sen tržaške podjetniške elite in vseh tistih, ki so verjeli v blagodejno moč tehnike. "Krasno okinčani prvi hlapon Capo d'Istria" je po šestinpolutni vožnji prispel v Trst z Njih Veličanstvom Cesarjem, s spremstvom in s povabljenimi gosti. Kot je poročal *Triestiner Zeit*, so na tržaški železniški postaji ob 10.15 imenitno sprejeli prihod vlaka. Doneli so poki topovskih strelcev in se razlegali kliki, "da je bilo kaj; vmes pa je muzika igrala cesarsko pesem. Slovesno sprejeti od teržaške gospode so se podali presv. Cesar, spremljeni od prečas. g. škofa in višje duhovšine teržaške k zidanemu mostu železnice, da so položili tam zadnji kamen; potem so škof blagoslovili hlapon in železnico, in s pesmijo 'Bog, tebe hvalimo' so bile končane slovesnosti na železni cesti, ktera se je ta dan pervikrat odperla za navadno vsakdanjo vožnjo."⁹

Tedanja tržaška železniška postaja, ki so jo obkrožala blagovna skladišča in železniške delavnice, je bila postavljena nedaleč od današnje. Stala je približno deset metrov višje, točneje 32 čevljev nad morsko gladino, na predelu, ki so ga izsušili oziroma zasuli z 81.000 kubičnimi sežnji materiala, v neposredni bližini terezijanskega lazareta. Zaradi njegove bližine je bil zadnji del proge nadstrešen in z obeh strani zastekljen. Načrtovalci postaje so s to konstrukcijo kajpak hoteli preprečiti možnost okužbe potnikov s karantenskimi infekcijami, ne da bi jih prikrajšali za razgled. Povedati je tudi treba, da takratna železniška postaja ni bila sestavni del mesta, kot je danes. Postavljena je bila na njegovo obrobje, nedaleč od trgovske četrti, in je tudi s svojim arhitekturnim videzem dala vedeti, da je bil njen glavni namen pospešitev blagovnega prometa, ne pa potniškega. Šele leta 1877 je bilo z gradnjo nove železniške postaje na mestu, kjer še danes stoji, poskrbljeno tudi za udobje in estetski užitek potnikov. Pročelje nove postaje so arhitekti obogatili s klasicističnimi arhitekturnimi ornamenti in tako zakrili tovarniški videz objekta.¹⁰

² I. Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem, Slovenska matica, Ljubljana, 1968, str. 33.*

³ I. Mohorič, *Zgodovina cit., str. 35.*

⁴ *Novice*, 29. 7. 1857.

⁵ *Novice*, 24. 6. 1857.

⁶ *Novice*, 1. 7. 1857.

⁷ *Novice*, 4. 7. 1857.

⁸ *Novice*, 15. 7. 1847. *Splošni blagovni promet se je sicer začel šele 15. oktobra 1857. Glej: I. Mohorič, Zgodovina cit., str. 34.*

⁹ *Triester Zeit*, 28. 7. 1857; *Novice*, 29. 7. 1857.

Srečneže, ki so se iz Ljubljane v Trst peljali z vlakom, so čakali, kot so zapisale Novice v svoji predstavitvi zadnjega dela južne železnice, krasni pogledi na močvirje, griče, gozdove, doline in pusti kraški svet. "Krasni pogledi se odpirajo očem popotnikovim, kadar železnica višej in višej prihaja, na mnogoverstnost krajev, rastlinstva ter mnoge veličanske stavbe na nji in ob nji."¹¹ Pred očmi potnikov, ki jih je vlak "bliskovito" popeljal skozi pokrajino, prek mostov in skozi predore, se je odvijal pravi spektakel: potniki so postali gledalci "nove igre", ki se je bliskovito odigravala pred njihovimi očmi. Železniški tiri, ki so se tedaj urezali v pokrajino in so danes njen neločljivi, samoumevni del, so tistim, ki so pred stopetdesetimi leti potovali po njih, ponudili še neviden pogled na sicer dobro znane hribe in doline. Pokrajina je v očeh potnikov postala prizorišče vznemirljivega popotovanja.

"Kako čudno je človeku pri sercu, kateri se skozi te iz velicega rezanega kamna obočene predore derdra in kakor bi trenil, v kratkih dobah na desni Uremšico, na levi pa prijazno dolino zagleda, po kateri Reka teče, in zopet v tamni predor pride", ugotavlja nepodpisani pisec No-

vic in pripominja, da se "vse drugačen silno krasen pogled" ponuja potniku pri Nabrežini. "Oči zagledajo pred sabo široko sinje jadransko morje, na levi belo teržaško mesto z njegovimi barkami in za mestom zadej gorice in goré istrijske, zalive Mil (Muggia) in Kopra in Salvonske temena, na desni pa široko in rodovitno friulsko planjavo."¹²

Potnikom, ki so stopili na vlak z Mandlovim potopisom v roki, se je ponujala še ena izkušnja. Mandl je detaljne opise železniške proge od Dunaja do Trsta obogatil z ilustracijami in tako potnikom omogočil, da so postali gledalci lastne vožnje. S pomočjo njegovih opisov in ilustracij mostov, predorov in pokrajine so lahko natančno rekonstruirali vožnjo in utrdili svoje bežne impresije o pokrajini, po kateri so potovali.¹³ Avtor pri pisanju in opremljanju svojega potopisa ni spregledal dejstva, da vožnja z vlakom zaradi hitrega tempa premagovanja razdalj spreminja dotedanjo percepcijo časa in prostora, in da je treba potniku, ki je doživiljal prekinitev tradicionalne kontinuitete med časom in prostorom, povrniti občutek za realnost. Dezorientacijo in

¹⁰ Glej: W. Schivelbusch, *Storia della ferrovia*, Einaudi, Torino, 1988, str. 186-187 (izvirnik: *Geschichte der Eisenbahnreise*, München-Wien, 1977).

¹¹ *Novice*, 12. 8. 1857.

¹² *Novice*, 12. 8. 1857.

¹³ A. Mandl, *Die Staatsbahn cit.*, str. 15. Glej tudi M. Bresan, *Il viaggio panoramico*, *Il viaggio dello sguardo*, v: *Panorami della Mitteleuropa*, Edizione della Laguna, Monfalcone, 1994, str. 18-23.

neprijetna občutja v potnikih nista sicer povzročala samo hitrost novega prevoznega sredstva in strah pred iztirjenjem, temveč tudi obširna pokrajina, ki se je razprostirala pred njihovimi očmi.¹⁴

Bojazen in nelagodje sta bila pogosto še večja med tistimi, ki niso mogli okusiti čara potovanja po železni cesti. Kot pričajo avtobiografski viri, se je "železna kača" na podeželju spremenila v znanilko modernizacije in se ukoreninila v kmečkem imaginariju kot prispodoba nezgod, ki jih prinašajo tehnološke spremembe in novi čas. Kljub optimističnemu razpoloženju *Novic*, ki so 1. avgusta 1857 ugotavljale, "kako blizu je Terst sedaj Ljubljani" in da "smo v Ljubljani na tergu neko kuharico iz Brežine solate in druge zelenjadi nakupovati vidili", je vlak postal običajno prevozno sredstvo najnižjih slojev šele nekaj desetletij po odprtju južne železnice.¹⁵

Poglejmo, kaj je leta 1857 Trst ponujal potnikom, ki so izstopili na tržaškem kolodvoru. V vodiču, ki je izšel ob slavnostnem odprtju železnice, je tržaški knjigarnar in založnik Colombo Coen poleg železniške proge opisal tudi naravne in arhitekturne lepote Trsta. Obiskovalcem Trsta je svetoval, naj se s kočijo odpeljejo v osrčje mesta in si ogledajo najpomembnejše tržaške trge, cerkve katoliškega, evangeličanskega, izraelitskega, grškega in srbsko-pravoslavne obreda, naj obiščejo tržaške teatre, muzeje, mestno knjižnico in najbolj znamenite palače in vile. Coen svojega vodiča ni namenil samo osveščanju turistov, ki naj bi se z vlakom pripeljali v mesto. Podroben seznam gospodarskih ustanov, odvetnikov, trgovcev, podjetij, knjigarn, konzulatov, gostiln in hotelov, ki jih vodič vključuje, priča o avtorjevem pričakovanju, da bo vzpostavitev železniške zveze z zaledjem povečala blagovni promet in z njim tudi obisk podjetnikov in trgovcev iz najbolj oddaljenih krajev monarhije.¹⁶

Upi tržaških in avstrijskih poslovnih krogov, kot priča *Triestiner Zeit* z dne 30. julija 1857, so bili veliki. Celo povečali so se od takrat, ko je leta 1850 ob svečani postavitvi temeljnega kamna na tržaški postaji pred cesarjem, dvornimi dostojanstveniki, paradnimi uniformami, posvetno in cerkveno tržaško gosposko spregovoril Pie-

tro Kandler in podčrtal, da bo odprtje železniške proge Ljubljana-Trst velika gospodarska pridobitev za mesto, porok za pospešen razvoj trgovine, industrije in podjetniških sil. "Ta emporij pričakuje novo življenje v novi eri Avstrije", je takrat naglasil tržaški veljak. Mesto, ki se je "prostovoljno dalo Avstriji", bo z železnico še bolj okrepilo vez s svojo prestolnico, postalo bo avstrijsko pristanišče, "ki bo širilo v daljnih deželah ime in moč Avstrije".¹⁷

Kmečkemu prebivalstvu se je prej kot mestni eliti razkrilo drugo lice modernizacije. Tržaško zaledje je kmalu po odprtju zadnjega dela proge južne železnice odkrilo, da železnica ne prinaša vsesplošne blaginje in da je njena gradnja le začasno blagodejna. Kmetje, ki so tovorili gradbeni material, vodo, dajali vprežno živino za prevoz težkih tovorov ali pa so se zaposlili kot mezdni delavci, so z uveljavitvijo železniškega prometa izgubili pomemben vir zaslužka. V krajih, ki jih je železnica obšla, so propadle gostilne. Delavci iz Furlanije, Kranjske, Štajerske in iz drugih oddaljenih dežel monarhije, ki so se v času gradnje nastanili v kraških vaseh, so ob svojem odhodu zapuščali neprijetno dediščino - nezakonske otroke. Privilegiranje nemškogovorečih pri zaposlovanju železničarjev pa je omejilo število domačinov, zaposlenih na železnici.¹⁸

Tudi samega mesta, kot kaže statistika blagovnega prometa in tonaže za leto 1857, železnica ni obdarila s pričakovanim trgovskim razcvetom. Do odprtja železnice je prišlo, kot je leta 1874 zapisal v razpravi *La questione ferroviaria triestina* tržaški poslanec koprškega porekla Cesare Combi, s preveliko zamudo, v času, ko je tržaško gospodarstvo doživljalo negativno gospodarsko konjunkturo.¹⁹ Leta 1851 se je namreč del prekomorskega blagovnega prometa, ki je potekal preko tržaške luke, iz Trsta preusmeril v severnonemška pristanišča, ki so tako lahko nemoteno skoraj sedem let uživala sadove monopola železniške povezave z avstrijskimi deželami. Severnonemškim pristaniščem "je zadostovalo to razdobje, da so se hipoma polastile deleža naše trgovine s severnimi avstrijskimi provincami, hkrati pa tudi večjega dela prekomorske-

¹⁴ W. Sluvelbusch, *Storia cit.*, str. 38.

¹⁵ *Novice*, 1. 8. 1857.

¹⁶ C. Coen, *Trieste alla solenne apertura della strada ferrata. Trst, 1857.*

¹⁷ P. Kandler, *Note per la posa della prima pietra della ferrovia*, fasc. 12 d 91, *Archivio della Biblioteca civica di Trieste.*

¹⁸ I. Mohorič, *Železnice cit.*, str. 38; J. Davis, *Vzpon z dna, Slovenska matica, Ljubljana, 1989*, str. 58-73.

¹⁹ C. Combi, *La questione ferroviaria triestina, Trst, 1874*, str. 5.

ga uvoza, na primer kolonialnega sladkorja, kave, ameriškega bombaža, lesa za barvanje, kofonija itd., ki je žal po vsej verjetnosti za vselej izgubljen.”²⁰

Že res, da je bil Trst med letom 1850 in letom 1855 po Marseilleu drugo najpomembnejše sredozemsko pristanišče in da je v svetovnem merilu zasedal sedmo mesto, toda zaradi zaostalosti infrastruktur in počasne modernizacije zaledja je po letu 1851 postajal manj konkurenčen ne le v primerjavi s severnimi lukami, temveč tudi glede na sredozemska pristanišča. Poleg tega ne gre pozabiti, da je vlada zaradi primanjkljaja avstrijskega erarja leto in 58 dni po odprtju proge Ljubljana-Trst dala južno železnico v koncesijo zasebni družbi *Privilegierte Südbahn Gesellschaft*. Slednji je leta 1867 zaupala tudi gradnjo novih pristaniških struktur v Trstu. Prednostni položaj, ki si ga je v avstrijskem železniškem prometu pridobila zasebna družba *Südbahn*, pa je bil glavni vzrok zakasnitve gradbenih del in izbire neprimerne lege novega pristanišča. Zanj je bila izbrana lokacija v neposredni bližini železniške postaje, kjer je bilo morsko dno najbolj plitvo in neugodno za privez velikotonažnih ladij. Ker se je gradnja tržaškega pristanišča začela leta 1868, končala pa z desetletno zamudo leta 1883, Trst ni bil sposoben izkoristiti priložnosti, ki mu jih je ponudilo odprtje sueškega prekopa leta 1869. Trst tudi ni izkoristil ugodnosti, ki so se mu ponujale ob skrajšanju poti iz Levanta proti Daljnemu Vzhodu; z njimi bi lahko prekinil gospodarsko negativno konjukturo, ki ga je pestila. Nenaključno se je prav v šestdesetih letih v tržaških političnih in gospodarskih krogih še bolj razvnela razprava o potrebi po odprtju še ene železniške proge z zaledjem. Prevladovalo je namreč mnenje, da Trst potrebuje drugo, od zasebne družbe neodvisno železnico, ki naj bi ga po najkrajši poti povezala s severozahodnim zaledjem, z južnočeškimi in gornjeavstrijskimi pa tudi s štajerskimi in koroškimi mesti in industrijskimi središči. Pot iz Trsta prek Maribora do Dunaja je bila predraga in predolga za vzpostavitev blagovnega prometa s podonavskim gospodarskim bazenom. Večji del tržaške elite je takrat sprejel stališče Cesareja Combija, vnetega nasprotnika *Privilegierte Südbahn Gesellschaft*, ki je glavno krivdo za propad tržaške trgovine in gospodarstva nasploh pripisal “absolutni in despotiski gospodarici naše trgovske usode”, kot jo je imenoval. Vladna koncesija zasebni družbi

južne železnice je bila po njegovem kratkovidna izbira in gospodarsko škodljiva ne le za Trst, temveč za državo nasploh, saj je zasebna družba *Südbahn* koncesijo izkoriščala, ne meneč se za realne potrebe gospodarskih subjektov blagovnega prometa. Pomanjkljive povezave z zaledjem, “jadranskemu biseru” nenaklonjena vladna gospodarska politika, je poudarjal Combi, so zadale težak udarec mestu, ki je bilo po naravnih danostih, legi in nenazadnje tudi po energičnosti, podjetnosti in aktivnosti zapisano bleščečemu razvoju. “Ključ bodočnosti tržaškega gospodarstva in tržaške trgovine je treba vzeti zasebni družbi *Südbahn* in ga vrniti v državne roke”, je leta 1874 zapisal Combi.²¹

Combi je svoje tarnanje o propadanju “našega ubogega Trsta”, o hudi konkurenci, ki je preprečevala razcvet “tržaške trgovine” in samovoljni železniški politiki *Südbahn* podkrepil s statistikami blagovnega prometa.²² Med letoma 1851 in 1868 je uvoz južnega sadja in kolonialnega blaga denimo padel z 11,0 na 4,6 milijonov goldinarjev, medtem ko se je v istem obdobju uvoz tega blaga v nemških pristaniščih povečal s 3,7 na 17,5 milijonov goldinarjev. Srednjeevropski podjetniki so se raje posluževali nemških pristanišč in nemškega železniškega omrežja in tako se je vse pogostejše dogajalo, da so nemška pristanišča zalagala Avstrijo z blagom, ki ga je v preteklosti monopoliziral tržaški emporij.²³ Nemška pristanišča, trdno vpeta v hitro razvijajoče se nemško gospodarstvo, so s široko zasnovano ponudbo pristaniških uslug, z razvejanimi pomorskimi zvezami in s kapilarnim železniškim omrežjem uspela na svoje pomole pritegniti tudi blagovne tovore iz avstrijskih dežel.

Dejstvo je, da za upad blagovnega prometa in krizo tržaške trgovine nista bila kriva samo privatizacija južne železnice in pomanjkljiva železniška mreža z zaledjem, kot je menil Combi, temveč tudi počasna modernizacija podonavskega gospodarstva, za zunanjo trgovino neugodna davčna politika in zastarela struktura tržaškega emporija. Trst se je namreč šele leta 1887, ko je bil vključen v carinsko ozemlje avstroogrške monarhije, preobrazil v moderen tranzitni in industrijski predel in se odrekel statusu svobodne luke.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, str. 9 in 19.

²³ G. Lo Giudice, Trieste, l'Austria ed il Canale di Suez, *Università degli studi, Catania*, 1979, str. 198.

²⁰ *Ibidem*, str. 7.

V osemdesetih letih je vprašanje postavitve druge železniške proge še vedno burilo tržaške duhove in burilo jih bo do leta 1901, ko se je z železniškim programom ministra Korberja, končno rešilo.²⁴ Takrat so se tržaški politični in podjetniški krogi prerekali okrog trase, ki naj bi jo imela druga železniška proga. Prvi, med njimi najdemo tudi Combija, so zagovarjali postavitev loške železnice, ki naj bi po najbližji poti prek Škofje Loke in Tržiča povezala Trst z Gornjo Avstrijo in Češko. Drugi, s trgovsko zbornico na čelu, so bili prepričani v ugodnost predilske smeri kot nablížje zveze z Bavarsko, Gornjo Avstrijo in Češko. Da bi pridobil na svojo stran predstavnike tržaške zbornice in hkrati senzibiliziral širšo javnost, je Combi leta 1887 izdal svojo drugo daljšo razpravo o železniškem vprašanju.²⁵ V njej je obrazložil ugodnosti loške proge in poudaril, da trgovska usoda Trsta ni v dajanju prednosti gospodarskim povezavam z najbližjim zaledjem, temveč v okviru mednarodne trgovske izmenjave. Z nesposobnostjo tržaškega podjetništva, ki ni znalo privabiti novih kapitalov, zasnovati gospodarsko propulzivne politike in se pravočasno prilagoditi novim oblikam trgovanja, se v svoji analizi ne ukvarja. Res je, da je nekoherentna avstrijska železniška politika spodbudila preusmeritev dela blagovnega prometa iz Trsta v severnonemška pristanišča, toda glavni vzrok za krizo tržaške trgovine in tržaškega pristanišča od petdesetih pa vse do osemdesetih let je treba, kot trdi G. Lo Giudice, iskati predvsem v nezmožnosti tržaškega podjetništva, ki je ostajalo zvesto preživetim in arhaičnim trgovskim praksam in ni bilo sposobno pravočasno razbrati "znamenja omotičnega razvoja trgovine".²⁶

In tako je država, ki je konec julija 1857 ob odprtju zadnjega dela proge južne železnice, bila še dobrotnica, v očeh tržaških podjetnikov in politikov postala pglavitni krivec vseh težav, ki so trle tržaško gospodarstvo. Kriva je bila neučinkovite železniške povezave, prepočasne gradnje pristaniških struktur in odtekanja blagovnega prometa. Skratka, država je z odprtjem železnice Trstu odtegnila najavljeno blaginjo. V tožbah z Dunajem in v iskanju zunanjih krivcev je mogoče z lahkoto uvideti paradigmatško držo

tržaških vodilnih političnih in gospodarskih krogov, držo, ki se je izoblikovala v drugi polovici 19. stoletja in kljub spremembi državnega okvira ni doživela bistvenih sprememb v 20. stoletju.

Tržaški veljak Pietro Kandler, ki je na svečani postavitvi prvega kamna bodoče železniške postaje, pred cesarjem bral hvalnico Avstriji, je bil eden izmed redkih bistrovidnih Tržčanov 19. stoletja. Za razliko od svojih someščanov ni pozabil, da je bil gospodarski razvoj Trsta sad političnih domen, ne pa naravnih danosti in avtohtone podjetnosti.²⁷ Potihoma je vedel, da tudi prihod vlaka v Trst, ne bo radikalno spremenil naravnosti mesta.

Zusammenfassung

Die Ankunft der Eisenbahn in Triest

Der österreichische Kaiser Franz Joseph I. legte am 14. Mai 1850 persönlich den Grundstein für den Triester Bahnhof, es mußten aber noch sieben Jahre vergehen, bis die Strecke Laibach - Triest fertiggestellt war. Nach grandiosen Vorbereitungen traf am 27. Juli 1857 nach sechseinhalbstündiger Fahrt das wunderbar "herausgeputzte erste Dampfroß Capo d'Istria" mit seiner Kaiserlichen Hoheit samt Begleitung und geladenen Gästen in Triest an.

Triester und österreichische Geschäftskreise waren überzeugt, daß die Eröffnung der Bahnstrecke Laibach - Triest eine große wirtschaftliche Errungenschaft für die Stadt sowie ein Garant für die beschleunigte Entwicklung von Handel, Industrie und Unternehmertum war. Die dunkle Seite der Modernisierung aber zeigte sich der ländlichen Bevölkerung früher als der städtischen Elite. Das Triester Hinterland erkannte bald nach der Eröffnung des letzten Teilstücks der Südbahn, daß die Eisenbahn keinen allgemeinen Wohlstand bringt und ihr Bau nur von kurzfristigem Nutzen ist. Die Statistik über Warenverkehr und Tonnage für das Jahr 1857 zeigt, daß die Bahn auch der Stadt selbst nicht den erwarteten Handelsaufschwung brachte. Wie Cesare Combi 1874 schrieb, erfolgte die Bahneröffnung mit zu großer Verspätung, zu einer Zeit, als die Triester Wirtschaft eine negative Wirtschaftskonjunktur erlebte. Im Jahr 1851 hatte sich nämlich ein Teil des über Triest abgewickelten Überseehandels in norddeutsche

²⁴ A. Lucchitta, *I treni dell'Impero. Il ruolo delle ferrovie nel processo di industrializzazione in Austria e in Ungheria*, v: *I panorami cit.*, str. 29.

²⁵ C. Combi, *Camera di commercio ed'industria nella questione ferroviaria triestina, Trst, 1887.*

²⁶ G. Lo Giudice, *Trieste cit.*, str. 192.

²⁷ E. Apli, *Trieste, Laterza, Roma-Bari, 1988, str. 38.*

Häfen verlagert. Es stimmt zwar, daß Triest in den Jahren 1850 bis 1855 nach Marseille der wichtigste Mittelmeerhafen war und im Weltmaßstab an siebenter Stelle stand. Doch wegen der rückständigen Infrastruktur sowie der langsamen Modernisierung des Hinterlandes wurde Triest nach 1851 immer weniger konkurrenzfähig, nicht nur im Vergleich mit nördlichen Häfen, sondern auch mit Mittelmeerhäfen. Außerdem darf man nicht vergessen, daß die Regierung wegen des Defizits des österreichischen Ärars die Südbahn nach Eröffnung der Strecke Laibach - Triest der privaten *Privilegierten Südbahn Gesellschaft* in Konzession gab. Ihr wurde 1867 auch der Bau der neuen Hafenstrukturen in Triest anvertraut. Die Vorrangstellung, die die private *Südbahn Gesellschaft* im österreichischen Eisenbahnverkehr erlangt hatte, war aber die Hauptursache für die verspätete Ausführung der Bauarbeiten und die Auswahl eines ungeeigneten neuen Hafenstandortes. Da der Bau des Triester Hafens 1868 begann und erst 1883 mit zehnjähriger Verspätung abgeschlossen wurde, konnte Triest die Gelegenheit, die sich durch die Eröffnung des Suezkanals 1869 und der sich daraus ergebenden Verkürzung der Wegstrecken von der Levante nach Fernost ergab, nicht zur Beendi-

gung seiner negativen Wirtschaftskonjunktur nützen. Nicht zufällig entbrannte gerade in den sechziger Jahren in Triester Politik- und Wirtschaftskreisen wieder verstärkt die Diskussion über die Notwendigkeit einer zweiten Eisenbahnverbindung mit dem Hinterland. Dabei herrschte die Meinung vor, daß Triest eine weitere, von der Privatgesellschaft unabhängige Bahn benötigt, die die Stadt auf kürzestem Weg mit dem nordwestlichen Hinterland sowie mit den südschechischen, oberösterreichischen, steirischen und Kärntner Städten und Industriezentren verbinden würde.

Am sinkenden Warenverkehr und der Krise des Triester Handels waren aber nicht nur die Privatisierung der Südbahn und das lückenhafte Bahnnetz im Hinterland schuld, wie die damalige Triester Unternehmerelite dachte, sondern auch die langsame Modernisierung der Donauwirtschaft, die für den Außenhandel ungünstige Steuerpolitik sowie die veraltete Struktur des Triester Emporiums. Erst als Triest im Jahr 1887 in das Zollgebiet der österreichisch-ungarischen Monarchie einbezogen wurde, wandelte es sich zu einem modernen Transit- und Industriepol und verzichtete auf seinen Freihafenstatus.

Peter Rustja

“GLASBA SVIRA HEJ SLOVANI...”

*O plesni kulturi slovenskega meščanstva
v Trstu v letih 1852-1897*

Ples je tradicionalno povezan z družabnim življenjem tržaških Slovencev. Plesna kultura vaških skupnosti, ki so prirejale plese ob priliki šagr, veselici in proslavljanj vaškega patrona, za pust in ob porokah je bila v zadnjih desetletjih deležna precejšnje pozornosti¹, tudi na podlagi neposrednih pričevanj starejših, ki so se spominjali zlasti obdobja med prvo in drugo svetovno vojno.

Sicer pa je ples neposredno povezan tudi z razvojem slovenskega meščanstva² v Trstu na prelomu stoletja.

Že iz obdobja prvega meščanskega krožka tržaških Slovanov Slavjanskega društva lahko za-

sledimo poročila o plesih³ in pustnih plesnih veselicah. Leta 1852 sta se v prostorih društva zvrstili vsaj dve veselici, in sicer 25. 1. in 8. 2.; "sosebno druga je bila izvrstna v vsakem obziru. Pozvani so bili nekateri tujci iz Pešte, Moskve in z Dunaja, prebivajoči baš tedaj v Trstu". Ti so se po tem z besedami zahvalili odboru v Diavoletti⁴ (1852, št. 42, str. 173): "Le località (della società slava) erano assai bene addobbate, ed il tutto ottimamente disposto. Noi ammirammo le danze, particolarmente le nazionali, la Slovanska, il collo illyrico ed altre, che furono eseguite con precisione..." (Prostori slovanskega društva so bili zelo lepo okrašeni in vse je bilo v najlepšem redu. Čudili smo se plesom, sosebno narodnim, z vso natančnostjo so se izvršili: Slovanska, ilirsko Kolo in drugi plesi)⁵.

Ljubezen do plesa je baje celo prekašala nacionalno vlogo⁶ in poslanstvo društva, kar je bil

¹ Podatke o ljudski plesni kulturi Slovencev v Italiji prinaša zbornik Deklica, podaj roko, Trst 1985, ki povzame in razširja skriptne (Plesi iz Slovenske Istre in okolice Trsta, Trst 1980), nastale na podlagi zapisov Tončke Marolt in raziskovalnega dela Nadje Kriščak, Petra Suhadolca in drugih članov folklorne skupine "Stu ledi" iz Trsta. Publikacija je namenjena za seminar vodij folklornih skupin.

² Slovensko meščanstvo v Trstu se formira po eni strani z ekonomskim uveljavljanjem Slovencev, po drugi strani pa s prilaščanjem in prilagajanjem kulturnih modelov, tipičnih za mestno okolje. Ples in plesna kultura sodita v ta proces, in sicer kot kulturni moment narodnostne identifikacije tržaških Slovencev v mestnem okolju.

³ Podatke iz tega obdobja sem povzel po članku Zgodovinske črtice o Slavjanskem društvu v Trstu. Sestavil jih je in 7. novembra 1885 v tržaški čitalnici tudi govoril Lovro Švab, ki jih je v nadaljevanjih leta 1886 objavil Slovan.

⁴ Casopis je izhajal v Trstu v italijanskem jeziku med 1848 in 1870. Bil je avstrijsko usmerjen.

⁵ Zgodovinske črtice..., str. 202-203.

⁶ Švab v ta namen citira Cegnarjev opis Trsta, ki ga je objavil v Novicah leta 1856: "Tudi slovansko društvo

predmet graje in eden izmed vzrokov, s katerimi so si razlagali propad tega društva, v katerega se je *"...tuj živelj urinol v ovčji koži v slovansko svetišče, polagoma si je tujec usvojil, tujec gospodaril v njem in naposled je tujec je zatrli"*.⁷

Tudi za čitalniško obdobje so bile značilne veselice, ki so jih slovenske čitalnice v Trstu prirejale pretežno v lastnih prostorih, in sicer zlasti na pobudo narodnih navdušencev. Eden izmed teh je nedvomno bil Ivan Dolinar, doma iz Škofje Loke, ki je v Trst prvič prišel leta 1865 na služenje vojaškega roka, po drugem vpoklicu v vojsko leto kasneje pa se je odločil ostati v Trstu.⁸ Tu se je aktivno vključil v narodno življenje tržaških Slovencev. Že kot odbornik in kasnejši predsednik rojanske čitalnice *"...trudil se je po svoji moči vzbuditi v ljudstvu zanimanje za to društvo, prizadeval si je z zabavami privezati občinstvo na čitalnico ter mu na tak način ucepiti v srce tudi ljubezen in spoštovanje do naroda in samega sebe."*⁹

Organizacija tržaških Slovencev se je po ustanovitvi političnega društva Edinost (1874) in istoimenskega časopisa (1876) preusmerjala tudi na širšo politično raven. Leta 1879 se je prav v krogih slovenskega političnega društva Edinost uresničila zamisel za ustanovitev delavskega društva¹⁰, ki naj bi združeval slovenske delavce in jim nudil tiste socialne in pokojninske usluge, ki so jim jih v Trstu nudila italijanska delavska društva. Pri snovanju in delovanju društva kot tudi znotraj Edinosti je Ivan Dolinar odigral vidno vlogo. Iz prejšnjih čitalniških izkušenj lahko upravičeno sklepamo, da je bil prav Dolinar, ki je bil tudi predsednik društva, eden glavnih pobudnikov¹¹ prve veselice in plesa tržaških Slo-

vencev v tržaškem mestnem gledališču Fenice 31. 1. 1880. Prav ta družabni dogodek je bil ena izmed prvih javnih pobud novonastalega društva. Že iz naslova in poročanja takratne Edinosti lahko razberemo, da je šlo za res epohalen dogodek, saj se je prvič zgodilo, da so tržaški Slovenci organizirali svojo prireditev in ples v kakem mestnem gledališču.

"Slišale so se zadnje dni pogostoma mej Slovenci v Trstu in okolici besede: 'Zdaj je prebit led'; te besede pa so izraz notranjega čuta in velicega veselja narodnjakov zaradi novega uspeha na duševnem polji, zaradi nove pridobitve. Kedo bi bil pred leti le sanjal, da slovenski igralci in pevci nastopijo kedaj v javnem gledališču in da bodo želi toliko slave mej Slovenci in priznanja tudi v italijanskih krogih. Vse to smo dočakali v saboto, 31. min. m. Vspeli koncerta, katerega so napravili tržaški Slovenci v gledališču 'Fenice', bil je sijajen, to mora pripoznati vsakdo, celo nasprotnik, kajti malokedaj se je zgodilo v Trstu, da bi policija zapovedala zapreti kaso, predno je gledališče začelo in to zaradi prevelike gneče v gledališču. Kakor smo pozvedeli pri odboru, ki je to veselico napravil, bilo je v gledališču nad 3000 oseb vseh stanov in ogromna večina tega občinstva je bila slovanska. To je zapazilo precej po velikem navdušenju, katerega je zmožen le čil in mlad narod, kakoršen je naš."

Mi smo toraj hoteli pred vsem in na prvem mestu našega lista konstatirati ta na vsak način lep napredek tržaških Slovencev, mi hočemo to na ves glas povedati našim bratom po širokem slovanskem svetu, da se tudi oni vesele z nami in da jim v srce vcepimo zavest, da ima slovanstvo dobro in zanesljivo stražo tukaj na skrajni meji - na obalah sinje Adrije!

(casino Slavo) ima lepe sobe in zalo dvorano, v kateri se pred pustom pridno sučejo vrste plesalcev in plesalk; a želeli bi bilo, da bi se nekoliko oztralo na narodno stvar, da bi opravičili pomen imena, katero si je prilastilo. Žalostno je videti, da sicer časopisi slovanski leže na mizi, a da skoraj ni človeka, da bi jih prebral in da le predpust vabi polne sobe obiskovalcev, sicer pa stoje prazne." Novice 1856, str. 414.

⁷ Zgodovinske črtice..., str. 203.

⁸ Do leta 1879 je delal na kolodvoru na carinarni.

⁹ Podatki iz nekrologa, ki ga je objavil Slovan 1886, št. 17, str. 265

¹⁰ O tóvrstnem društvu se je v Trstu razpravljalo kar deset let. Prvi poskus ustanovitve društva sega v leto 1869. Podatke o delovanju Delavskega podpornega društva, zlasti korespondenco s policijskimi organi, najavo plesov, pravila društva, imenik članov ipd. hrani Archivio di Stato di Trieste (AST, Direzione di Polizia, Atti riservati, b. 263)

...Po končani besedi je občinstvo spraznilo gledališče in pred gledališčem pa v bližnjih prostorih čakalo, da zopet začne vstop k plesu, ki se je začel še le po polunoči. Vdeležilo se ga je nad 400 parov, in prav lep pogled je bil na to veselo množico predstavljajočo skoro vse stanove. Ples je trajal do jutra in ko je petelin vže pel, podajali so si razni rodoljubi roke in eden drugemu voševali, da bi se kmalu zopet videli pri tako krasni veselici. Vtis te prve veselice je zmagovalen, tudi v italijanskih krogih se je te dni močno govorilo o Slovencih in njihovem napredku, in da so nekatere krogi prenapetežev celo nekoliko poparjeni, temu je dokaz tudi to, da tisti one stranke kar molče ob enej vkljub temu prav važni dogodki.

Naj bode ta dogodek zabilježen v častno kroniko našega naroda, nastopki mu morajo biti gotovo prav dobri."¹²

Zaradi velikega zanimanja in navdušenja nad plesom je od tedaj "veliki ples" Delavskega podpornega društva postal pravo tradicionalno srečanje tržaških Slovencev. Da so Slovenci res prebili psihološko ledino in začeli samozavestno organizirati svoje prireditve in ples v najbolj centralnih tržaških gledališčih, potrjuje tudi podatek, da so se že ob priliki drugega velikega plesa, ki ga je priredilo Delavsko društvo, odločili za gledališče Rossetti¹³. Glavni plesi so se zvrstili v zimski in predpustni dobi, sicer pa je bilo tudi poletje primerno za organizacijo kake veselice na odprtem, ki ji je sledil tudi ples¹⁴.

Pri Delavskem podpornem društvu sta tako moški kot ženski odsek organizirala svoje ples.

Plesi so potekali ne samo v večjih gledališčih, ampak tudi v za to primernih dvoranih ali pa celo na odprtem. Gledališče Fenice je, z izjemo omenjenega drugega plesa, gostilo velike ples Delavskega podpornega društva vse do leta 1890. Prirejanje plesov je za društvo pomenilo zelo važen vir dohodka.¹⁵ Izdatki za okrasitev dvorane in za godbo so se iz leta v leto večali, istočasno pa sta naraščala tudi obisk in čisti dobiček plesov. Sam "veliki ples" je v društvene blagajne prispeval več kot vse druge veselice skupaj.

Ženski odsek je svoje ples prirejal zlasti v prostorih tržaške čitalnice, v redutni dvorani gledališča Rossetti, v dvorani Cervo d'oro in v dvorani na vrtu Rossetti.¹⁶ V letih 1891-1892 je društvo priredilo svoje ples, tako velike kot tiste ženskega odseka v dvorani Mally. Od leta 1893 do 1897 so se veliki plesi odvijali v gledališču Politeama Rossetti.

Sodelovanje z ostalimi slovenskimi in slovanskimi društvi v Trstu in okolici je bilo dobro. Na vabilih na ples lahko zasledimo tudi omembo, da so zlasti člani tržaškega Sokola poskrbeli za dodatno popestritev plesnih večerov - stalna točka vsakega plesa je bil namreč nastop skupine plesalcev, ki so plesali slovanske ples.¹⁷

Poleg plesne "prakse" se v tem času v Trstu pojavi tudi zanimiv plesni priročnik, ki ga je napisal plesni učitelj Ivan Umek iz Trsta. Knjiga z naslovom Slovenski plesalec je izšla v samozaložbi v Trstu leta 1893. Knjiga je doživela tudi drugo izdajo z naslovom Moderni plesalec, in sicer leta 1904 v Gorici pri Goriški tiskarni.

Knjiga¹⁸ je priročnik za ples salonskih plesov. Kot sočasne italijanske in nemške plesne knjige bralcu ne ponuja zgolj informacije o plesih, ampak tudi o plesni etiketi pred plesom, med njim in po njem. Za razliko od italijanskih priročnikov¹⁹ iz istega obdobja predstavlja Umek tudi vrsto slovanskih plesov, ki so bili priljubljeni na plesnih veselicah v Trstu na prelomu stoletja.

Na podlagi nekaterih ohranjenih plesnih redov²⁰ in Umekove knjige je mogoče predstaviti

¹¹ To potrjuje tudi pismo, ki ga je Doltnar kot predsednik društva 26. januarja 1880 naslovil na policijo in z njim najavil prireditve.

¹² Slovenci 1. krat v tržaškem gledališču. *Edinost*, št. 5, 4. 2. 1880.

¹³ Iz podatkov letnega poročila lahko razberemo, da se je "veliki ples" v gledališču Politeama Rossetti odvijal 5. 2. 1882. Vstopnina je znašala 50 soldov na osebo, ples se je začel ob 9. uri zvečer. O prireditvah in tudi o plesih v gledališču Rossetti piše I. Bremšič v knjigi *Il Politeama Rossetti di Trieste. Dalla sua inaugurazione ai giorni nostri*, Trst 1957. Plesna sezona je potekala predvsem od januarja do marca. V gledališču Rossetti se je v zimski plesni sezoni zvrstilo približno 30 plesov. Avtor prireditelj plesov večinoma ne omenja, z izjemo plesov društva "enfienza Italiana (1891) in Lege Nazionale" (prvi je bil leta 1892). Bremšič ne navede slovenskih plesov.

¹⁴ 14. 8. 1881. Vstopnina za veliki koncert s plesom je znašala 40 soldov. Organizatorji so celo poskrbeli, da so tujci imeli popust za vlak. Čisti dobiček je bil namenjen društveni zastavi.

¹⁵ V letnih poročilih društva se ta podatek redno izpostavlja, kot tudi število obiskovalcev, ki je npr. v letih 1884 do 1886 poskočilo od 1800 na 2800 ljudi.

¹⁶ 15. 4. 1883 so na tem kraju priredili veselico s predavanjem (o "poljskih ženskih in njih delovanju na narodnem polju"), petjem, deklamacijo, igro na citrali in plesom.

¹⁷ Na vabilu za veliki ples leta 1883 piše, da "pred polnočjo bode plesali udje Tržaškega Sokola, v ličnej društveni opravi z plesalkami v različnih narodnih nošah narodni ples kolo, katerega izvršitev je iz posebne uljudnosti prevzelo društvo Tržaški Sokol"; leta 1897 pa so v Rossetiju zaplesali ob kolu tudi češko besedo.

¹⁸ Sklicujem se na drugo izdajo knjige. Sicer je uvodna misel druge izdaje ponatis predstavitev prve. V Modernem plesalcu Umek opiše nekaj novejših plesov, ki jih ni opisal v prvi izdaji. Med te spada tudi "slovanski valček", ki so ga plesali na odprtju Narodnega doma v Trstu leta 1904. Ples je sestavil prav Umek.

¹⁹ V tržaški mestni knjižnici hranijo dva italijanska plesna priročnika iz tega obdobja z istim naslovom, in sicer *Manuale dei balli di società ossia Il maestro di ballo in famiglia*. Prvega so natisnili v Firenci (Tipografia Adriano Salani) leta 1883, drugega pa v Milanu leta 1888 (Casa Editrice Guigoni).

najvažnejše značilnosti slovenskih mestnih plesnih veselíc iz tega obdobja.

Ples se je začel ob 8. uri zvečer, trajal pa je pozno v noč; "veliki plesi" so se zaključili ob 5. uri zjutraj²¹. Plesni red je predvideval dva dela, med katerimi je bil odmor. Slednji je bil priložnost ne samo za počitek plesalcev, ampak tudi za nastop pevskega društva. Ples se je začel s polko, zaključil pa se je z "brzopolko".

Plesni spored so sestavljali tako navadni (valček, mazurka, škotska in štajerska brzopolka, polka française) kot sestavljeni plesi (lanciers, četvorka, kotiljon, kolo).²² Posebno navdušeno so v Trstu plesali sestavljeni ples Slovan. Prvič so ga v Trstu plesali 28. 11. 1891 v dvorani Mally. Umek ga omenja celo v uvodniku Slovenskega plesalca²³ in ga seveda tudi opiše:

"Slovan je sestavljen liki Kolo. Njega ime je opravičeno v tem, da je glasba sestavljena edino iz slovanskih skladb, a razni liki sestojijo večinoma iz slovanskih plesov. Za ta ples je treba 12 parov najmanj, v naprej je število po 4 in 4 neomejeno.

Nastop.

Plesovodja razdeli pare na 4 enake dele, od katerih odloči vsakemu njega prostor v štirih straneh plesne dvorane. Vsak oddelek stavi se v vrsto. Glasba svira 'Hej Slovani'; v tem času stojijo pari mirno na svojem mestu. Ko prične glasba svirati 'Naprej', skakljajo vsi nasproti si stoječi

oddelki v koraku polke proti parom v lice tako, da se umaknejo plesalci na stran in se torej srečajo, plesalke v sredi vrste plesalcev. Tako skakljajo v dvorani okoli; v drugem križanju pridejo plesalci v sredo vrste. Na ta način menja se križanje še enkrat v istem redu. Zatem stopijo na povelje "Kolo" pari brez ozira na prejšnjo razdelitev naglo v kolo.

I. Lik. 'Žitva'

Plesovodja določi redoma vsakemu paru številko. Na pu. 'V zvezdo' stopijo plesalke en koraj proti sredini, napravijo kolo za se in takoj zvezdo, podavši levo roko v sredo in sicer v 12 parih, plesalka št. 1 plesalki št. 7, številka 4 št. 10, z desno roko pa drži vsaka ostali 2 plesalki. Plesalec one vrste plesalk stavi se v istem hipu v mlin na vogalih, podavši si desne roke. Zvezda plesalk suče se skakljajočim korakom na desno, mlin plesalcev pa medtem na levo. Na povelje 'Kolo' plesalke v sredini zvezde potegnejo naglo ostale plesalke zopet v prejšnje kolo plesalk, plesalci stopijo med tem iz mlina tudi v kolo za plesalkami; sleherni poda desno roko svoji plesalki in vsi sklenejo skupno kolo.

II. Lik. 'Vertiga'

Glasba: 'Oj banovci'. Pari stojijo 2 takta mirno v kolo, plesalke stavi roke v bok, plesalci križajo roke na prsih. Plesalke plešejo skakljaje v koraku polke pred svojim plesalcem, za hrbtom drugega, pred tretjim itd. okoli vseh plesalcev v kači zopet na lice mesta, na to 6 udarcev pauze. Isto plešejo plesalci na desno.

III. Lik. 'Slavjanka'

Glasba: 'Večer na Savi'. 16 udarcev pauze, drugih 32 udarcev iste skladbe pleše se korak v kolu na levo liki škotski na skok. Sledi glasba 'Hej veselo' (16 udarcev). Plesalke stopijo jeden korak proti sredini Kola, obrnejo se vsaka zase proti svojemu plesalcu, plesalci se primejo v zunanje in plesalke v notranje kolo. Plesovodja določi na to, katerikoli par kot prvi. Dotični plesalec pušča roko plesalca na svoji desni strani ter vodi verigo, obrniti se nazaj, na desno v ravno črto, kjer puste vsi plesalci roke ter ostanejo drug za drugim. Isto vodi naravnost na desno prva plesalka verigo plesalk rama proti rami verigi plesalcev. Ko stojite v vrsti, udari glasba mazurko 'Slavjanka'. Zadnji plesalec v vrsti prime z desnico svojo plesalko okoli pasa, levo roko stavi v

²⁰ Plesni redi in oglasi za ples iz 7. 3. 1886, 1. 2. 1890, 17. 1. 1891, 2. 1. 1892, 6. 2. 1892, 27. 2. 1892, 6. 1. 1894 in 20. 2. 1897 omenjajo tudi imena plesov.

²¹ O poteku in zlasti o koncu vaških plesov laliko v knjigi Deklica, podaj roko (str. 27) beremo naslednje: "Za tržaške Slovence je bila plesna zabava praznik, saj so se skoraj obredno odpravljali na plesišče. Tam so tudi peli in tako so se večkrat zaključevale plesne zabave: fantje so pojoč krenili s plesišča v gostilno, dekleta pa tilo domov."

²² Med plesi, ki jih omenjajo v knjigi Deklica, podaj roko laliko zasledimo nekaj plesov, ki so jih plesali tudi v okolici Trsta. Nazivi teh plesov so večkrat fonetična transkripcija originalnega naziva - Schottisch se pojavlja tudi kot šotš ali cotš.

²³ Umek plesu podeli tudi didaktično-nacionalni pečat: "Med te (sestavljene ples) sem uvrstil tudi poskus novega plesa Slovan, koji naj bi se udomačil v naših narodnih družbali, kajti to mi bode, ker mi toliko leži na srcu razvoj narodnega življa, v ponos in prepričanje, da sem vendar po svoji moči priložil kamenček zgradbi naše narodne naobrazbe." Moderni plesalec, Uvod slovenskega plesalca, str. 3.

bok; plesalka položi levico na desno ramo plesalca in stavi desnico v bok. Tako držeč se, plešeta mazurko med vrstama; za njima isto vsi ostali pari... Vsi pari na nepar obrnejo na koncu dvorane na desno, pari na par na levo, plešejo na zunanji strani ostale vrste, obrnejo na drugem koncu iste zopet v sredino, kjer se snideta po 2 in 2 para. Plesalci nepar primejo v tem hipu plesalko z levico okoli pasa, dotična plesalka položi desno roko plesalcu na desno ramo. Isto se ponavlja slično, da pridejo po štiri pari v jedno vrsto. Ko so dospele vrste do konca dvorane, obrneta para na desni strani na desno; para leve strani na levo; tako plešejo zopet na drugo stran dvorane, kjer se ustavita par leve strani za parom desne; in to se ponavlja tako, da se v prihodnjem obratu na istem kraju dvorane uvrste par za parom. Na povelje 'Kolo' obrnejo vsi na desno in sklenejo kolo.

IV. Lik. 'Perun'

Glasba: 'Kranjski sin'. Pari stojе mirno v kotu. Takoj svira glasba pesem 'Sem slovenska deklica'. V tej pleše se korak, kakor v 'Kolu', mej korakom stisne se kolo polagoma v štirivogelnik kakor v V. liku 'Kola'. Glasba svira: 'Živila Hrvatska'. Plesalke stopijo jeden korak v sredo, si podajo roke v kolo, plesalci zunaj isto tako zase. Plesovodja pretrga zunanje kolo plesalcev. (Glasba: 'Mila lunica'). Plesalca, kateri je sedaj pustil kolo zdesno roko imenujemo št. 1, njegovega soseda na desni št. 2. Št. 1 se obrne na desno nazaj, vodeč plesalce za seboj, št. 2 se obrne na levo, vodeč isto tako plesalce za seboj. Tako si podasta št. 1 in št. 2 zopet roki ter skleneta na ta način kolo naopak, v katerem so namreč obrnjeni vsi obrazi na zunanjo stran. Kolo plesalk pretrga plesovodja obenem s kolom plesalcev na baš nasprotni strani št. 11 in št. 12; dotični plesalki obrneta kolo plesalk kakor plesalca 3 in 2 na nasprotno stran ter si podasta roko plesalk. Na prvi del "Mile lunice" razdrli sta se notranje in zunanje kolo in napravila posebna kola. Na drugi del stojita ta kola mirno, na ponavljanje prvega dela pa se vrnejo plesalci in plesalke zase kakor prej zopet v zunanje (plesalce) in notranje (plesalke) kolo. Plesalke stopijo hipom korak nazaj v skupno kolo. Lik se vrši skakljaje v koraku polke.

V. Lik. 'Samo'

Glasba: 'Brez tebe draga'. Plesovodja razdeli pare na 2 polovici. Plesalci primejo svoje plesal-

ke v navadni prijem za ples; vsi plesalci stojе z licem proti sredi kroga. Na glasbo: 'Ti si moja' drsajo pari brzopolko v krogu na levo stran v vrsto par za parom; druga polovica tako na desno stran. Glasba: 'Rado ide Srbin', drsajo plesalci leve vrste na desno, plesalci desne na levo; plesalke ostanejo na prostoru ter se zasučejo k njim prišedšim plesalcem 'v okrog'. Sedaj drsajo plesalke leve vrste na desno, desne na levo; plesalci ostanejo na prostoru in se zasučejo s svojo prišedšo plesalko 'v okrog'. To se ponavlja, tako da pride zopet vsak na svoje prvotno mesto. Pari se takoj puste, plesalki na čelu obeh vrst skakljaje pred svojima plesalcema na levo, doli ob vrsti plesalcev, obrnete se na doljnem koncu vrste zopet na levo in skakljate ob desni strani vrste plesalcev na svoj prostor. Vse ostale plesavke vrstijo se za prvim. Vrnivši se na prostor, podajo plesalke levo roko desni plesalčevi, vrsti se obrnete lice v lice in sklene se kolo.

VI. Lik 'Slovan'

Plesovodja odšteje pare po tekočih številkah. Glasba: 'Ej uhnem' Plesalke št. 1, 4, 7, 10 puste kolo z desno roko, stopijo brzo v sredo, potegnivši z levo ostali del verige za seboj in si podajo desnice: št. 1, 4, 7, 10; tako je nastala zvezda, v koji so na zunanjih vogalih plesalci 1, 4, 7, 10. Na skladbo 'V nedeljo zjutraj' suče se zvezda skakljaje na levo; na skladbo 'Mila moja' se razdere zvezda na nasproten način, kakor se je bila osnovala in sklene se kolo.

VII. Lik. 'Vrtinec'

Glasba: 'Pridi Gorenjc'. Plesovodja določi kate rikoli par kot prvi. Plesalke stopijo jeden korak proti sredi, kjer si podajo roke v kolo; isto store na mestu plesalci. Plesalec št. 1 pušča sosede na levi ter vodi vso vrsto plesalcev za seboj v vrtinec, isto tako vodi plesalka št. 1 plesalke. Plesalec in plesalka št. 1 se obrneta v vrtincu ter se snideta zopet v vrsti; za njima skakljajo vsi ostali. Na skladbo 'Još Hrvatska' prime vsak plesalec svojo plesalko z desno za njo levo roko, zunanji roki stavita oba v bok, in tako držeč se skaljajo pari za parom št. 1 v dvorani okrogu. Na pv. 'Poklon' stavijo se plesalci svojim plesalkam nasproti, vsi se poklonijo.²⁴

Po podatkih Ivana Umeka so sestavljeni plesi (torej tudi Slovan) trajali od 20 do 25 minut. Na

²⁴ Moderni plesalec, str. 32-39.

vprašanje, koliko časa naj bi plesalec vadil kak ples, preden se ga udeleži na veselici, Umek priporoča, da je vsak sestavljen ples potrebno plesati vsaj dvajsetkrat, kar pomeni 8 ur in 44 minut!²⁵

Ker je za vsak ples bila potrebna tudi glasba,²⁶ je na plesih igrala godba. Zlasti za prireditve v večjih gledališčih so v ta namen vabili godbe bližnjih vojaških pešpolkov ali pa veteransko godbo.²⁷

Za razliko od italijanskega meščanstva, ki ga v tem času lahko delimo na politično in na ekonomsko elito,²⁸ je bila socialna podoba slovenskega meščanstva po eni strani manj razčlenjena, po drugi pa tudi manj poudarjena,²⁹ zlasti v obravnavanem obdobju.

Plesov so se lahko udeležili člani in članice društva ter povabljeni. Obiskovalci plesa so bili naprošeni, da pridejo *“v praznične, ako le mogoče črnej obleki. Gospem in gospicam je bilo dovoljeno priti tudi v raznih narodnih nošah”*.³⁰ Narodnostno funkcijo plesov potrjuje tudi podatek iz vabila na ples, ki je potekal 17. 1. 1883 v dvorani Fenice. Organizatorji tega plesa so obljubljali *“dve darili dvema najlepše v narodnej*

noši napravljenima plesalkama. Na plesalke v navadnej mestnej noši se ne vzame obzira.” Tudi na prireditvah, kjer je bila najavljena *“navadna toileta”*, je bila narodna noša³¹ prisotna, in sicer v že omenjeni točki pri plesu kola.

Popestritev plesne ponudbe društva predstavlja prirejanje maškerad na pustni torek. Prva tovrstna prireditev je potekala na pustni torek leta 1895.³²

Ples je za Slovence v Trstu predstavljal obliko združevanja, zbiranja sredstev za narodne in društvene potrebe, nenazadnje pa za potrjevanje narodne prisotnosti v mestu. Slovenskih plesov so se tudi zaradi tega udeleževali Slovenci vseh slojev.³³ To dejstvo izhaja tako iz letnih poročil društva kot iz člankov o plesih, ki jih je priobčevala Edinost, sicer pa so bile to priložnosti, ob katerih se je srečeval slovenski meščanski sloj. Med povabljeni in udeleženci plesov pa lahko zasledimo tudi vidne tržaške politične predstavnike in tudi c. kr. namestnika.

Prirejanje plesov in javnih veselic je bilo sredstvo za potrjevanje vloge Slovencev in slovenstva v mestu. Tržaške mestne oblasti so priznavale obstoj Slovencev le na podeželju.³⁴ Plesne prireditve so pomenile simbolično kulturno zoper-

²⁵ Po Umekovem mnenju je za valček potrebno plesati 4 ure 10 minut, kar pomeni 10.000 taktov, polko 2 uri 5 minut, mazurko 2 uri in pol in škotsko 2 uri 40 minut. Ibidem, str. 60-61

²⁶ Zlasti sestavljeni plesi, kot je npr. omenjeni Slovan, so imeli celo obvezno zaporedje skladb, ob spremljavi katerih so se na plesišču zvrstili razni plesni liki.

²⁷ Na plesu 7. 2. 1883 v gledališču Fenice je igrala *“pomnožena veteranska godba”*. 1. 2. 1890 pa *“popolna vojaška godba pešpolka št. 97 iz Prile”*. Na plesih, ki so jih priredili 5. 1. 1895 v dvorani Mally in 5. 1. 1896 v dvorani Tržaškega Sokola je bilo na vabilu navedeno, da *“na plesu se bo sviralo na gosli in na klavir”* oz. *“pri plesu svira orkestralni kvartet.”*

²⁸ Anna Millo v knjigi *L'élite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891-1938*, Milano 1989, loči italijansko meščanstvo na ekonomsko in na politično elito. Politično dominantna skupina se je prepoznavala v italijanskem treditizmu, ekonomska elita pa je dosledno stala na avstrijskih stališčih. Tudi društva in krožki, v katerih so se srečevali, so bili različni.

²⁹ Težnja političnega društva Edinost je bila namreč povezovalje slovenskega življa na podlagi narodne identitete. Ustanovitev Delavskega podpornega društva je bila tudi del načrta, ki naj bi prispeval, da bi slovenski delavci začeli delovati in se združevati na podlagi gesla *“Vsak k svojemu”*. Veliko slovenskih delavcev je po ustanovitvi Delavskega podpornega društva pristopilo k slovenskemu društvu.

³⁰ Podatek iz vabila na veselico s plesom, ki jo je ženski oddelek Delavskega podpornega društva priredil 7. 3. 1886 v prostorih Slovanske Čitalnice.

³¹ Na vabilu za ples 6. 2. 1892 najavljajo, da *“pred polnočjo plesalo se bode v raznih slovanskih oblekah narodni ples Kolo in novi ples Slovan”*.

³² Zanimiva je tudi opomba na vabilu, da *“pri tej maškeradi bodo maske nadzirane”*, leto kasneje pa da *“ustop je dovoljen tudi maskam, ako se dotične pokorijo odsekovi naredbi”*. Tudi ples na pustni torek so prirejali za narodne namene - čisti izkupiček maškerade leta 1898 so npr. namenili zbiranju sredstev za Narodni dom.

³³ V poročilu o prvem plesu lahko beremo, da so bili zastopant plesalci vseh slojev. V poročilu o plesu leta 1884 piše, da je bilo na plesu v gledališču Fenice prisotnih *“1800 ljudi, mej temi tudi mnogi jako odlični gospodja Tržaški in zunanji”*, leta 1897 pa da *“toliko množico vseh slojev tržaškega slovanskega življa, zbrano v jednej dvorani, smo še redkokdaj videli”*. Umek celo trdi: *“...Ples se mora mladini toplo priporočati, kajti ne nadomestuje le v nekem smislu telovadbe, marveč je tudi najugodnejša prilika, priti v ožjo dotiko z naobraženo družbo, v kateri se vežba duh v mnogovrstnem razgovoru, se blaži srce ter razvija um.”* (str. 4) *“...Kdor smatra ples s tega stališča mi gotovo prizna, da si nsem naložil nepotrebne naloge, ako sem skušal opisati v naši milni materinščini pravila raznih običajnih plesov, kajti take knjižice nimamo doslej, in zatoorej se nadejam, da vstrežem ž njo vsem ljubiteljem plesne zabave.”* (str. 5)

³⁴ Izraz *territorio* (ozemlje, podeželje) so na tržaškem magistratu pejorativno zamenjevali tudi z izrazom *campagna* (kmečko področje) - v antitezi z urbanim pojmom mesta, ki je bilo, po njihovem mnenju, izključno italijansko. Slovenci so imeli slovenske javne šole sa-

stavljanje italijanskim nacionalistom in njihovim prireditvam. To je še bolj očitno, če pomislimo, da je leta 1893 v gledališču Rossetti potekala revija popevk v italijanskem tržaškem narečju, na kateri je največ uspeha žela popevka z refrenom, ki med drugim razglša, da se v domovini Rossettija (torej v Trstu) govori le italijansko³⁵ - v Rossettijevem gledališču pa je le nekaj dni kasneje bil slovenski ples, plesalo se je kolo, Sloveni itd.³⁶

Vloga organiziranega mestnega kulturnega življenja tržaških Slovencev je rasla vzporedno z ugledom in močjo ekonomske, socialne in politične dejavnosti slovenskega življa v Trstu. Vrhunec prizadevanj za zasidranje slovenskega kulturnega življenja v Trstu pa je bila ustanovitev Narodnega doma v Trstu leta 1904. Tudi plesi, ki so jih prej prirejali v mestnih gledališčih, so sedaj potekali tudi v samem središču mesta, sicer pa v lastnih prostorih in dvoranh.

Obdobje kulturnega osamosvajanja in pridobivanja zavesti za kulturno in narodno delo v mestnem okolju, ki se je začelo na začetku 80. let prejšnjega stoletja, je tako stopilo v fazo potrjevanja lastne prisotnosti v samem mestnem središču.

Zusammenfassung

“Die Musik spielt Hej slovani...”

Über die Tanzkultur des slowenischen Bürgertums in Triest von 1852 bis 1897

Die Rolle des organisierten städtischen Kulturlebens der Triester Slowenen wuchs parallel zum Ansehen und zur Stärke der ökonomi-

schen, sozialen und politischen Aktivitäten der slowenischen Bevölkerung in Triest.

Der Tanz und die Tanzkultur spielten im Bereich der kulturellen Verselbständigung und der Bewußtseinsbildung für die kulturelle und nationale Betätigung im städtischen Milieu eine nicht unbedeutende Rolle. Die Veranstaltung von Tänzen und öffentlichen Festen war ein Mittel zur Bekräftigung der Rolle der Slowenen und des Slowenentums in der Stadt. Außerdem bildeten Tanzfeste eine wichtige Einkommensquelle für die slowenischen Vereine in der Stadt. Die Triester Stadtbehörden erkannten die Existenz von Slowenen nur am Land an.

Die symbolische, auch durch Tänze ausgedrückte kulturelle Gegnerschaft gegenüber den italienischen Nationalisten und deren Veranstaltungen wird noch offensichtlicher, wenn wir folgendes betrachten: im Jahr 1893 fand im Theater Rossetti eine Schlagerrevue im italienischen Triester Dialekt statt, bei der jener Schlager den größten Erfolg hatte, dessen Refrain unter anderem verkündete, daß in Rossettis Heimat, also Triest, nur Italienisch gesprochen wird. Nur wenige Tage später aber fand im Rossetti Theater auch eine slowenische Tanzveranstaltung statt.

mo na podeželj, medtem ko je v mestu delovala samo zasebna Ciril-Metodova šola.

³⁵ *Lasse pur che i canti e i subiti / E che i fazzi pur dispetti / Nela Patria de Rossetti / No se parla che italian (Pustite naj pojejo in tarnajo / In naj nam kar nagaajo / V domovini Rossettija / se govori le italijansko). Zanimivo je dejstvo, da je to pesem žirija, kot večino pesmi na istem natečaju, negativno ocenila, občinstvo pa jo je navdušeno sprejelo. O pesmih in o zakultjsju revij piše Carlo de Dolcetti v knjigi Trieste nelle sue canzoni. 60 anni di storia delle canzoni popolari triestine collegate con gli avvenimenti più notevoli della difesa nazionale (1890-1950), Trieste 1974.*

³⁶ *Festival italijanske popevke v tržaškem narečju je potekal 29. 1. 1893, ples Delavskega podpornega društva pa 4. 2. 1893!*

*Tine Kocmur**

OSEBNI SPOMINI NA DELOVANJE CELJSKEGA ŠAHOVSKEGA KLUBA IZ POLPRETEKLEGA ČASA

Celjski šahovski klub je bil ustanovljen začetkom dvajsetih let tega stoletja, ne vem točno, ali 1920 ali 1921.

Najbolj zaslužen za to je bil profesor Vagaja, o katerem sam ne vem kaj dosti, morda bi se dobili kakšni podatki v kroniki in zapiskih celjske gimnazije.

Več mi je znano o njegovem adlatusu in kasnejšemu predsedniku dr. Antonu Schwabu.

Dr. Schwab in njegova družina so bili vzlic nemškemu priimku zelo zavedni Slovenci.

Dr. Anton Schwab je bil po poklicu zdravnik, po položaju pa mestni fizik. Osebnostno je bil dober človek, konciliančen in razumevajoč. Kot šahist je bil dober igralec, še boljši reševalec, pa tudi sestavljalec šahovskih problemov, po drugi strani pa je bil priznan skladatelj napevov za razne narodne pesmi, njegova skladba "Ave Marija" je bila svojčas hit.

Kot predsednik je klubu posvetil veliko dela in truda in njegova zasluga je bila, da se je šahovsko življenje v Celju tako razvilo. Polnih deset let je posvetil svoja prizadevanja boginji Caissi.

Sicer pa je bilo Celje samo že pred sto leti važno kulturno, gospodarsko in družabno središče širše okolice.

Njegov vpliv je segal od Zidanega Mosta do Poljčan, do Vitanja, do Guštanja (sedaj Ravne na Koroškem), najbolj pa je imel oporo v celi Savinjski dolini.

Tu so orali ledino zadružniki brata Vošnjak, glasbeniki bratje Ipavec v Šentjurju, ki so prvi zapeli slovensko pesem cesarju Francu Jožefu I., pa agrarec Hausenbüchel, ki je prvi prinesel hmelj v Savinjsko dolino, pa narodni odvetniki Kočevar, Dečko in drugi.

Veliko zaslug je imel tudi nadučitelj Levstik, oče pisatelja Vladimirja Levstika, ki je bil neutrudni pospeševalec sadjereje in ki je kar na ustno vabilo prišel peš iz Celja v Vojnik, da je imel predavanje o sadjarstvu.

Gospodarsko življenje pa so v veliki meri obvladovali Nemci. Najmočnejša opora nemštvu je bil industrijalec A. Westen s svojo slovito tovarno posode, ki je zalagal Evropo do Kavkaza in Krima, pa trgovci Stiger, Hönnigman, König in drugi.

Nemci so bili zelo zagrizeni ter so hoteli narediti iz Celja trdnjavo nemštva.

Zato so zgradili "Deutsches Haus", prav v stilu "altdeutsch", s prizidki in kupolami kot "deutsches Schutz- und Trutzburg".

Celje je imelo nižjo slovensko gimnazijo, ki so si jo priborili slovenski poslanci, ko so izglasovali zaupnico vladnemu predsedniku Taaffeju, ter osemrazredno nemško gimnazijo.

Dijaki obeh šol so si bili veliki nasprotniki in narodnostni pretepi so bili na dnevnem redu. Ko pa je bil nekoč do krvi ranjen dijak Bogomir Rebek, sin slovenskega obrtnika, je pa policija poostрила nadzor in določila, katere ulice naj dijaki uporabljajo.

Tudi kulturno in družabno življenje je bilo med Slovenci zelo zamorjeno, posebno med I. svetovno vojno.

Ko pa je razpadla stara Avstrija, se je v Celju prebudilo vse živo, kot v naravi maja meseca.

V ta čas in v to evforijo sodi tudi ustanovitev šahovskega kluba. Nemški "Drang nach Osten und Meer" se je zrušil sam vase, obudilo se je slovensko ekonomsko, prosvetno, politično, družabno življenje, tako, da si danes tega nihče ne more predstavljati - kakor bi posijalo sonce po dolgi viharni noči.

V takem vzdušju je bil ustanovljen šahovski klub. Kmalu je dobil društveni sedež v kavarni

* *Tine Kocmur, rojen 11. 11. 1904 na Igu pri Ljubljani. V Trnovlje pri Celju je z družino prišel leta 1911, kjer je oče kupil trgovino. Gimnazijo je obiskoval v Celju in Ljubljani. Leta 1922 se je zaposlil pri Ljudski posojilnici v Celju. Leta 1941 je bil izgnan v Srbijo ter se istega leta vrnil na Ig. Obdobje 1945-1957 je ponovno preživel v Celju. Sedaj živi v Ljubljani.*

Evropa, ki je bila del gostinskega podjetja Hotel-ska družba, katere lastnica je bila močna kredit-na zadruga Ljudska posojilnica.

Ravnatelj Hotelske družbe hotelir Berglez ka-kor tudi načelnik Ljudske posojilnice profesor Cestnik sta imela polno razumevanja za mladi-no in predvsem za šah.

V tedanji kavarni Evropa sta dala šahistom "ša-hovski kotichek" na razpolago.

Če si prišel skozi glavni vhod hotela, je bila de-sno restavracija, levo pa vhod v kavarno. Vhod je bil tudi skozi vogalna vrata s ceste, vendar so stalni gostje uporabljali samo vhod na glavnem vstopu.

Pri vstopu v kavarniški prostor je bila desno ena mizica, levo pa dve. Vse tri so bile rezervira-ne samo za igralce šaha. Kavarna je nudila tudi šahovnice s figurami, katere si običajno dobil od natakara na zahtevo (ali prošnjo) brezplačno.

Mizice levo so bile vedno "zasedene", desna pa občasno. Proti koncu dvajsetih let je kavarna dobila orkester, torej se je "modernizirala" in prilagodila času.

Vsled tega so šahisti izgubili mizico desno, ker je prostor zavzela godba, zato pa je dobila na le-vi strani še tretjo.

Kasneje se je kavarna spet renovirala in za ša-histe so zgradili klubske prostore na vrtu, nad vrtno restavracijsko dvorano, kot se spominjam, je bil prostor velik kakih 35-40 m².

Tam je bilo okrog 6 miz za šahiste in par tudi za kartaše.

Nekdanji šahovski prostor so preuredili, na-pravili 3 ali 4 separeje, ki so jih uporabljali stalni gostje. Med njimi je bil tudi komandant mesta, divizijski general Draža Mihailović, kasnejši ko-mandant kraljeve vojske med okupacijo v Srbiji in sploh v Jugoslaviji. Bil je vljuden človek; če je bilo njegovo stalno mesto zasedeno, se ni raz-burjal, samo pomignil je natakarku, ki je gosta vljudno opozoril, češ, ta prostor je rezerviran, ali ste tako ljubeznivi in se presedete semkaj in so mu ponudili sedež drugje.

Naj ob tej priliki opišem vlogo tedanjih ka-varn.

Kavarne so bile tisti čas - kot v tedanji celi Sred-nji Evropi - središče družabnega življenja kraja. Tam se je zbirala inteligenca, šahisti, kvartopirci. Seveda pa so jo leaderji obiskovali redko, ali pa sploh ne. Nekdanja "smetana družbe", to so bili predvsem advokati, veletrgovci in drugi, so ime-li svoje zaključene družbe po domovih ali elit-nih gostinskih lokalih. Vendar pravo, živo, pol-nokrvno življenje se je razvijalo po kavarnah.

"Dobimo se v Evropi!" je bil tedaj običajni slo-gan po službi. Na razpolago je bila "turška" (črna kava), ki je stala od 2,50 - 3 din, kapucin za isto ceno, bela kava za 4 din, čaj za 3,5 din. Žganih pijač niso točili. Najvišji "gospod" je bil "ober", ki smo ga kasneje preimenovali v "plačilni". Ta ni imel plače, temveč je dobival dohodke samo od napitnine. Imel je od 8 do 12 ur službe, le redko kaj manj. Napitnina pri plačevanju zapitka je bi-la običajno 50 par in, če računate 150 do 200 go-stov na turnus, je imel plačilni zelo lepe dohod-ke, saj je dobival naprimer profesor - začetnik ti-sti čas od 1000 do 1200 din mesečne plače.

Kavarna je bila predvsem "moški" lokal, žen-ske so bile le redke gostje. Sicer je res bila v dru-gi polovici tridesetih let redna gostja neko mla-do dekle, klicali so jo "die schöne Annie", ven-dar se gostje niso dosti zmenili zanjo, čeprav ni bila na slabem glasu.

Ko si prišel v kavarno, je prišel k tebi natakark, k imenitnejšemu gostu sam plačilni, pozimi ti je pomagal sleči plašč, ga obesil, nato pa ti je prine-sel kavo ali čaj, ker je poznal okus svojih gostov.

Nato je gostu prinesel "njegov" časopis in ga je pustil pri miru; le, če ga je gost kasneje še pokli-cal in kaj naročil, je prišel k njemu.

Natakarkji niso bili niti najmanj vsiljivi. Bili so stalni uslužbenci, disciplinirani in obzirni do go-stov, drugače ne bi ostali v službi.

Sprva je bil dolgoletni "plačilni" Lebič, izredno ljubezniv in ustrežljiv, ki je imel še staro "avstrij-sko šolo". Ko pa ga je prevzela nemška konku-renca v kavarni nasproti, je postal plačilni Jože Novak. To je bilo okrog leta 1930. Vsi so ga klica-li samo "Pepček", vendar spoštljivo in domače.

Kavarna je bila resnično ne samo gostinski lo-kal, temveč tudi neke vrste "socialni". To so čutili predvsem študentje in eden ali dva šahista, ki sta bila sicer prvovrstna igralca, vendar brez služb.

Kavarna ni živela od zapitka posameznikov, temveč od nizkih cen, torej ne de multo, temveč de multis. To je pa danes "strogo prepovedano in pregrešno", kajne?

Vse to sem napisal morda za kakšen okus preveč detajlno, vendar zato, da lahko pozoren bralec dobi pravi vtis, kakšno je bilo tedaj - vsaj delno - družabno življenje.

Povrnimo se sedaj še h klubu, njegovim članom in delovanju, ki bi ga rad po svojem dalnjem spominu in skromnih močeh opisal kolikor toliko razumljivo današnjemu rodu.

Sprva je imel klub bolj malo članov, ki pa so bili stalni, vneti in prizadevni igralci. Dolga leta je predsedoval dr. Schwab, šele ko so ga leta njegovega življenja pričela ovirati pri njegovem prizadevanju, je mesto predsednika prevzel neumorni, silno prizadevni in teoretično podkovani ing. Sajovec, ravnatelj mestne elektrarne.

Duša vsega je postal prof. Jože Grašer, ki je začel svojo prosvetno pot v Pirešici pri Žalcu, nato pa je nadaljeval v Celju. On je bil stalni gost za šahovsko mizo, tako da si ga tam našel, čim so se začeli zbirati šahisti, to je okrog 2., 3., in 4. ure popoldan. On je sedel za šahovnico, če ni igral, je reševal probleme. Bil je dobričina, prizadeven igralec, po vrsti in moči tretji ali četrti.

Poleg ing. Sajovca, ki je bil dolga leta prvak kluba in prof. Grašerja, je bilo stalno moštvo nekako takšnote: Branko Diehl, kasnejši inženir in obratovodja rudnika v Mežici (zelo znan iz dachauskega procesa), njegov brat Vladimir, splošno znan kot celjski humorist "Tajci". Sredi tridesetih let ali morda že v začetku, je vzklikl nenadoma izredno močni igralec Slavko Cijan, ki je bil šahist po naravi in je kmalu postal prvak kluba in ostal to do okupacije; nekako isti čas je nekaj časa sodeloval tudi Ludvik Gabrovšek, ki je po mojem spominu bil po rangi tretji v Sloveniji, takoj za ing. Milanom Vidmarjem in Vasjo Pircem. Služboval je kako leto kot profesor na celjski gimnaziji in prinesel lepo poživilo med Celjane.

Klub je povabil v goste tudi celovski "Schachklub" ter zmagal 4,5:3,5. Jeseni istega leta je vrnil gostovanje v Celovcu ter zmagal 5:3. Naslednje leto je gostoval v tedanji italijanski Gorici, rezultat je bil pozitiven 5:3 za Celjane.

Drugi dan je nastopil proti tržaškemu šahovskemu klubu, ki so ga pa sestavljali skoraj samo Slovenci. Spet se je sijajno odrezal 6:2 za Celje. Ob tej priložnosti smo videli, kakšna revščina je vladala pod fašizmom, kot kasneje pri nas 1950. Komaj se je naš avto ustavil na Corso di Oberdan, so nas obstopile starejše ženske ter nam ponujale v nakup par starih kravat, kake nogavice ali par pomaranč.

V hotelu sta bila kava ali čaj napol grenka, ker je bil sladkor maksimiran, pol kile po osebi.

Leta 1939 je celjski šahovski klub dobil v izvedbo Državno šahovsko prvenstvo Kraljevine Jugoslavije. Turnir za prvenstvo države je potekal v lepem stilu in klub je dobil pohvalo Zvezne šahovske zveze.

Prvak je postal vojvodinski Švab Berger.

Kako je turnir sam potekal, ne morem povedati, ker sem bil ta čas 5 mesecev na rednih orožnih vajah, vsled splošne vojne nevarnosti in to dve leti zapored.

Klub ni dobival nobene subvencije, živel je samo od svoje članarine. Vsa gostovanja je moral vsak sam poravnati iz svojega žepa, za nezaposlene ali revnejše člane smo naredili manjšo zbirko.

Ni bilo kot danes, ko si nekdo zmisli kak bienale ali kaj podobnega, da se sam proslavi, plača pa državni proračun.

Ob tej priložnosti naj še omenim, da sem leta 1941 kot izgnanec trčil z Bergerjem v Beogradu skupaj. Sicer ni zatajil poznanstva, vendar je govoril samo nemško, čeprav je svojčas govoril odlično srbohrvaško. Ni pa odklonil pomoči pri iskanju listin.

Kmalu nato je vse družabno in drugo življenje zajelo vojno vzdušje in prava histerija. Društva, klube in sploh vse je zajela splošna nervoza, kaj bo, kaj bo.

Najhuje je bilo prve mesece 1941. leta. Tako, da je začetek nenapovedane vojne prinesel neko olajšanje, kot si oddahne človek, ki bo čez eno uro ustreljen. Seveda velja za tistega, ki je to doživel.

Kar nenadoma so se vsule na cvetno nedeljo 6. aprila 1941 bombe nad Celje. Sicer hitlerijanci

mesta niso direktno bombardirali, v bojazni, da ne bi zadeli tudi svojih rojakov, bombardirali pa so železniški tir, ki pelje proti Laškem. Blizu nekdanje apnenice sta padli dve srednjeveliki bombi, ena je zadela progo naravnost med dvema troma, napravila je večjo jamo, ki so jo železničarji takoj zasuli.

Nato so letala bombardirala most v Zidanem Mostu, kjer pa je bila močna protiavijska artilerija, ki je sestrelila en avion, zato se ostala niso upala spustiti nižje.

Malo, tri do štiri dni pred cvetno nedeljo, bi si lahko mislili, da nas čaka vojna, ker so naenkrat odšli vsi vidnejši celjski Nemci proti Gradcu, med njimi tudi nekaj slovenskih nemčurjev, ki sem jih dobro poznal. Bil je to znak skorajšnjega nemškega napada.

Še prej, 25. marca, ob puču v Beogradu, je bilo zvečer veliko zborovanje v Celju, v podporo generalskega puča.

Kako dobro se spominjam, kako je neki Celjan pel na vse grlo "Bože pravde" in "Naprej zastava slave", da je bil ves rdeč. Bil je bolj majhne, reje ne postave in se je napihoval kot žaba reglja.

Čez dobrih 14 dni pa sem prav tistega človeka videl, ko je prav v istem zanosu pel nemške pesmi na hitlerjanskem zborovanju v podporo okupacije.

Nemška vojska, oborožena do zob, je kmalu predrla našo obrambno črto pri Dravogradu. Jugoslavija je imela na mejah postavljene in zgrajene bunkerje, vendar so bili samo delno zasedeni s posadkami. Ti bunkerji so bili izredno močni in zgrajeni na strateških točkah, je priznal sam nemški general, vendar je manjkalo vojakov, ker so potegnili Jugoslovani svoje ljudi proti Bosni, ki naj bi bila, po nasvetu francoskih strategov, močna obrambna fronta.

V bojih okoli Dravograda je neki oficir s svojo strojnico zadrževal napadalce celo popoldne, šele zvečer so sovražniki obšli bunker, nato pa dolgo časa iskali tega junaka, da bi ga ubili, češ, kako nas more en Čuš zadrževati, ko smo slavno francosko vojsko mimogrede strli.

V teh bojih je padel tudi lastnik lepega posestva nad Belimi Vodami pri Šošanju, Gornji Brložnik. Velik, močan, zaveden Slovenc, star oko-

li 40 let. Žal, so njegov dom požgali kasneje, menda celo naši, ker so bili napačno informirani o njegovem zadržanju med vojno.

Mislim, da je bil velik petek, 11. aprila, ko so se pojavili prvi sovražni vojaki. Bila je predhodnica, ki je zasedla mestno hišo, naslednji dan, ko so prišli večji oddelki, pa še kasarne in važnejša poslopja.

Čez nekaj dni, 15. aprila zvečer, pa so Nemci pokazali svoj čud in namen.

Po vnaprej sestavljenih spiskih, ki so jih predložili celjski Nemci in, ki so v prvi vrsti zajemali prominentne Slovence od 1918 leta dalje, so zaprli najprej profesorje, odvetnike in ostalo vidnejšo inteligenco.

Največ so jih spravili v kapucinski samostan, od koder so najprej pregnali vse očete kapucine, in še kam.

Nekaj časa zatem pa so zaprli večje slovenske trgovce, obrtnike, tretji val pa je zajel uradnike, obrtnike manjšega kova in podobno, četrti val sredi junija pa splošno vsakega, ki ga je kdo prijavil kot Slovenca.

V Maribor, v tedanjo "meljsko kasarno", so navlekli staro in mlado, moške, ženske, otroke, visoko noseče matere, od Celja in Ptuja do Dravograda.

Iz Maribora so jih odpeljali z vlaki konec junija v Srbijo, Užice, Kraljevo, Zlatibor, Užičko Požego in še kam.

V tem času, od prihoda hitlerijancev, do aretacije, pa izгона v Srbijo, je tekel čas duhamorno in uničujoče.

Vsak Celjan je upal, "saj ne bom prišel na vrsto, saj nisem nič kriv", obenem pa trepetal za svoje življenje.

V takem času, konec aprila, sem trčil skupaj s prijateljem Fajsom, pa sva se malo pogovorila. Povedal je, da je prof. Grašer zaprt že od prvih aretacij, njegova žena pa je v bolnici.

Ker sem imel prijatelje med pisarniškim osebjem bolnice, me je eden izmed njih pripeljal skozi stranski vhod do gospe Grašer. Bila je blede, slaba, vendar ne smrtno bolna. Zakaj je kmalu nato umrla, si ne morem razložiti.

Mojega obiska je bila vesela, povedala je, da je Gestapo prišel ponoči s 15. na 16. april, odpeljal moža in, da ne ve, kje je. Pri njih doma se nahaja nekaj inventarja šahovskega kluba in prosila je, naj ga odnesem. Dala mi je ključ od stanovanja.

Tisto popoldne sem šel v stanovanje, ki pa je bilo na široko odprto, vse je bilo razmetano, verjetno poropano...

V nekem kotu sem našel par šahovnic, nekaj figur, v drugem pa tri zapisnike sej in seznam članov kluba.

Spravil sem vse v kovček, ki je ležal zraven mize, prazen in malo poškodovan ter vse skupaj odnesel v kurilnico centralne kurjave Ljudske posojilnice, kjer sem bil tedaj zaposlen. Kovček sem skril pod premog, ki se je uporabljal za gretje.

Ko sem prišel leta 1945 spet iz lagerja v Celje, kovčka ni bilo nikljer več. V stavbi je imel sedež Gestapo, pa ga je verjetno našel...

Kako je klub 1945. spet oživel, ne vem natančno. Sam sem bil preveč okupiran z združništvom in obnovo v Gornji Savinjski dolini, po 12 do 14 ur na dan. Kolikor mi je znano, mislim, da to tudi drži, so bili prvi med pobudniki Mirko Fajs, ki kot staroselec ni bil nevaren Nemcem, frizerski mojster Lorbek, ki je bil kot mali obrtnik nujno potreben nemški ekonomiji ter njegov pomočnik Jože Šnajder, ker Nemci niso preganjali hrvaških državljanov.

To je bilo prvo jedro, okoli katerega se je osredotočilo začetno šahovsko življenje. Vem še, da sem pristopil kot član, in da so mi priznali odgovarjajočo kategorijo, vendar se zaradi časa nisem mogel udeleževati šahovskega življenja.

Vem, da je klub v začetku deloval v starih prostorih Evrope, ko pa so parveniji prevzeli hotel in kavarno, so jim menda dali consilium abeundi, češ, šah je luksuz in za kavarno ni pridobiten in prosperiteten.

Tedaj je bil predsednik kluba Pipan, nekdanji šofer poštinih avtobusov. Ko je pred vojno prevažal šahiste na razna gostovanja, je navezal stik z njimi. Vojno je preživel na pošti v Ljubljani, po povratku v Celje je postal sprva direktor Prevoznništva, kasneje pa Pošte v Celju.

Šahisti so upali, da bodo z njegovo pomočjo rešili problem prostorov in res jim je priskrbel igralnico v Celjskem domu.

Kasneje sem odšel iz Celja, proti svoji volji, a po razumu in nisem imel več stika ne s Celjem, ne s šahom.

Moram pa reči, da se še danes, pri 93. letih, zanimam za šah, sicer bolj za rezultate, vendar, mladostni spomini so v starosti dragi.

To sem napisal v dobri veri, morda ni vse prav jasno, vendar, če še živi kakšen tedanji šahist, bo lahko potrdil vsaj jedro, čeprav ne detajlov tega pisanja.

Ivanka Zajc Cizelj

“SKUPNO STA PRISTOPILA K SRAMOTNI IZDAJI PARTIJE”

*Partijske kazni prva leta po drugi svetovni vojni**

V fondu okrajnega komiteja KPS Krško se je ohranilo kar nekaj dokumentov, ki so nastali kot duplikati dopisov, karakteristik, življenjepisov in predlogov za kazenske ukrepe. Te kopije so navadno po določenem času izločili, ker so originalne hranili v osebnih dosjejih in le naključju se lahko zahvalimo, da je nekaj teh “ocvirkov” ostalo v matičnem fondu.

Pod drobnogled sem vzela partijske kazni v letih pred in po informbiroju, to je leti 1946 in 1947 ter leta 1949 do 1952 in ugotovila, da informbiro na področju delovanja okrajnega ko-

* Opomnim naj, da za posamezne osebe uporabljam enoten izraz tovariš ali tovarišica, ker nisem ločila med prekrški kandidatov in članov, kajti pri enih in pri drugih ni bistvene razlike.

Oseb ne navajam z imenom in priimkom, ker gre za občutljivo tematiko - tako je prispevek napisan na podlagi obstoječih arhivskih dokumentov, vendar pa pripominjam, da je vsaka podobnost z “dogodki” in “osebam” iz naše polpretekle zgodovine zgolj “naključna”. Gradivo fonda Okrajni komitej Krško je še v urejanju in ni signirano - uporabljeni so dokumenti, nastali v letih 1946 do 1952.

miteja Krško ni kaj bistveno vplival na število izrečenih partijskih kazni.

V prvem obdobju je bilo število kazenskih postopkov občutno manjše kot v drugem, kar je čisto razumljivo, saj gre za prva povojna leta, ko partija še ni bila številčno močna. Masovni sprejemi so sledili po letu 1948 in kot posledica letih so sledile tudi masovne izključitve iz članstva oziroma iz kandidature.

Za sprejem v članstvo je bilo potrebno predložiti življenjepis, priporočilni izjavi dveh partijcev, pristopno izjavo, karakteristiko, ki jo je napisal sekretar na osnovi predloženih dokumentov in izpolniti anketni list, ki je vseboval naslednje podatke: priimek in ime (tudi ilegalno ime); leto, kraj in okraj rojstva; narodnost in državljanstvo (tudi za zakonskega partnerja); socialno poreklo; stan (če je šlo za ločene, so morali navesti priimek in ime bivšega zakonskega partnerja); politično pripadnost in poklic zakonskega partnerja; kraj in čas sprejema v KPJ (partijsko organizacijo in osebo, ki je opravila sprejem); trajanje kandidacijske dobe; članstvo v SKOJu in drugih političnih organizacijah in strankah (trajanje članstva in vzrok eventualnega izstopa); delo v množičnih organizacijah (sindikat, društva...); partijske funkcije; partijske kazni (kdaj, zakaj in kdo je izrekel kazen); izobrazbo; znanje jezikov (katere in koliko); obiskovanje partijskih tečajev in šol; študij partijske literature; udeležbo na partijskih konferencah in kongresih; raziskovalno delo; priznanja, pohvale, nagrade in odlikovanja; bivanje v inozemstvu (kdaj in kje ter način preživljanja v tem času); bližnje in daljne sorodnike, ki so zaposleni ali živijo v tujini; obsodbo, pregon ali zapor; odnos do razrednega sovražnika; sodelovanje v sovražnih formacijah (kandidata in sorodnikov); služenje vojaškega roka; udeležbo v NOV. Sledili so še podatki o starših kandidata in starših zakonca ter o ostalih bližnjih sorodnikih.

Koliko so takratni kandidati za članstvo v komunistični partiji razumeli komunizem in razredno borbo je najbolj jasno vidno v odgovorih, ki so jih dali na vprašanje: "Kakšno je bilo tvoje zadržanje pred razrednim sovražnikom?" Naj jih navedem le nekaj:

- Nasprotnik kapitalistične politike.
- Nisem bil pred razrednim sovražnikom.
- Pred razrednim sovražnikom sem gojil mržnjo.

- Razredni sovražnik na mene ni izvajal pritiska, niti nisem imel priložnosti, da bi pokazal svoje zadržanje.
- Kot član partije pred razrednim sovražnikom nisem odgovarjal.
- Sovražno - vendar se radi svoje mladostnosti tega v dovoljni meri nisem zavedala.
- Pred razrednim sovražnikom nisem bil.
- Pred razrednim sovražnikom sem se dobro zadržal.
- Proti razrednemu sovražniku sem bila vedno sovražno razpoložena.
- Pred razrednim sovražnikom sem imel dobro zadržanje, mrzil sem ga.
- Proti izrednim sovražnikom se nisem imel prilike izkazati.
- Razrednega sovražnika sem obsojal.
- Mrzil sem sovražnika.
- Svojega razrednika sem sovražil.
- Bilo je sovražno pred razrednim sovražnikom.
- Razrednega sovražnika sem mrzil; z njim nisem imel nobene zveze.
- Zadržanje pred sovražnikom /razrednim/ je bilo pozitivno, kolikor sem pač vedel o tej stvari preje.
- Gledala sem sovražno.
- Nisem bil na preizkušnji pred razrednim sovražnikom.
- Pasivna in aktivna rezistencija.
- Radi svoje mladosti nisem proti razrednemu sovražniku zavzel nobenega stališča.
- Razrednega sovražnika sem mrzil, ker me je preganjal.
- V internaciji sem se dobro zadržal.
- Pred sovražnikom je bilo moje zadržanje maščevalno.
- Pred razrednim sovražnikom sem imel pravilno zadržanje in nisem ničesar izdal.

Iz povedanega je razvidno, da si kandidati v glavnem niso bili na jasnem, kaj naj bi razredni sovražnik sploh bil (sovražnik pač - tak ali drugačen - redni ali izredni, za enega od kandidatov je bil to kar razrednik); vsem pa je bilo "jasno", da ga je potrebno sovražiti, se do njega obnašati arogantno ali pa ga samo grdo gledati.

V partijo naj bi sprejemali ljudi, ki so s svojo družbeno dejavnostjo dokazali, da poznajo in sprejemajo statut in politiko partije in so se pripravljali organizirano in odgovorno bojevati za dosledno uresničevanje partijskih načel ter so si s svojo družbeno aktivnostjo, delovnimi in moralno-političnimi vrlinami pridobili zaupanje delovnega in bivalnega okolja - izkazati so se

morali z zgledom, aktivnostjo in argumenti. Skratka morali bi biti brez napak - torej pridni, delavni, ubogljivi, neoporečni v moralnem in političnem pogledu ter imeti razčiščene pojme glede religije.

Prestopke in "prestopke" so obravnavale osnovne partijske organizacije na pobudo enega ali več članov ali tudi na osnovi govoric po sistemu "rekla kazala". Načeloma je moral biti obravnavani član prisoten na sestanku, na katerem so obravnavali njegov primer, "da se mu kazen tovariško prikaže v cilju, da bo ista na njega vzgojno vplivala". Statut je zahteval, da osnovna organizacija obravnavanega člana povabi na sejo - v primeru, da se seje ni udeležil, so njegov "prekršek" obravnavali v odsotnosti in tudi izrekli disciplinski ukrep, s katerim so člana naknadno seznanili in mu dali možnost pritožbe. Če se je kaznovani poboljšal, so mu kazen črtali ali znižali.

Kazni, ki so doletele posameznike so bile različne in niso bile odvisne samo od greha, ampak tudi od "grešnika" - tako so bile za enak prekršek različnim osebam lahko dodeljene različne partijske kazni.

Kazenska lestvica se je začela z opominom, ki je bil lahko ustni ali pisni; sledil je ukor, strogi ukor in ukor pred izključitvijo; najhujša kazen, ki pa so si jo nekateri partijci privoščili na lastno željo, je bila izključitev (pozneje so to lastno željo obravnavali kot prostovoljni izstop ali črtanje iz članstva, če je šlo za neplačevanje članarine in neudeležbo na sestankih), ki je tudi imela dve stopnji - izključitev z možnostjo ponovne vključitve, če so menili, da se bo izključeni poboljšal in dokončna izključitev.

Najbolj pogosti prekrški zaradi katerih so bile izrečene partijske kazni so bili:

1. Pasivnost - člani ali kandidati niso hodili na sestanke in niso plačevali članarine.
2. Religioznost - člani ali kandidati so se udeleževali verskih obredov, se cerkveno poročali in krščevali svoje otroke.
3. Kriminalna dejanja - bili so udeleženi pri tatvinah, poneverbah, goljufijah in pretepih.
4. Nemoralnost - privoščili so si skoke čez plot, poskrbeli za kakšno "nepožegnano" nosečnost, pijančevali...
5. Informbiro.
6. Netočni ali nepopolni podatki - navadno je šlo za zamolčanje sodelovanja v sovražniko-

vih formacijah ali službah kandidata ali njegovih ožjih sorodnikov.

Nekatere osnovne organizacije pa so lestvici kazenskih ukrepov dodale še kakšno inovacijo - kar dokazuje naslednji dopis okrajnega komiteja: "Z vašim dopisom z dne 12. 10. 1949 nas obveščate, da ste tov..., kandidatko KP, partijsko kaznovali s podaljšanjem kandidatske dobe iz razloga, ker je ob neki priliki imela nepravilen odnos do obsojencev brez odvzema prostosti in z njimi celo plesala.

V vezi s tem vam sporočamo, da statut KPJ takih kazni ne predvideva za kandidate KPJ." Nekateri utemeljitve izrečenih kazni so tako "duhovite", da jih navajam v nadaljevanju in pripominjam, da se takrat temu niso smejali.

Ustni opomin

- Tov. je zmerjal vojaka svoje enote (vodjo bataljonske kuhinje) z besedami, "ki niso bile primerne za komunista". Ozmerjani vojak je skrivaj izdajal sladkor neki ustaški družini.
- Tov. se ni udeležila partijske konference. Izgovorila se je, da ni prišla, ker se je pripravljalo k nevihti.
- Tov. ni uspelo držati obljube, ki so jo dali partiji - šolski uspeh je bil namreč nižji od zastavljenega cilja.
- Tov. je zmerjal sodelavce s članu partije nepriemernimi izrazi in bil bolj redek gost študijskih sestankov.
- Tov. ni opravila svoje dolžnosti pri obiranju koloradskega hrošča.
- Tov. se je preveč družil s patrom in bil disciplinsko kaznovan.
- Tov. ni imel pravilnega odnosa do dela. "Imenovani večkrat zapušča postajne prostore brez dovoljenja in se vrne v poznih urah... Radi tega, kadar je na postaji, nima nobenega veselja do študija in največkrat spi, kar je posledica tega, da ne gre ob pravočasni uri spat...".
- Tov. je na politični uri postavil "nepriemerno vprašanje". Kazen mu je okrajni komite leta 1950 brisal z obrazložitvijo: "Tovariš je v letu 1949 bil na gradnji avtoceste, kjer je ob neki priliki pri politični uri v brigadi postavil predavatelja vprašanje, kako da Sovjetsko zvezo, ki je s svojim delovanjem imperialistična in reakcionarna, lahko smatramo še za vodilno socialistično državo oziroma za voditeljico demokratskega tabora. Dejal je, da si tega ne more razlagati.

Tovariš je imel popolno pravico predavatelju staviti vprašanje za stvar, ki mu ni bila jasna ter se ga iz razloga, ker mu predavatelj ni znal odgovoriti na njegovo vprašanje nikakor ne more partijsko kaznovati...”

Pisni opomin

- Tov. ni imel pravilnega odnosa do službenih obveznosti in do obsojenk. “V preteklem tednu je bil poslan s skupino obsojenk trgati koroza k raznim privatnim kmetovalcem. Pri tej priliki se je napil in nedostojno vedel in ob enem pri delu tudi zaspal”. Zaradi tega prekrška je bil najprej samo opozorjen in prestavljen na drugo delovno mesto. Ukrep je deloval “vzgojno”, in ko se je naslednjič odločil, da bo spal na straži, “se je skril na skrivnostno mesto, da ga je kontrola komaj našla”.
- Tov. je partiji obljubil, da ne bo več pijančeval in obljube ni držal. Ob izreku kazni so verjetno upoštevali olajševalno okoliščino - tov. je namreč “dobil hud zobobol in da bi ublažil bolečine je začel piti žganje, seveda se je pri tem napil. To je trajalo skoraj mesec dni...”.
- Tov. je bilo lepše v gostilni kot na partijskem sestanku.
- Tov. ni poskrbel za delovno disciplino v kmetijski delovni zadrugi.
- Tov. je “ob neki priliki v letu 1949 brez dovoljenja samovoljno odšla s skupino kaznjencev in paznic po krompir..., od koder so se vrnili vinjeni in med potjo skupno z obsojenci prepevali”.
- Tov. je bil večkrat “v vinjenem stanju in se je pretepal na javnem mestu”.
- Tov. je šel za poročno pričo pri cerkvenem obredu - “Njega je ... prosil naj mu gre za tovariša, da drugega ne more dobiti. Tov... mu je zaenkrat odklonil in ga sam opomnil na nepravilnost, ki jo hoče... storiti. Ker pa ni mogel... nobenega dobiti, se je vrnil ... in ga lepo prosil, naj njegovi prošnji ugodí. Pri tem se je še izrazil..., da si ne bosta več prijatelja, ako njegovi prošnji ne ugodí in ob enem mu je rekel, da mu ne bo treba iti v cerkev...”. In tako je sekretar osnovne partijske organizacije postal (cerkvena) poročna priča ter bil kaznovan s pismenim opominom. Ženin pa, ki je sekretarja “zapeljal” in sodeloval pri cerkvenem obredu, je dobil strogi ukor.

Ukor

- Tov. v anketnem listu ni navedel, da je bil njegov brat belogardist in je padel v boju s partizani.

- Tov. “je v nedeljo popoldan popival v ženski družbi, v ponedeljek pa zamudil šolo in spal med poukom”.
- Tov. ni bil dovolj pozoren in je zaradi “njegove nebudnosti prišlo do raznih malverzacij in ponarejanja računov”.
- Tov. je hodil v cerkev namesto na partijske sestanke. Partijski sestanki so bili tudi ob nedeljah.
- Tov. nista prihajala redno na delo, eden je poleg tega tudi lagal.
- Tov. se je “večkrat zalotilo, da se je potikal po poljskih kozolcih in v avtomobilu gradbenega podjetja ... in se tam nahaja s tovarišico iz KPD-ja kar celo noč zunaj.” Ljudje so ju opazovali in “se zgražali nad početjem tovariša in tovarišice”, ki sta bila “organizirana” (člana partije).
- Tov. je nevestno in malomarno opravljala službo: “uničevala nerešene spise, pustila v peči nezažgane koncepte o obsojenkah in tako kršila konspiracijo”.
- Tov. ni imel pravilnega odnosa do informbiroja.
- Tov. ni imel pravilnega odnosa do okrajnega komiteja: “Ko se je nahajal v pijanem stanju v prostorih “rdečega kotička... je dal izjavo, da okrajni komitet ne pomaga podjetju in da ... sekretarja okrajnega komiteta sploh ne pozna... V neki priliki je dal izjavo, da se je pri obisku tov. ministra Hriberja moral zlagati, da komitet pomaga”.
- Tov. je imela nepravilen odnos do kaznjencev. “Ob neki priliki je celo dopustila, da jo je kaznjenec prijel za kolena”.
- Tov. je preprodajal blago, ki ga je kupil v industrijskem skladišču.
- Tov. je bila nenačelna - “pričela hoditi v cerkev toda ne iz kakega verskega prepričanja, temveč je v tem iskala svoje osebne koristi in se tako hotela prikupiti tamošnjemu prebivalstvu...”.
- Tov. ni obiskoval sestankov in plačeval članarine; pasiviziral pa se je, ker “mu partija ni nudila nobene pomoči pri dodelitvi primernega stanovanja”.
- Tov. je imel slabe delovne in moralne navade - sam je povedal, “da je resnično imel odnose z neko žensko..., večkrat zahajal k njej, kljub temu, da je vedel, da je poročena in da je na silno slabem glasu glede moralnega stanja.
- Ob priliki obiskov omenjene ženske je jemal naš avtomobil... Radi spolne okužitve je moral po zdravniško pomoč, s čemer je izpostavljal v nevarnost celotno svojo družino...”.
- Tov. se je cerkveno poročil (nevesta je bila tudi članica partije in je bila deležna enake par-

tijske kazni). "Da bi prikri! to nepartijsko dejanje, se je poročil v cerkvi po 23. uri ponoč...".

- Tov. kot sekretar ni odpravil sporov med partiji. "Je partijsko še neprekaljen, zelo malo-meščanski vsled tega je tudi padel pod vpliv starišev svoje žene in pristal na cerkveno poroko... Tudi je bilo več izjav in par primerov tudi cerkvenih porok na ta račun, češ, če se je poročil ta, zakaj bi se ne drugi. Kazen je na nje-ga po izgledih vzgojno vplivala in kaže znake, da bo skušal popraviti..."

Strogi ukor

- Tov. je "raznim strankam po terenu razlagal, da je član uprave državne varnosti ter delal razne druge nepravilnosti z nepremišljenim govorjenjem".
- Tov. se je kljub poznavanju statuta in programa KPJ cerkveno poročil. Dejanje je obžaloval ter "v svoj zagovor navaja težkoče, ki jih ima z "A" politično ženo".
- Tov., ki se je kot zakonski mož in oče nemoralno obnašal, so dobili tako rekoč pri "prestopku". Uslužbenci odseka za notranje zadeve so ga "nekega dne" opazili, "ko se je sprehajal z neko žensko, ki je ravno odslužila svojo kazen poboljševalnega dela... Istega dne popoldne je... odpeljal to žensko v svoje stanovanje ter bil pri tem opažen od svojih sostanovalcev, ki so to javili poverjeniku za notranje zadeve..., ki stanuje v isti hiši. Isti je poslal na stanovanje... takoj dva preiskovalna organa, ki sta stvarno našla to žensko v njegovem stanovanju v spodnji obleki, skrito za vrati. Pri zaslišanju je omenjena ženska priznala, da sta ... spolno ob-čevala..."
- Tov. je "kratil pravice svoji ženi kot enako-pravnemu članu človeške družbe in ji ni dajal dovolj denarja, ki ga je zapravljal za nepotrebne stvari - med drugim tudi za pijačo".

Ukor pred izključitvijo

- Tov. si je protipravno prisvojila denar, "upoštevana je bila olajševalna okoliščina, da ima TBC in da je to njen prvi prekršek".
- Tov. je bil neiskren in ni imel pravi!nega odno-sa do žene - "...tovariš je bil na rednem partij-skem sestanku kaznovan s partijskim ukorom radi nemoralnega stanja njega samega, poha-janja z drugimi ženskami... Po izrečeni kazni se je popravil, ker je bila pravilno izrečena in objektivna. V nedeljo zvečer ... je v vinjenem stanju napravil prekršek iste narave. Poslužil

se je službenega vozila in se odpeljal z neko žensko..."

- Tov. je nevestno opravlj!l svoje delo - "Tako se ne drži redno uradnih ur in se popoldan hodi kopat... Do teh napak ga je pripeljala popustljivost proti njegovi ženi, katera ga odteguje od dela in ki ga je tudi pregovorila, da se je po 1 letu civilnega zakona cerkveno poročil, ter dal otroka krstiti, za kar je bil kaznovan s partij-skim ukorom.

Okrajna partijska organizacija je stvari temelji-to pretresla in po dalji diskusiji prišla do slede-čih sklepov:

1. da tov ... temeljito popravi svoj odnos do de-la...,
 2. da javno prekliče krst svojega otroka,
 3. da pristopi k prevzgoji svoje žene, ki mu s svojim religioznim mišljenjem hromi partij-sko revolucionarnost,
 4. da se ga kaznuje s strogim partijskim ukorom pred izključitvijo, pod pogojem, da gornje sklepe temeljito premisli in na nje poda svojo izjavo".
- Tov. je kazen pozitivno sprejel, sklenil, da se bo poboljšal in vložil prošnjo na osnovno partij-sko organizacijo z naslednjimi obljubami: "da bo odslej izboljšal svoj odnos do dela, dal javno preklicati krst svojega otroka in skušal prevzgojiti svojo ženo..."
 - Tov. se je cerkveno poročil. "Kljub temu, da je bil imenovani že enkrat partijsko kaznovan in sicer z ukorom radi tega, ker se je udeleževal petja na koru v cerkvi, je napravil to ponovno partijsko napako.
 - Imenovanega se je nameravalo izključiti iz članstva Partije, vendar se je od tega predloga zaenkrat odstopilo glede na prošnje prizade-tega in pa na podlagi soc. sestava, ker je kmeč-ki sin, a je napravil to partijsko napako pod pritiskom svojih starišev..."
 - Tov. je ljudem napačno razlagal odredbo o ob-veznem odkupu in je bil "prepirljive sorte". O njegovem "delu" na terenu priča tudi nasled-nji zapis, ko "... je imel 6 urni odmor, se je pri nekem kmetu opijanil in začel istega kmeta zmirjati in legitimirati, čeprav je tistega kmeta dobro poznal. Istega večera je zapadel sneg ter mu je rekel, da mora iz vseh dreves otresti sneg, da ne bo drevje polomilo. Zahteval je to, da bi šel kmet ponoči otresati sneg, akoravno ni bilo toliko snega, da bi bila nevarnost za drevje..."

Izključitev z možnostjo ponovne vključitve

- Tov. je bil kot sekretar celice kriv za nedisciplino, ki je vladala v celici, nesporazume in medsebojne spore, "kateri so presegali že vsako partijnost".

Izključitev

Najbolj pogost vzrok izključitve je bilo neplačevanje članarine in neobiskovanje sestankov.

- Tov. je "sektašil" in ni imel pravilnega odnosa do soljudi. "V svojih nastopih in razgovorih med ljudmi je uvrstil vsakega, ki je govoril o težavah za reakcionarja... Na terenu se je zelo rad ponašal in hvalil, da je član Partije in da kot tak ima pravico ukrepati kakor se njemu zdi potrebno. S svojo ženo živi v stalnih sporih in si ni znal življenja in razmerja z ženo tako urediti, da bi ljudstvo v njem videlo res poštenjaka..."
- Tov. je bil "karijerist s vprašljivo preteklostjo": "Njegovo zadržanje v Narodno - osvobodilni borbi ni bilo najboljše. Tov... je izjavil, da ga je tov... nagovarjal naj dezertirata... za borca ni bil sposoben, ker slabo vidi. Bil je tudi ujet od Nemcev. Njegovo zadržanje v zaporu nam ni znano. Pri njegovem delu po osvoboditvi se je opazalo, da ne dela radi stvari in pokreta, temveč čisto radi karijerizma in osebnih ambicij. Opažalo se je tudi, da je vedno ščitil ali pa protežiral svoje sorodnike ali osebne prijatelje. V celico je vnašal nezdravi malomeščanski duh, ustvarjal razdor med samimi Partijci in dekonspiriral razne sklepe celice, predvsem je iznašal izvenpartijskim elementom karakteristike... Njegovo delo je bilo popolno frakcijsko in oportunističnega značaja..."
- Tov. je bila "vihrave, nestanovitne in neznačajne narave. Kot članica KP se je pokazala nedisciplinirano in trmasto. Odnos do nadrejenih forumov je imela nepravilni... je vnašala v Partijo tudi malomeščanski duh. Padala je pod vpliv nepartijskih elementov in tudi dekonspirirala partijske sklepe. V moralnem pogledu je tudi pokvarjena..."
- Tov. je sodeloval v pretepu s smrtnim izidom.
- Tov. je "nepravilno postopal z ljudsko imovino ter se je sam okoriščal z njo... Tov. ima še malomeščanske navade in se ni pokoraval partijski disciplini."
- Tov. se je vdal "pijančevanju in zadane mu naloge ni izvrševal. Je nagle jeze in tako je decembra 1946. zopet pijančeval ter napadel

brez povoda nekega tovariša ga oklal, da je za posledicami nato umrl."

- Tov. je "po duhu social - demokrat, stvari oportunistično postavlja in rad veliko govori o kolonizmu. Kot sekretar celice je bil nedelaven, ustvarjal je tudi nasprotstva... Celične sestanke je vodil v gostilni, ter tako je sestanek potekal brez pravega smisla in brez resnosti. V drugih primerih pa je vodil partijce v grmovje za Savo, češ, da je potrebno, da se skrivajo..."
- Tov. je bil izključen zaradi "pasivnosti, oportunizma in egoizma."
- Tov. "pravi, da mu linija Partije sploh ni poznana in da se popolnoma ne strinja s tem, da Partijci ne obiskujejo cerkve ter ostalo kot poroka, spoved itd., dočim prizna sam, da veruje v boga, gre v cerkev redno, k spovedi in obhajilu in da ga od tega ne more nihče odtrgati. Ima pa isto sestro, katera se nahaja v Ameriki pri častnih sestrah (nunah), s katero ima pismene veze, ter mu isto piše kako, da so v Jugoslaviji sedaj pobili vse farje, porušili cerkve... ima bojazen ko sliši govorice, da bodo prišli sem amerikanci, ki bodo s pomočjo ustašov in vseh kvizlingov, ki se nahajajo izven naših meja, pobili vse aktiviste in partizane, ter s tem ima tudi strah, ker je sodeloval za NOV, da bodo ubili oz. obesili tudi njega..."
- Tov. "večkrat pijančuje ter se kljub večkratnim opominom s strani okrajnega komiteta ni popboljšal odnosno ni skušal odpraviti te svoje napake. Pred ljudstvom nima pravilnega nastopa ter se v pijanem stanju hvali, da je partijc."
- Tov. je "na dan volitev, ko je bila dbłžnost vsakega partijca, da nastopi kot aktivist in pritegne čim več ljudstva na volišče, ... popival v župnišču..., zvečer pa je odšel pijan na volišče."
- Tov. je poneveril vozovnico s katero se je peljala njegova žena in s tem "kvaril ugled cele partije"; Statut KPJ, člen 4, zadnji odstavek.
- Tov. se je cerkveno poročil "navzlic temu, da je dobro vedel, da to ni v skladu z odnosi Partije do religije, še posebno spričo tega, da je bil osebno o tej zadevi predhodno opozorjen od sekretarja naše osnovne organizacije ZKS. Poleg tega ima navedeni... še druge slabosti, ki niso primerne liku komunista. Tako se je na primer v sporni zadevi s članom naše partijske organizacije ... izrazil sekretarju, ki ga je pozval na odgovornost, da se hoče napiti njegove krvi. Navzlic opozarjanju se ni hotel otestiti teh osnovnih slabosti temveč nasprotno. Vedno bolj je razplamteval svojo mržnjo do člana naše osnovne organizacije ter ga ob neki priliki po gostilni lovil z nožem v roki."

Še bi lahko naštevala, vendar mislim, da je bistveni namen prispevka - dati vpogled v delovanje partijskih celic z drugega zornega kota - to je na področje, kjer so osnovne organizacije obravnavale "moralno politično oporečnost" svojih članov, dosežen. Direktive tu ni bilo; vrste kazni so bile predpisane s statutom. Osnovne organizacije pa so potem same odločale kakšna kazen pritiče določenemu prekršku. Svojo odločitev z ustrežno obrazložitvijo so nato poslali na okrajni komite, ki je višino kazni navadno potrdil in le redki so bili primeri, da se s predlagano kaznijo ni strinjal.

To je bila Partija, kot jo je doživljal mali človek na podeželju; postavljen pred nove naloge in

nove ideje, ki so mu bile tuje - vzgojen v veri, prekaljen v boju za svoj košček zemlje, se je skušal znajti tako ali drugače. Tradicije ni bilo možno kar čez noč prekiniti in tako se je dogajalo, da so tudi partiji obiskovali cerkvene obrede. Poseben problem sta predstavljala krst in poroka, obredi, ki so jih navadno opravljali v drugih farah ali v poznih nočnih urah. Kazen za ta prekršek je bila odvisna od osebe in tudi od osnovne partijske organizacije, kar je razvidno že iz zgoraj povedanega.

Ostalih prestopkov, mislim, ni potrebno komentirati.

EGIPTOMANIJA

Eva Kocuvan: Egipčanska knjiga živih, Ljubljana: Modrijan, 1997. 84 str., ilustr.

Leta 1994 je gostovala v Kulturnozgodovinskem muzeju na Dunaju razstava kanadskih muzejev z zgovornim naslovom Ägyptomanie. Vse od antičnega obdobja je ta starodavna dežela s svojo kulturo privlačila ljudi. V starem Rimu so bili nagrobniki v obliki piramid, v Tivoliju je že stal obelisk, pompejanske vile so krasile slikarije z egipčanskimi motivi, celo njihovi bogovi so prevzeli marsikatero lastnost egipčanskih malikov. Ti elementi so preživeli srednjeveško obdobje do renesanse, ko znova oživi ljubezen do vsega starega. Fascinacija nad egiptovskimi motivi, pa naj je šlo tu za prepeljane originalne kose ali pa izdelane kopije sfing, obeliskov, piramid, doživi višek v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja, to je v času, ko lahko govorimo že o prvih velikih raziskavah v deželi ob Nilu. Egiptomanija postane moda, po gradovih si urejajo sobane s pohištvom, kakršnega poznamo iz grobnic, krasijo jih vaze z orientalnimi navdihom, nastajajo literarna, glasbena, likovna dela, ki se zgledujejo po starem Egiptu ali pa je njih dogajanje prenešeno v čas njegovega razcveta. Pri nas občudujemo Egipčansko sobo na gradu Snežnik, sarkofaga, ki ju je dal prepeljati in vanju pokopati svoja starša v rodni Vipavi Anton pl. Lavrin. Oboje je odraz istega fenomena - egiptomanije.

In danes smo to prerasli? Res, ne trudimo se več, da bi sedeli na neudobnih stolih, tudi modernih piramid ne zidamo, pač pa iz občudovanja do starega Egipta prevajamo in tiskamo knjige o deželi ob Nilu kar po tekočem traku. Največ jih je namenjenih otrokom. Na policah knjigarn lahko trenutno najdete Najlepšo knjigo o piramidah, Starodavni svet: zgodovina prvih civilizacij, Stari Egipt, Isaknje pozabljenega Egipta, Tutankamon in končno tudi najnovejše delo Eve Kocuvan Egipčanska knjiga živih.

Zakaj torej pisati o eni izmed mnogih knjig, vsebina je vendar podobna, boste mislili. Poudarjanje, da je delo plod domačega znanja, je že oguljena fraza. Pa jo vendar velja posebej izvzeti iz vse te množice publikacij. V njej je namreč stari Egipt tako daleč in vendar tako blizu obenem. Knjiga je opremljena z domiselnimi risbami, ki dopolnjujejo tekste, poleg tega pa je v njej še vr-

sta fotografij predmetov - kipcev božanstev, amuletov (med njimi ima posebno mesto mumija), ki so danes v slovenskih muzejih. Največ jih je iz Narodnega muzeja Slovenije in iz ptujskega Pokrajinskega muzeja.

Avtorica nas popelje skozi zamotano zgodbo o kronologiji, na enostaven, a vendar korekten način predstavi njeno problematiko. Dežela ob Nilu je opisana v več literarnih in zgodovinskih delih, povsod so navedene najnovejše slovenske izdaje le-teh, po katerih lahko sežejo tisti, ki bi želeli izvedeti še več. Dogajanje je postavljeno v prostor in čas ob privlačnem zemljevidu, kjer so označeni ne le kraji, ampak tudi obdobje, ko so cveteli. Slavni egiptologi so sicer prihajali od drugod, a tudi med Slovenci imamo dva zbiralca starin - Ptujčana profesorja Franca Ferka in Vipavca Antona Lavrina, ki je bil avstrijski generalni konzul v Egiptu. Morda bi veljalo omeniti še Bernardo Perc, našo prvo arheologinjo in egiptologinjo. Približa nam egipčansko mitologijo, tu je predstavljenih največ predmetov iz slovenskih zbirk. Poglavje o mestu živih, to so palače, hiše in svetišča, je popestreno s podatki o egipčanskem vsakdanjiku, ki ga poznamo po upodobitvah iz grobnic. Posebno mesto ima seveda prestolnica nove države Tebe. Poleg svetišč in palač je predstavljena tudi dolina kraljev z znanimi grobnicami. Prehod v posmrtno življenje ali mesto mrtvih je zadnje poglavje knjige. Tudi tu je upodobljenih nekaj predmetov iz slovenskih muzejev. Delu je dodan slovar neznanih besed in pa poglavje o Egiptu in njegovi večnosti izpod peresa profesorja dr. Jožeta Kastelica.

Knjiga Eve Kocuvan o starem Egiptu je sicer po obliki in načinu pisanja namenjena predvsem mladim bralcem, vendar se moramo zavdati, da je prav tej populaciji najtežje približati na zanimiv, a obenem strokovno korekten način problematiko, kakršna je ta. Po delu Romanus sum, ki je govorilo o rimskem obdobju na naših tleh, je Kocuvanova obdelala še eno obdobje iz antične zgodovine. Poudariti pa velja, da je tudi tu, čeprav je Egipt teritorialno in časovno oddaljen od Slovenije, našla pot, da nam predstavi stične točke, predvsem s pomočjo predmetov, ki so v slovenskih muzejih.

Anja Dular

SKRBNNA ANALIZA OPOROK "MALIH LJUDI"

Marta Verginella, Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju, Knjižnica Annales, Koper 1996, 309 str.

Knjiga, ki jo je avtorica zgradila na skrbni - kvantitativni in kvalitativni - analizi oporok "malih ljudi" iz vasi v podnožju Krasa, v neposredni bližini Trsta ter na vrsti drugih (arhivskih, časopisnih in publicističnih) virov, vsekakor pomeni metodološko in vsebinsko novost v slovenskem zgodovinopisju.

Pri analizi oporok, ki so se za čas od začetka 19. do začetka 20. stoletja (od 1819 do 1904) ohranile v presenetljivem številu (gre za več kot tisoč oporok Brežanov in Brežank, shranjenih v Pokrajinskem arhivu v Kopru), se je prva pri nas soočila s t. i. serijalnim gradivom, ki je bilo v ospredju kvantitativnih analiz francoskega zgodovinopisja. Toda treba je dodati, da se avtorica nikakor ni le slepo zgledovala po mednarodno priznanih avtoritetah (Aries, Vovelle). Tudi pri njenem delu se je pokazalo, da pri analizi sicer na videz podobnega arhivskega gradiva (v tem primeru oporok) lagodna mehanična uporaba že izdelanih bralnih mrež, vprašanj in načinov odgovarjanja nanje, ne more privedi do pravega rezultata. Še toliko bolj, ker so francoski avtorji v glavnem operirali z oporokami, ki so jih zapustili pripadniki višjih družbenih slojev, pripadniki družbenih in kulturnih elit, medtem ko so breške oporoke predvsem oporoke "malih ljudi", večinoma kmetov in kmetič, ki so imeli nekaj malega premoženja in so z njim hoteli tudi upravljati.

Osrednji del knjige, sicer doktorske disertacije Marte Verginelle, obravnava - seveda v historični perspektivi - enega temeljnih bivanjskih vprašanj: vprašanje človekovega odnosa do življenja in smrti (ter njegovega spreminjanja), torej vprašanje, ki je v zadnjih dveh desetletjih stalo v ospredju francoskega, a tudi italijanskega in ameriškega zgodovinopisja. Ko si je z analizo oporok in soočenjem oporočnega gradiva z drugimi viri postavila vprašanje: kdaj je v breških vaseh prišlo do odmika od tradicionalnega,

arhaičnega doživljanja smrti, je seveda morala poiskati tudi odgovore na vprašanje razkroja tradicionalne kmečke skupnosti pod sunki modernizacije. Tradicionalna kmečka skupnost, ki je vse do svojega razkroja živela v sozvočju z letnimi časi, umiranjem in rojevanjem narave, je namreč sprejemala smrt svojih članov kot naravno danost. Visoka umrljivost in negotovost človekove eksistence sta v družbi starega reda delovali kot vzvod kontinuirane domačnosti s smrtjo. Do odmika od arhaičnega, tradicionalnega doživljanja smrti, v ospredju katerega so bile obredne prvine umiranja, je prišlo najprej med pripadniki višjih slojev (v Franciji 18. stoletja se je v vrstah meščanstva in plemstva začel čas proslavljanja življenja in čas prikrivanja smrti). Moderni, razsvetljeni človek je veroval v življenje kot največjo dobrino, smrt mu je pomenila znikanje življenja in misel nanjo je morala biti potlačena, da ne bi skvarila celotne človekove eksistence. (V meščanskih vrstah je bil proces žalovanja potisnjen v zasebno, družinsko sfero). Prvi vplivi razsvetljenske meščanske miselnosti, ki je odrivala tradicionalno občutje življenja in smrti, pa so postopoma prodirali tudi v tradicionalno kmečko družbo, pač vzporedno z njenim razpadanjem.

Če je bilo v 17. in v 18. stoletju za vsakega breškega oporočitelja poglavitno zveličanje duše, zato se v oporoki niso pretirano ukvarjali s preživetjem domačih, ampak so svoje premoženje (zemljo, denar ali hišo) zapuščali cerkvi, ki je na podlagi vrednosti volila določila število zadušnic, se je ob koncu 18. stoletja med oporočitelji (cami) utrdila navada, da nekaj nepremičnin in denarja zapustijo dedičem, v zameno za volilo pa od njih terjajo natančno določeno število maš. Prepričanje, da se z nabožnim volilom (maše zadušnice) umrli izogne trpljenju v vicah, je bilo med breškimi ljudmi močno še celo prvo polovico 19. stoletja, čeprav so oporočitelji (ce) naročali vedno manjše število zadušnih maš. (Učinki jožefinizma so v predmarčnem obdobju očitno načeli nekdanjo baročno pobožnost). V drugi polovici 19. stoletja pa so bile oporoke vse manj zgolj (ali pretežno) versko dejanje, najprimernejša oblika poslavljanja od življenja, akt, ki naj oporočitelju omogoči spravo s to - in onostranstvom, ampak izrazit dedno-pravni akt, s katerim so delili resurse in s svojimi odločitvami mnogokrat zapečatili gmotni položaj potomcev. Postopno nižanje absolutne in relativne vrednosti, namenjene nabožnim volilom, vsekakor kaže, da breški oporočitelji ob koncu 19. stoletja v

onostranstvu niso več videli privilegiranega področja svoje investicijske dejavnosti.

Postopno spreminjanje odnosa do smrti in življenja, ki se je na zunaj kazalo tudi v spreminjanju pogrebne obredja, je seveda teklo vzporedno s sekularizacijo družbe. Čeprav so v primerjavi z mesti ruralna okolja dlje časa ostajala zvesta tradicionalni viziji bivanja (v njej je verska vnema posameznika in skupnosti zagotavljala blagodejni poseg božjega v človeške zadeve), je tudi v breških vaseh v teku prejšnjega stoletja vera vse manj ostajala neogibna in samoumevna danost, ampak je vse bolj postajala predmet izbire. Ricmanjska afera, ki je na začetku 20. stoletja razburjala slovensko politično javnost, se vsekakor ne bi mogla zgoditi sredi prejšnjega stoletja.

Že samo dejstvo, da so več kot tretjino oporok (v nekaterih obdobjih pa skoraj polovico) zapustile ženske, je pred avtorico postavilo vprašanje, ali drži do nedavnega splošno veljavna teza o družbeno in gospodarsko submisivnih kmetih v starorežimskem svetu. Natančna analiza oporok je pokazala, da gre pri omenjeni tezi za stereotip, ki nikakor ne zdrži kritičnega pretresa. Nasprotno. Ena od dolgoročnih pomembnih socialnih posledic zbliževanja kmečkega zaledja Trsta z mestom je bila namreč krepitev vloge žensk, ki so bile v tradicionalni skupnosti pomembne nosilke družinskega gospodarjenja. Tega svojega statusa so se dobro zavedale, in kot dokazujejo oporoke, so ga tudi pravno uveljavljale. V stoletje trajajočem obdobju spreminjanja tradicionalnega, skorajda avtarkičnega vaškega gospodarstva v Bregu, so gospodarske odnose s Trstom vzdrževale Brežanke, ki so se množično ukvarjale s krušarstvom. Šele na začetku 20. stoletja je oporoka postala domena moških. Odrievanje žensk v družinsko okolje, postopno opuščanje krušarstva in povečan nadzor nad žensko populacijo so slabili žensko gospodarsko vlogo in tako omejevali njihovo vmešavanje v družinske strategije.

Z analizo oporok pa je avtorici uspelo osvetliti tudi znotrajdružinska razmerja. V nasprotju s prevladujočo tezo številnih zgodovinarjev na evropskem zahodu o neobstoju čustvenih vezi v kmečki družini starega reda (šlo naj bi za razmerja, ki so izključno podrejena materialni koristi), je avtorica prišla do pomembnega zaključka, da so bile čustvene vezi v tradicionalni kmečki družini močnejše kot se domneva. Ta

teza je povsem v skladu z nekaterimi najnovejšimi spoznanji, zlasti francoskega zgodovino-pisja.

Čeprav je Marta Verginella svojo knjigo opremila s podnaslovom Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju, je njeno delo v bistvu nadvse prepričljiva zgodba o postopnem spreminjanju tradicionalnega kmečkega sveta v okolici Trsta, ki je - podobno kot drugod - potekal nadvse protislovno (ob upiranju starega novega srečamo tudi oblike sožitja in nekonfliktne prilaganja). Z natančnim branjem poslednje volje breških kmetov in kmetic ji je uspelo odpreti tančico, ki prekriva življenje "malih ljudi" in vstopiti v svet kmečke zasebnosti in družabnosti. S tem pa ji je uspelo nazorno osvetliti postopno spreminjanje "modela sveta", torej sistema idej, podob in norm, ki uravnavajo in vodijo človekovo obnašanje in mišljenje.

Janez Cvirn

DOLENJSKA V REVOLUCIJI PRED STOLETJEM IN POL

Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49. Dolenjska založba-Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Seidlova zbirka; knj. 15), Novo mesto 1995, 522 strani.

V Seidlovi zbirki izdaja novomeška Dolenjska založba znanstveno literaturo, ki sicer ni izbirana po ozkih lokalnih kriterijih, a kljub temu v njej prevladujejo dela o Dolenjski in Dolenjcih. Petnajsto knjigo v zbirki je napisal zgodovinar Stane Granda, domačin iz Novega mesta in sodelavec Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Monografija Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 je nekoliko prirejena doktorska disertacija.

Problematiko leta 1848 na Dolenjskem je Granda strnil v več zajetnejših poglavij. Uvodoma nas opozori na gospodarske in socialne razmere na Dolenjskem v prvi polovici 19. stoletja. Že iz tega orisa je jasno, da so bili "izpolnjeni pogoji" za revolucionarno vrenje: kmečko nezadovoljstvo zaradi fevdalnih bremen, neprijaznost nove povzpetniške gosposčine, gospodarska

zaostalost, zdravstvena nerazvitost in kulturna zanemarjenost, temu pa so se v začetku leta pridružile še tri katastrofe, poplave ob Krki, potres pri Litiji in pomanjkanje mošta in drugih živil zaradi slabe letine 1847. Avtor nam zatem zaradi različnega razvoja ločeno predstavi meščansko revolucijo, kjer so glavno vlogo odigrale narodne straže, in podeželje, kjer je revolucija zaradi prevladujočega agrarnega gospodarstva pustila močnejši pečat kot v mestih, vse pa se je vrtelo okoli odprave fevdalnih bremen. Upornost kmetov so hoteli grščaki marsikje miriti na preizkušen način - z vojsko. Toda z vzdrževanjem vojaštva so bili povezani veliki stroški. Pa tudi novomeški okrožni glavar ni bil najbolj navdušen nad tem, da bi z vojsko še nadalje ščitili fevdalni sistem in je tako višjim slojem jasno pokazal, da prihaja čas sprememb in da je nekaterih nekdanjih privilegijev nepreklicno konec. Leta 1848 si tako graščaki niso upali pobirati niti tistega, kar jim je sicer še pripadalo, kajti zavedali so se, da bi politika sile v tako razgretih razmerah sprožila še hujše povračilne ukrepe s kmečke strani.

Kot zelo pomembno za politično angažiranje je Granda temeljito obdelal volitve najprej za frankfurtski in nato še za dunajski parlament. Za prvo politično angažiranje širšega dela prebivalstva bi lahko, z ozirom na dotedanjo neizkušenost na tem področju, rekli, da je potekalo na zavidljivem nivoju. Agitacija za "naše" kandidate, razen redkih izjem dokaj korektne volitve, ob tem še široko razpredeno peticijsko gibanje z zbiranjem podpisov za Zedinjeno Slovenijo, pa tudi precejšnja iznajdljivost politično sicer "nepismenih" dolenjskih poslancev na Dunaju, precej odstopajo od ustaljenih pogledov na vase prtega dolenjskega kmetiča.

Še na mnogih mestih v Grandovi knjigi se nam ruši v podzavesti zarisan že kar preveč idiličen pogled na bogaboječega, na zemljo navezanega, zaostalega in lahko vodljivega dolenjskega kmeta. V odnosu do cerkve je bil kmet ravno toliko na župnikovi strani, kot je bil župnik na kmečki, to pa leta 1848 ni bilo najbolj preprosto. Poleg tega so se leta 1848 kmetje naučili ščititi svoje pravice, to pa je pustilo bolj daljnosežne posledice. Kajti največja težava v letih po revoluciji je bila "prepričati" kmete k ponovni pokorščini, spoštovanju oblasti in plačevanju pristojbin, ki so jih še bili dolžni.

V analizi meščanske revolucije je Granda zavrnil včasih preveč poudarjene nacionalne prvine

v dogodkih in kot pomembnejša ocenil gospodarska in socialna vprašanja ter odnos posameznikov do revolucije. Na ta način je, denimo, označil tudi eno temeljnih pridobitev revolucije, narodne straže. Nasprotja med novimi narodnimi in starimi meščanskimi stražami niso bila sad nacionalnih konfliktov (saj Nemcev v dolenjskih mestih ni bilo ravno veliko), temveč so bila plod različnih odnosov do revolucije. Duha dunajske, po kateri so se zgledovale, narodne straže v "provinci" niso najbolj dojele, na odnos starega in novega pa so vplivale tudi osebne ambicije in zamere. V Kostanjevici je tako bojda prišlo kar do preimenovanja stare meščanske v novo narodno gardo, v Krškem sta živeli ena ob drugi, v Novem mestu pa sta si stali nasproti, saj so se v narodni zbrali zagovorniki revolucije, v meščanski pa meščani konservativnih nazorov, ki so (zopet) prišli na svoj račun po zlomu revolucije.

V monografiji Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 so v ospredje stopila nekatera nova imena, ki jih doslej nismo dovolj ali pa sploh nismo poznali, pa so vsekakor bile impozantne osebnosti svojega časa. Med najbolj zanimivimi je manjši trgovec iz Krškega Jurij Gajer, ki je postal pravi "ljudski tribun" v svoji okolici in postal strah okoliških birokratov. V pravolitvah v frankfurtski parlament v Leskovcu so njegovi pristaši pognali krškega okrajnega predstojnika v beg v Ljubljano, na volitvah v dunajski parlament pa je že v prvem krogu zmagal z absolutno večino. Na Dunaju in nato v Kromerizu se je v družbi politično bolj izkušenih ljudi kljub preprostemu rodu in mladosti dobro znašel, se seznanil z vidnejšimi liberalnimi politikami svojega časa in večkrat spretno posegel v parlamentarno razpravo. Dolenjski poslanci so v parlamentu običajno potegnili z levico, česar tudi ne moremo ravno preprosto umestiti v šablono o tradicionalni dolenjski konservativnosti.

Ob prebiranju tega odličnega dela se nam zruši tudi stereotipna črno-bela slika o negativnih predstavnikih starega sistema in pozitivnih nosilcih revolucionarnih idej, ki je tudi v starejših historiografskih delih sicer ne najdemo, je pa bila v našem prostoru prisotna ob posplošenem ideološkem ocenjevanju preteklosti. Le kako naj si sicer razlagamo vlogo kasnejšega zadnjega ljubljanskega nemškega župana Antona Laschana, ki je leta 1848 moral veljati za liberalca, ali novomeškega okrožnega glavarja Antona pl. Laufensteina, ki se javno sicer ni opredeljeval za

revolucijo, je pa pokazal, da nima nič proti zagovornikom revolucije in da ga bolj motijo birokrati starega kova, ki so stvari pripeljali tako daleč, da je prišlo do revolta nižjih slojev. Zato pa je bil v porevolucijskih letih brez službe, kar tudi kaže, da kazenske politične premestitve in upokojitve niso samo stvar nekaterih političnih sistemov.

“Iz disciplinskih in političnih vzrokov” je moral Novo mesto zapustiti tudi Franc Polak. Ta sicer pijači, še posebej žganju, vdani izobraženec, je 6. januarja 1848 sodeloval pri krstni uprizoritvi Linhartovega Veselega dne v Novem mestu, bil navdušen pristaš idej revolucije ter urednik in pisec večine člankov prvega dolenjskega časopisa *Slovensiens Blatt*, ki je prenehal izhajati po premestitvi Polaka iz Novega mesta. Ta časopis je v Grandovem delu deležen prve temeljitejše analize, čeravno je Polaka že Janez Trdina v Bajkah in povestih ocenil za “ženijalnega”. *Slovensiens Blatt* so, večinoma po njegovi zaslugi, izražale težnjo dela meščanstva po novi, bolj liberalni, meščanski Avstriji. Toda tega je bilo po razpustu parlamenta marca 1849 konec in Dolenjska je bila pahnjena nazaj v mrtvilo. Kajti, kot ugotavlja Granda, posamezni politični dogodki na Dolenjskem v naslednjih desetletjih so sicer imeli določeno politično težo, niso pa dosegli vrenja, značilnega za leta 1848/49.

Lepo in lahko berljivo delo je dostopno znanstvenikom in laikom. Da delo ni namenjeno zgolj domačemu trgu, nas prepriča za tovrstno literaturo neobičajno obsežen, več kot petdeset strani obsegajoči povzetek v nemškem prevodu. Domačemu “neznanstvenemu” trgu pa delo približuje lahko berljiv in razumljiv jezik, ki postaja odlika večine novejših slovenskih historiografskih del. Slovensko zgodovinopisje se očitno odreka neposrečenim “argumentom”, da je lahko znanstveno samo tisto delo, ki je pisano na tako “visokem” nivoju, da je laiku nerazumljivo in nedosegljivo. Knjigo Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 poživljajo še številne reprodukcije dokumentov in vedut dolenjskih krajev, ki bodo verjetno zelo zanimive zlasti za Dolenjce, ki bodo lahko videli, kako “velik” je bil njihov kraj v preteklosti. Po opremi sodi Grandova monografija vsekakor med imenitnejše zgodovinarske knjige o slovenski preteklosti. Upajmo, da bo v tem našla v svoji stroki vse več posnemovalcev in da se bo slovenska historiografija tudi po tej plati vse bolj približala širšemu krogu bralcev.

Leto 1848 je bilo v slovenskem zgodovinopisju sicer že pogosto tema historiografske obdelave, toda tako temeljitega dela kot ga je za Dolenjsko opravil Granda, doslej še nismo imeli in le upati je, da bodo napisane še sorodna študije za ostale slovenske dežele, saj razvoj ni potekal povsod po istih obrazcih. S tako temeljitim delom nam je postala preteklost Dolenjske bližja in bolj razumljiva, za dogodke pred stoletjem in pol pred domačim pragom pa lahko sedaj Dolenjci rečemo, da smo o njih bolj poučeni kot drugo Slovinci.

Monografija Staneta Grande je bila sredi decembra 1996 skupaj s še šestimi drugimi deli o Novem mestu, izdanimi v letu 1996 (koliko slovenskih mest se lahko pohvali s takšno “produkcijo preteklosti?”), predstavljena na prireditvi v novomeškem Kulturnem centru Janeza Trdine. Žal, po stari navadi, na prireditvi ni bilo novinarjev osrednjih slovenskih medijev, nacionalne televizije in radia ter največjih časopisnih hiš, tako da je predstavitev - ne po krivdi piscev knjig - zopet dobila bolj lokalni značaj. Kajti fotomonografija o Novem mestu se lahko primerja z drugimi sorodnimi orisi slovenskih mest, tudi ljubljanskimi, ki jim je običajno odmerjeno ustrezno mesto v največjih slovenskih medijih. In če stoletnica ljubljanskih bolnišnic, zgrajenih po potresu na Zaloški cesti, ni bila ovekovčena v tako imenitni monografiji kot Prvih sto let novomeške bolnišnice, to še ni vzrok za “spregledovanje” slednje. Pa tudi 250-letnica novomeške gimnazije ni in ne more biti zgolj lokalna dolenjska zadeva, kar je, konec koncev, pokazala tudi udeležba visokih gostov na osrednjih prireditvah v oktobru. Do enakega primera je prišlo ob prireditvah ob stopetdeseti obletnici krstne uprizoritve Linhartovega Matička januarja letos. Toda za nacionalno radio-televizijo in največje slovenske časopise je Novo mesto očitno svetlobna leta daleč (ali pa imajo na dolenjskih “ekspoziturah” ljudi, ki ne znajo pravilno presojati pomena prireditev v lastnem okolju). Toda Dolenjci so z vsemi temi knjigami in prireditvami jasno pokazali, da Novo mesto ni in noče biti kulturna provinca. Očitno pa bo potrebno še nekaj časa, da bodo to doumeli tudi ostali, ki jim je spremljanje in skrb za kulturni razvoj že kar poklicna obveznost.

Aleš Gabrič

Z LOKALNIM JEZIKOM SKOZI VSAKDANJIK

Jože Dular, Mesto nad Bojico. Novo mesto, Dolenjski list 1997; 211 strani.

Slovenski pisatelj, slavist in oče Belokranjskega muzeja v Metliki, Jože Dular, slovi v krogih zgodovinarjev tudi kot najboljši poznavalec zgodovine Metlike in Bele krajine. Njegovo ime je tesno povezano tudi z zgodovino gasilstva, saj mu je v muzeju, ki ga je desetletja vodil, postavil tudi zavidljivo muzejsko stalno razstavo. Kot najvidnejši sodobni belokranjski humanistični izobraženec, ima velike zasluge tudi za številna spominska obeležja v deželici onstran Gorjancev, ki spominjajo na znamenite rojake. Ob njihovem odkritju so ponavadi izdali tudi spominsko brošuro izpod njegovega peresa. Življenje in delo Jožeta Dularja v Beli krajini, mož je sicer Dolenjec in pripada rodu, ki je dal deželi ob Krki največ akademskih izobražencev, je klasičen primer človeka, ki je razpet med dolžnosti in osebne želje. Mož je kot osebnost namreč predvsem pisatelj in to dober, po mnenju ugledne dunajske slavistke, eden najboljših živčnih slovenskih pisateljev, ki pa se iz občutka dolžnosti nikoli ni mogel prepustiti uresničitvi svojih razkošnih talentov, ampak jih je v razmeroma zao-stajajočem okolju uravnaval z nalogami kulture v najboljšem pomenu besede.

Dularjevi pregledi preteklosti Metlike so doslej izšli že v več izdajah. Knjiga Mesto nad Bojico, ki je v bistvu zgodovina Metlike v drugi polovici 19. stoletja, jih ne nadomešča, ampak dopolnjuje. Pristop, ki ga je tokrat izbral Dular, je namreč na prvi pogled literaren. Njegov namen je, da prikaže življenje v enem najstarodavnejših slovenskih mest skozi usode njenih najvidnejših družin: Fux, Hess, Savinšek, Navratil, Gangl ter še nekaterih. Nekateri so resda zgolj lokalnega pomena, nekatere pa so se uveljavile v vseslovenskem okviru. Knjiga je pisana kot nekakšna povest, v kateri bralec odkriva zgodovino skozi literaren pristop, ki pa je razviden predvsem v dialogih. Ti mu dovoljujejo določeno svobodo pri fabuliziranju, ki ima za posledico tekoče in napeto branje, hkrati pa ostaja zvest resničnemu dogajanju, ki ga ilustrira s številnimi zgodovinskimi dejstvi in celo viri, ki jih avtor vpleta v

tekst. Tako na eni strani spremljamo tragično zgodbo Savinškove hčere Ide, na drugi strani pa spoznamo meščansko sredino, ki si želi nemško konverzijsko družbo, ki ustanavlja svojo čitalnico, gasilsko društvo, hranilnico... Avtor opisuje nacionalne boje, v katerih vidijo nekateri osrednje gibalno naše nedavne preteklosti, na način, ki te strokovno relativizira. Če bi ti res bili takšni, kot so jih nekateri opisovali, bi se morali v naših mestih medsebojno iztrebiti, pa so vendar dejansko naši meščani dokaj složno živeli.

Pisatelj in zgodovinar Jože Dular je napisal knjigo Mesto nad Bojico na podlagi temeljitega študija zgodovinskih virov. Te mu je nudil v prvi vrsti metliški mestni arhiv, manjkajo pa nekateri osebni arhivi, ki bi pokazali, kako in zakaj so se posamezniki tako uveljavili, predvsem, kako so prišli do premoženja, ki jim je prineslo družbeno veljavo. Tako bi bilo dragoceno nekoliko več zvedeti na primer o dohodkih iz zakupa pošte, tamkajšnje lekarne..., ali je bilo kaj čutiti borzni krah 1873 in podobno. Da je temu krivo predvsem pomanjkanje virov, ne pa avtorjev odnos do teh vprašanj, je lepo razvidno iz opisovanja dela lastnika metliške graščine Savinška, ki je bil nekakšno gibalno agrarnega razvoja. Izvrstno je prikazana vloga italijanskih zidarjev, katerih navzočnost v naših mestih vidijo predvsem umetnostni zgodovinarji, ostali pa nanje pozabljamo, odmevnost železarne v bližnjem Gradcu, bližina vojaškega Karlovca in problemi sanitarnih kordonov, ki so hromili promet ljudi in idej. Posebna odlika Dularjeve knjige se nam zdi opisovanje odnosov med mestom in okolico, ki ga je bistveno dopolnjevala. Ne mislimo le kmečkega sosedsstva, posebno še pravoslavnihi okoličanov, ampak tudi okoliških graščakov in zlasti duhovnikov. Metlika je sicer imela svojega prošta, toda njej in deželi so dajali svoj pečat tudi drugi njegovi duhovni sobratje. Izvrstno je vpleten Janez Trdina, ki ga ni privlačeval le pobratim Navratil, ampak prav ta duhovna in osebna raznovrstnost mesta in njegove okolice. V teh pogledih na preteklost rojstnega mesta pisateljeve žene, ki ga je na kraj priklenila in mu ga v znak hvaležnosti tudi odkrila, (delo je njej tudi posvečeno) avtor bistveno presega svoje dosedanje pisanje o zgodovini Metlike.

Navedli smo že, da ima knjiga na prvi pogled izrazito literaren značaj, poznavalec preteklosti pa bo v njej odkril sijajno zgodovinsko delo, ki obravnava vsakdanje življenje v naših mestih. V primerjavi z novejšimi podobnimi tovrstnimi

deli ga odlikuje skrajno resen pristop. Nekdo bi lahko dal v ospredje zgodbo med graščakovo hčerko in njihovim hlapcem, ki ga gospodar in oče dekleta "izplača" in pošlje v Ameriko, drugi bo nizal podobo življenja, ki daje poudarek nekaterim družabnim dogodkom, na primer pustovanjem, ki so se trajno vtisnili v spomin. Dular ne spregleduje krajevnih zabav in raznih družabnih prireditev, pa tudi ne originalov (ženske!), ki dajejo pečat mestu, pa naj bo to posušena samica Fricika, uradno Friderika Auerhammer plemenita Auerstein ali pa uboga Bara Juričina, ki za krajcar ali dva nosi meščanom na glavi vodo iz studenca, in tudi ne govoricam, kot je lovska nesreča metliškega prošta, vendar se izogiba cenenim efektom in poudarjanju škandaloznih zgodb in razmer. S svojim pisanjem dokazuje, da vulgarnost ni potrebna za opisovanje vsakdanjega življenja. V tem pogledu naj bi ga tisti, ki prisegajo na nove smeri v našem zgodovinsko posnemali. Izrazi, kot so "stara koka..." ne sodijo niti v pošteno vaško gostilno, kaj šele na papir in to celo v znanstveno razpravo.

Knjiga Jožeta Dularja Mesto nad Bojico je našla pri belokranjskih bralcih lep odmev. Prav bi bilo, da bi po njej segali tudi zgodovinarji. Kogar ne zanima krajevna zgodovina, pa tudi slovenska ne, naj seže po njej vsaj zaradi izjemnega jezika. Avtor je uspel zapisati vrsto lokalizmov in tudi na ta način praktično pokazal, da imajo tudi ti, ne pa pocestna vulgarnost, izjemen pomen pri opisovanju vsakdanjega življenja.

Stane Granda

STRUP JE V MAJHNIH "FLAŠKAH"

Marko Waltritsch, Kavarna Bratuž. Shajališče Goričanov. Kulturni dom Gorica, Zveza slovenskih kulturnih društev. Gorica, 1995, 21 strani.

Marko Waltritsch, novinar, publicist in nekdanji ugledni goriški politik, slovi v slovenski historiografiji predvsem kot izvrsten poznavalec primorskega slovenskega bančništva in hranilništva ter društvenega življenja. K obsežni bibliografiji, tako po številu monografij kot njihovi voluminoznosti, je pred kratkim dodal verjetno še svojo najtanjšo knjižico. Najtanjšo, vendar ne najmanj pomembno!

Pred nekaj leti je eden izmed dunajskih zgodovinarjev dobil projekt o kavarniški literaturi v nekdanji Avstro-Ogrski. V načrtu je imel tudi vključitev slovenskega ozemlja, vendar se je izkazalo, da za Trst nismo mogli dobiti ustreznih podatkov in da takšne kulture na Slovenskem ni. Bratuževa kavarna v Gorici časovno ne sodi v obravnavani čas, ima pa nekaj elementov specifične kavarniške kulture.

V osnovi je Waltritscheva knjiga reminiscenca na čase njegovih predhodnikov, pa tudi lastne, saj je bil očitno sošolec lastnikove druge hčere Bogdane ali "Čiči" in je tudi sicer kavarno Bratuž dobro poznal. Poleg opisa njenega lastnika Rudija in njegove žene, spoznavamo v njej še dve, nadvse pomembni stvari. Prva je, glede na značaj revije, slovensko kavarniško življenje v Gorici. Vsaj v Bratuževi kavarni je bilo malce nenavadno. Na eni strani ji avtor priznava dunajsko "Gemütlichkeit", na drugi strani pa opisuje "terror" lastnika, ki je imel v njej svojstven red, ki v času branja časnikov, ni dopuščal nikakršnih pogovorov. Podobno je ravnal kasneje tudi ob gledanju televizije. Waltritsch opisuje tudi vrsto gostov, ki so dajali pečat lokalu. Poudarja, da so bili njeni obiskovalci predvsem slovenski meščani, "beli" in "rdeči", da so se v njej zbirali raznovrstni ljudje, od vsemogočih volunov do "domobrancev", "četnikov", "ustašev" in raznovrstni kontrabantarji, ki jim železna zavesa ni bila ovira. Ko je meddržavna meja postala bolj prepustna, so vanjo začeli zahajati tudi Novogoričani, zlasti stari goriški študentje.

Naslednja dimenzija Waltritscheve knjige so nekateri doslej manj znani podatki o gospodarski moči slovenskih prebivalcev Gorice. "Slovenci v Gorici smo v avstrijskih časih v gostinstvu imeli pravi monopol... Slovenci smo imeli monopol v gostilnah, prenočiščih, krčmah in pivnicah." Zanimivo je, da so te lokale obiskovali tudi nekateri Italijani, ki jim popolna nacionalna polarizacija ni bila všeč. Slovenski monopol v gostilništvu je trajal, kljub fašističnemu terorju, tudi v času med obema vojnama in še nekaj let kasneje. "Dandanes je žal tudi v tem oziru marsikaj drugače."

V zvezi z verjetno nikoli končano diskusijo o revoluciji in fojbah, naj citiramo še nekaj drobcev iz življenja kavarnarja Bratuža. Po vrnitvi iz avstrijske vojske in vojnega ujetništva v Rusiji so Italijani kavarnarja zaprli. "Kot številne druge Slovence so tudi Rudija fašista tepili." Ko se je za-

čela druga svetovna vojna, so ga za enajst mesecev internirali v manjši kraj v pokrajini Macerata. "V vojnih letih je marsikdaj moral molčati, ko so razni uniformiranci, od nacistov do fašistov, od četnikov do domobrancev, delali kar so hoteli v njegovem lokalu. Ko se je končala vojna, je mislil, da je svoboda in ni imel "dlak na jeziku". "Marsikomu se je zameril. Tudi tistemu ali tistim, ki so v njem videli "sovražnika ljudstva" in ga aretirali v maju 1945 in ga skupno z drugimi gooriškimi deportiranci, odpeljali na jugoslovansko ozemlje. Tri mesece je prečepel v zaporu na Miklošičevi v Ljubljani, ni bilo gotovo, da se bo vrnil domov. Imel je srečo. Iz zapora je prišel po zaslugi ženininih sorodnikov, ki so imeli visoke položaje v povojni jugoslovanski družbi." Komentar ni potreben. Obžalovati moramo, da ni napisal načrtovanih spominov o svojih ječah.

Tako kot številne razprave imajo mnogokrat tudi drobni tiski podobno usodo. Težko jih je najti v knjižnicah, čeprav se skriva v njih neverjetno bogastvo. Upajmo, da Waltritscheve knjižice pisci sintetičnih pregledov slovenske Gorice ne bodo prezrli.

Stane Granda

POLITIČNI CILJ IN SMOTER MORA BITI VSELEJ ETIČNE NARAVE

Vladimir Ravnihar: Mojega življenja pot, spomini dr. Vladimirja Ravniharja, uredili Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak, Historia 2 - znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1997, 290 strani.

"Svojemu narodu sem posvetil svoje politično delo. Majhen po številu svojega prebivalstva je ta narod. Čeprav naseljen na eni najbolj kočljivih točk evropskega zemljevida, si je znal ohraniti svojo zemljiško posest in je v polni meri dokazal svojo življenjskost. Priboril si je svojo eksistenčno pravico. Naloga slovenskega politika predussem je, da da tej vitalnosti pravno podlago." Tako je neke sredi svojih spominskih razglabljanj zapisal o smislu svojega (vseživljenjskega) političnega udejstvovanja dr. Vladimir Ravnihar.

Zgodovina kot dogajanje v preteklosti je objektivno dejstvo, ki ga nobena stvar ne more spremeniti. Toda zgodovinarju preteklost ni dostopna vsa in v vsej objektivnosti, saj jo je moč spoznavati le iz zapuščenih sledov, ki jih imenujemo zgodovinski viri. Le s pomočjo zgodovinskih virov lahko zgodovinar spozna preteklost in analizira njene zakonitosti. Seveda pa vsem virom ni mogoče verjeti na besedo, zato je treba vsak vir najprej kritično pretresti glede na njegovo vrednost. Šele po takšnem pretresu lahko zgodovinar "suvereno" ugotavlja dejstva, jih analizira in povezuje v zgodbo. Med zelo pomembne zgodovinske vire nedvomno sodijo avtobiografski zapisi. Takšni viri imajo prednost, saj pisci opisujejo lastna doživljanja, ker so bili neposredne priče velike večine tistega, kar pripovedujejo. Seveda je treba pri tem preverjati, ali so snov črpali res iz spominov ali od kod drugod. Pri preverjanju je potrebno upoštevati tudi (ne)prizadetost pisca, saj lahko dogodke namerno ali nenamerno slika po svoje (pogoste so spominske napake). Dogodke lahko izbira, kroji po svoje in postavlja sebe v sredino razvoja. Slednje je skoraj že pravilo. Tudi če taki viri niso namenoma pristranski, so stvarno vedno pristranski zaradi svoje nepopolnosti, ker ne povedo vsega, pa tudi dogodke presoajo s preozkih stališč osebnega življenja.

Če seveda upoštevamo vse te in še vrsto drugih "obrnih zakonitosti" zgodovine, so lahko zgodovinarju spomini izjemno dobrodošel vir, saj nam poleg podatkovne zgodovine, mnenj in stališč avtorja o dogodkih, ponujajo še vrsto drugih stvari, ki jih pri ostalih vrstah virov pogrešamo (pripovednost, zgodbe iz vsakdanjega življenja, itd.).

Slovensko zgodovinopisje je z avtobiografskimi viri dokaj bogato. Že v preteklih desetletjih je izšla vrsta spominov vidnih slovenskih intelektualcev, politikov in drugih (J. Vošnjak, I. Hribar, F. Šuklje, H. Tuma, itd.), ki so nam razkrili marsikaj novega in prej neznanega. Tudi spomini Vladimirja Ravniharja po vsebinski plati sodijo ob bok spominom prej navedenih avtorjev, saj avtor v svojem obširnem besedilu, ki je bilo napisano med okupacijo (leta 1942), med drugim opisuje kaotične razmere v liberalni stranki na Kranjskem pred prvo svetovno vojno, težek položaj Slovencev med vojno, dejavnost Jugoslovanskega kluba v dunajskem državnem zboru v letih 1917/18, politične razmere po prevratu in v Kraljevini SHS v dvajsetih letih oziroma Jugoslaviji v tridesetih letih ...

Avtorjevo pestro življenje, ki ga je v uvodnem sestavku Spomini na očeta slikovito opisala njegova hči dr. Božena Ravnihar, je bilo vseskozi zaznamovano z narodnim delom. Ker pa to v tistem obdobju še ni bilo mogoče brez udeleževanja v politiki, lahko njegovo izjemno delovno aktivnost beležimo tudi v takratni slovenski politiki. Ob tem velja še posebej opozoriti na uvodni članek dr. Vasilija Melika z naslovom Politična slika Ravniharjevega časa, ki je pomembno vodilo oziroma pojasnilo k spominom, saj je avtor v njem podrobno predstavil politično zgodovino časa, zajetega v spominih dr. Ravniharja.

Kot večina mladih koncipientov, se je Ravnihar odločil za Narodno napredno (liberalno) stranko in bil kot njen kandidat za mesto Ljubljano leta 1911 tudi izvoljen v dunajski državni zbor. Nemalo zaslug za njegovo liberalno politično usmerjenost ima prav gotovo tudi bivanje v takrat izrazito liberalnem Celju, kjer je bil v letih 1896-1901 koncipient pri odvetniku dr. Josipu Vrečku. To v spominih priznava tudi sam, saj se je spominjal celjskih dni takole: *"Na vročih celjskih tleh se mi je utrnila nacionalna misel. Stijajno delo tedanjih voditeljev štajerskih Slovencev, zlasti na gospodarskem polju, je pokazalo edino možna sredstva, kako ohraniti življenje malemu narodu."*

Njegovo politično delo je bilo izjemno dejavno. Sprva je bil član češkega, po oblikovanju jugoslovanskega kluba pa se je priključil tej poslanski skupini. Aktivno je sodeloval pri podpisu majniške deklaracije in deklaracijskem gibanju, ki je temu sledilo. Po oblikovanju Države SHS je postal član narodne vlade, in sicer poverjenik za pravosodje. Leta 1921 je bil kot nosilec liste Jugoslovanske demokratske stranke izvoljen v ljubljanski občinski svet in tam ostal do leta 1942. Čeprav pri volitvah v jugoslovanski parlament ni bil izvoljen, je bil kasneje, leta 1932 imenovan za senatorja. Februarja 1935 je postal ljubljanski župan, vendar je bil zaradi spremenjenih političnih razmer decembra istega leta funkcije razrešen in imenovan za ljubljanskega podžupana (več o tem glej Slovenski biografski leksikon). V času okupacije je do junija 1942 še opravljal naloge podžupana, vendar se je vzdržal vsakršne politične akcije. Vseskozi je bil tudi pristaš OF, za kar so ga proti koncu vojne Nemci aretirali in zaprli, *"k sreči zaradi nujne operacije na žolčniku v jetniškem oddelku ljubljanske bolnišnice."* (Božena Ravnihar) Ob koncu vojne je bila Ravniharju (star je bil 74 let) edina skrb, da

obdrži svojo odvetniško pisarno, kar mu je tudi uspelo.

Seveda pa njegovo življenje ni bilo zaznamovano samo s političnim delom. Kot je bila naveda v njegovem času, se je večina sodobnikov udeleževala tudi na kulturnem področju. Tako se je Ravnihar že v študentskih letih aktivno vključil v kulturno življenje. Že v Celju se je izkazal kot izjemno požrtvovalni "sotrudnik" več društev. Še preden je obljubil doživljenjsko zvestobo svoji Antoniji Strletovi iz Zagorja ob Savi (poročil se je leta 1899), je bil eden najaktivnejših članov Celjskega sokola in Celjskega pevskega društva, katerega predsednik je bil dve leti (1899-1901). Pri sokolih je bil aktivni telovadec in kolesar v klubu biciklistov, vodja sokolskega tamburaškega orkestra in godec na kontrabasu, največ časa pa mu je vzela gledališka dejavnost, ki je z njegovim prihodom v Celje ponovno oživila v Celjskem pevskem društvu. *"To mi je dalo največ dela. Poleg tega, da sem nastopal kot igravec, sem bil režiser, in če treba tudi šepetalec. Sleherni mesec smo spravili igro na oder. /.../ Torrej skušnje pevske, tamburaške in gledališke - večer za večerom. Iz pisarne popoldne naravnost v Narodni dom. Po večerji spet. Poleg tega še telovadba. V pozni uri še le sem prišel do počitka..."*, je Ravnihar v pričujočih spominih opisal del svojega bogatega kulturniškega življenja v Celju, v mestu ob Savinji, ki je bilo s strani prva kranjske katoliške stranke dr. Šušteršiča označeno kot *"fremdes Gebiet"* za Slované.

Na področju kulture je bil dejaven tudi po prihodu v Ljubljano. Vsa leta (1905-1941) je bil član nadzornega sveta Družbe sv. Cirila in Metoda, bil je odbornik Slovenske maticе, ljubljanskega Dramatičnega društva, soustanovitelj Gregorčičeve ljudske knjižnice in izobraževalnega društva Akademija, predsednik Ljubljanske društvene godbe, predhodnice Slovenske filharmonije, v letih 1910-11 in 1918-43 pa tudi predsednik Glasbene maticе. Do glasbe je čutil še posebno veselje. *"Zvečer po večerji je neredko sedel h klavirju in nas razveseljeval z glasbo"*, je v spominih na očeta zapisala Božena Ravniharjeva.

Tudi ideji sokolstva je ostal vseskozi zvest. Že leta 1902 je postal podstarosta Ljubljanskega sokola, tri leta kasneje pa prvi starosta Slovenske sokolske zveze. Aktiven sokol je bil tudi po vojni, v novo ustanovljeni Jugoslovanski sokolski zvezi.

V posebno zadovoljstvo pa mu je bil šport, ki so ga v tistih časih lahko gojili le premožnejši, tj. lov. O zadovoljstvu, ki mu ga je omenjena športna panoga dajala, je v spominih zapisal: *"Edini luksuz, ki sem si ga privoščil, je bil – lov. Lov mi je bil: spoznavanje in občudovanje narave ter njenih tajnosti, odmor, razvedrilo in – zdravje. Utrjeval sem si telo ter ohranil njega prožnost./.../ Sleherni prosti čas, ki sem si ga moral utrgati, sem prebil v revirju. Od l. 1911 dalje je bilo moje stalno lovišče v občinah Preserje in Rakitna pod Krimom. Tod sem užival ter pozabljal dneвне tegobe."* Ker je že v Ravniharjevih časih veljalo pravilo "slab strelec – slab lovec", se je leta 1919 aktivno vključil tudi v Društvo ostrostrelcev, čigar podpredsednik je bil vso medvojno dobo in od leta 1941 celo njegov predsednik. Društvo z dolgoletno tradicijo, ustanovljeno že leta 1562 kot brambno društvo proti turški nevarnosti, je na Streliški ulici v Ljubljani gojilo "strelsko umetnost".

Takšnih in podobnih zgodb je v Ravniharjevem delu veliko, ali kot je sam zapisal: *"Nameral sem orisati le kratko kroniko s primernim komentarjem o naši rodbini v pouk svojim potomcem."* Vendar je to le eden od dveh bistvenih segmentov obravnavanih spominov. Kasneje se namreč izkažejo povsem drugače. Veliko več prostora je posvetil politični zgodovini obdobja, ki ga je živel in tudi aktivno sooblikoval. Kot sam pravi, se mu je delo *"razrastlo in našopirilo"* veliko bolj kot je pričakoval, vendar branje besedila še zdaleč ni niti dolgočasno niti težavno. Moti le pretirana uporaba latinskih izrekov (ti so pojasnjeni v opombah), kar pa je pri njegovih sodobnikih skoraj stalna praksa. Čeprav "upokoje-ni" politiki in drugi javni delavci pišejo spomine zato, da bi zapolnili vrzel v mozaiku narodove zgodovine, da ta ne bi bila preveč luknjasta in pozabljena, pa večina med njimi le ne pozabi poudariti svoje "zgodovinske" vloge v teh procesih. Nekateri celo bolj, kot bi to bilo potrebno. Toda Ravniharjevi spomini so v tem pogledu kar nekakšen presedan. V opisih dogodkov sebe pogosto ne postavlja v središče dogajanj, čeprav bi to lahko storil. Takšne skromnosti pri sodobnikih tistega časa (enako ali v še večji meri pa to velja za naše politike danes) le redko srečamo.

V spominih velja posebej izpostaviti zaključek, v katerem je Ravnihar na kratko razložil svoje poglede na številne takrat pereče in v mnogočem še danes aktualne dileme, za katere mislimo, da smo nanje že odgovorili oziroma jih rešili. Pa nekaj teh še danes čaka na primerne odgo-

vore. Med obema vojnama je bil Ravnihar velik pristaš in tudi član odbora gibanja Panevropa, ki je nastalo po zamisli barona Coudenhove-Kalegrija. Gibanje je imelo svoje zaupnike po vseh evropskih državah, tudi pri nas. O temeljni misli panevropskega gibanja je med drugim zapisal: *"Mir, sožitje med evropskimi narodi in državami na temelju pravičnosti in mirnega sporazuma na kulturnih področjih, z ureditvijo velikih gospodarskih problemov z vidika gospodarske nove 'Evrope', ki bodo eno samo carinsko področje – naj bi se zamisel praktično ustvarila. Pa če bi se zamisel na prvi pogled tudi zdela fantom, utvar – utopija, ni je bilo a priori zavračati ..."*

Ravniharjev svetovljanski duh se je kazal tudi v njegovem političnem konceptu, za katerega je bil prepričan, da je *"enostaven in preprost"*. Imel je samo en cilj, slovenskemu narodu priboriti mesto v mednarodnem svetu, ki mu gre kot enakopravnemu narodu med narodi civiliziranega sveta že po naravnem pravu.

Idealizirana podoba in pogledi na takratno "globalno" politiko, ki naj bi slonela predvsem na etiki, nas v mnogočem lahko preseneča, saj je Ravnihar, star političen maček, ki nikoli ni (po)kazal pretirane politične naivnosti, svoje spomine pisal v času (1942), ko je bil slovenski narod v brezizhodnem položaju, okupiran in razkosan. V svojih razmišljanjih je presojal tako Napoleonov kakor tudi Machiavellijev pogled na politiko in ju tudi zavračal. *"Če naj obvelja brezkompromisno, utegne iz politike napraviti prav grdo stvar. Vendar je tudi drugo zahtevo, po kateri naj politika brezpogojno sloni na etičnih načelih, vzeti cum grano salis. V praktičnem življenju je dosledno ni mogoče izvajati. Računati je s slabotno človeško naravo, s prirojeno majavostjo njegove nravnosti. Bil bi slab politik, ki bi tega nedostatka v človeški naturi ne znal izkoristiti. Prebrisanost, premetenost, prevejanost, pretkanost, da celo rafiniranost, s katero skuša politik prehiteti svojega nasprotnika, odkriti njegove slabe strani in jih obrniti sebi v prid, je v politiki imeti za dopustno orožje, pa čeprav bi ga gentleman v zasebnem življenju moral odklanjati kot nefair."* Takšnega mnenja je bil Ravnihar, ki je imel s politiki vseh barv vsekozi veliko opraviti in je tudi vedel, da *"običajno ni dosti razlike med njegovo (politikovo, op. B.G.) moralo odnosno nemoralo v zasebnem in ono v javnem življenju."* Njim in njihovim večkrat tudi nemoralnim dejanjem pa je v opravičilo vseeno znal zapisati: *"Čestokrat boš izbral zlo*

za dosego gotove svrhe, če meniš s tem odvrniti večje zlo, ki naj bi je utrpela svrha."

Zanimivo je tudi avtorjevo razmišljanje o vlogi katoliške cerkve v slovenski politiki in njeni pretežno anacionalni drži. Zato lahko beremo tudi takšne ostre obsodbe: *"Narod, kar ga je bilo pod klerikalnim vplivom, je za narodnostno idejo otopel. On ne čuti slovensko, nacionalno. Če ima na izbero, da brani ali katoliško vero ali slovenski jezik, pa bo brez pomisleka z redkimi izjemami izvolil prvo. Nič mu ni mari, ali je svoboden, ali ni in kdo mu gospodari, če mu je le zajamčen materialni obstanek, pa na 'katoliški podlagi'. Povsem materialistično glede na svoj položaj, če mu zastaviš vprašanje njegovega slovenstva. To smo n.pr. morali nazorno doživeti pri plebiscitu na Koroškem."* Ne smemo pozabiti, da je bila Ravniharjeva politična usmeritev pretežno liberalna. Za vero je sicer našel veliko pozitivnih besed, za slovensko katoliško cerkev pač ne. Mnenja je bil, da je cerkev služila predvsem gospodarjem v tujini, sprva Rimu, po prvi svetovni vojni pa tudi gospodarjem v Beogradu, ki so jo za njeno prorežimsko držo znali nagrajevati. Bil je celo prepričan, da je slovenska katoliška cerkev zagrešila nekaj *"kapitalnih zločinov"*. Prvi je bil ta, da je kljub božji zapovedi *"ne ubijaj"* blagoslavljal orožje, ki je ubijalo sovražnika države. *"Še več, ista cerkev, ki je domača tudi pri sovražniku, blagoslavlja tudi njegovo orožje. Kako naj se potem navaden smrtnik znajde v tem večnem protislovju glede pravilnega pojmovanja morale tako v zasebnem kakor javnem življenju."* Še večji zločin se mu je zdel njen odnos do drugače mislečih sonarodnjakov med prvo svetovno vojno. V mislih je imel boj brata proti bratu; ovaduštvo in izročanje t.i. *"srbofilov"* avstrijskemu rablju. Pri tem je navedel večkratno začudenje medvojnega tožilca vojaškega sodišča v Ljubljani, ki nikakor ni mogel dojeti, kljub njegovi dolgoletni praksi pri raznih vojaških sodiščih v monarhiji, da je prejemal toliko ovadb in denunciacij ravno iz vrst lastnega naroda.

Tudi v obdobju po prvi svetovni vojni mu je bil klerikalizem, ki so ga po novem poimenovali politični katolicizem (dr. Šušteršič), trn v peti. Po delnem odmiku od starih liberalcev, ko se je že navzemal panevropskih idej, je prišel do spoznanja, da politični razkol Slovincem ne prinaša nič dobrega. Za obdobje med obema vojnama je bil celo prepričan, da smo Slovenci *"sedeli pri polni skledi, pa smo se v svoji objesnosti, ko nismo imeli drugega vzroka, samo še prepirali, kdo bo zajemal z večjo žlico"*. V tem svojem

razmišljanju je prišel do zaključka, da *"prav nič ni bilo potrebno, da smo se tudi v novi državi šli liberalce in klerikalce, da smo ta zastareli inventar privlekli v svoje novo stanovanje, namesto da smo ga pustili v ropotarnici."* Zanimivo bi bilo videti, kako bi danes na to izjavo reagirali novodobni *"graditelji političnih mostov"*.

Posebno razmišljanje je namenil tudi socialnemu vprašanju. Menil je, da bi moralo to vprašanje prevzeti slehernega resnega politika in biti sestavni del narodnega gospodarstva ter tudi narodnostnega vprašanja, zlasti pri majhnih narodih. Z zadovoljstvom je ugotovil, da se je v času njegove najplodnejše politične in družbene aktivnosti v Evropi na socialnem področju marsikaj premaknilo na bolje in za to zasluge brez pridržkov pripisal *"internacionalni socialni demokraciji"*.

Odločno je nasprotoval ekstremnemu komunizmu, torej tistemu, ki ni priznaval zasebne lastnine, a je poudarjal pomen razrednega boja in popolne enakosti narodovega občestva. Slednje je argumentiral takole: *"Take enakosti na zemlji ni in se ji upira pri vsem varovanju človekovega dostojanstva sama človeška narava. Razliko dela intelekt, razum, nadarjenost, izobrazba in delo samo. Duševni delavec, ki rabi za svojo vzgojo 20, 30 let intenzivne izobrazbe, ki porablja zanjo mnogo materialne pomoči, da si ustvari svoj duševni kapital, sme za svoje delo zahtevati vse drugačno plačilo, kakor navaden - neučni ročni delavec, ki povsem mehanično in z najmanjšim intelektom opravlja svoje delo. Diferenciacija je tu nujna, če nočemo ubiti sleherni podjetnosti, ambicijo, stremljenje po spolniti izobrazbi in s tem po splošnem izboljšanju socialnega položaja, kar bi bilo gotovo kvar celoti. V nasprotnem primeru bi nastala zastoja in nazadovanje, nivelizacija duhovne ravni narodov navzdol. Nasprotno, visoko stoječi duhovi, znanstveniki, izumitelji, umetniki, pesniki služijo še posebno nagrado, že iz hvaležnosti, da jih je usoda naklonila narodu."* Ni kaj, to so misli, ki jih še ob koncu 20. stoletja večina izvoljenih predstavnikov slovenskega ljudstva ni sposobna ali jih noče doumeti. Seveda pa vseh njegovih razmišljanj ni mogoče posploševati. Lahko bi pričakovali, da je kot zagrizen nasprotnik *"ekstremnega komunizma"* nasprotoval tudi Stalinovemu režimu. Toda nepoznavanje ruske stvarnosti, ki je bila za večino Evropejcev, tudi politikov, med obema vojnama tabu, ga je vodila k temu, da je imel ruski boljševizem precej v čislih. *"Vsa Rusija kakor ena duša v enem telesu"*

sledi diktatorju Stalinu. Znak in dokaz, da so z njegovo ideologijo z njegovim režimom, z njegovim novim redom zadovoljni in da ga odobravajo. Tudi pravoslavna cerkev. Znak in dokaz, da je prvotni program boljševizma tekom dvajsetih let evoluiral (Stalin-Trocki), in se znal prilagoditi ruski duši. Glasen in resen memento za vse druge narode v Evropi in izven nje." Zanimivo bi bilo vedeti, kako je Ravnihar o "glasnem in resnem mementu" stalinizma razmišljal nekaj let pozneje, ko je bilo evropski in svetovni javnosti marsikaj bolj jasno.

Zanimivo je tudi sklepno razmišljanje o vzrokih, zakaj ni moglo priti do "notranje konsolidacije v naši Jugoslaviji". Ravnihar je temeljni vzrok videl v zgodovinski preteklosti vseh združenih "individualnosti" in zgrešeni napaki, ko so politiki precenili svoje zmožnosti in "hoteli čez noč iz mnogih tako zelo heterogenih sestavin ustvariti neko homogeno gmoto ter jo stisniti v en kalup". Ustvarjalce stare Jugoslavije je primerjal s slabim slikarjem: "Glavno je, da smo imeli okvir, koliko vrednosti pa bo umetnina v tem okviru, je bilo odvisno od umetnika. In umetnik na žalost ni bil izmed najboljših." Precej ostrih besed je namenil tudi skorumpirani birokraciji, ki jo je označil za izjemno drago hohštaplarijo, in še posebej beograjsko čaršijo: "Uprava male kraljevine Srbije ni bila kos upravi velike kraljevine Jugoslavije in je postala le tej prava Prokrustova postelja." Potratnost oblastnih organov, podkupljivost fiskalnega uradništva, slabo strukturirano gospodarstvo, prevelike kulturne razlike, zgrešene investicije v vojsko in še bi lahko naštevati, so Ravniharja še pred aprilskim polomom prepričale, da takšna država nima bodočnosti. Bil je za južnoslovansko tvorbo, vendar ne za takšno, kakršna je bila pravkar razpadla kraljevina. Špekulativno razmišljanje o tem, katera od oblik povezovanja kulturno tako različnih enot bi bila za Jugoslavijo najprimernejša, mu ni prineslo zaključka. Razmišljal je o decentralističnem sistemu pokrajinskega predstavništva, kakršno so poskušali oblikovati ob koncu obstoja prve Jugoslavije z "nacionalno" zaokroženimi banovinami (npr. Hrvaška). Blizu mu je bila tudi federativna ureditev, vendar bi po njegovem mnenju naletela na težave. V mislih je imel predvsem težave pri razmejitvi. "Slovenci imamo dokaj zaokroženo ozemlje, zedinjeno Slovenijo, ki na njem ni niti Hrvatov, še manje Srbov. Nasprotno bi lahko dejali, da se slovenski element zajeda v hrvaško ozemlje. Toda, kje nehaajo Hrvati in kje pričenjajo Srbi? Ob

poskusu razmejitve bi prišlo do novega, še ostrejšega spopada. /.../ Seveda bi ob sami razmejitvi igrali prestižni, na 'zgodovino' opirajoči se razlogi, še svojo posebno vlogo, Čigava je Bosna, čigava Hercegovina? Kaj je s Sremom? Nastali bi novi problemi. Kako jih rešiti? S plebiscitom?", so bila umestna vprašanja, ki so se udeleževala predvsem v zadnjih letih ob razpadu druge Jugoslavije. Tudi zveza držav po vzoru ZDA ali Švice, se mu ni zdela primerna. Zanj je bila preveč ohlapna. "Premalo nas je in preneznatni smo tako v celoti kakor v poedinah delih. Zlasti se mi spet vsiljuje skepsa glede 'Slovenije' in njene življenjske sposobnosti kot samostojno državno telo v okviru zvezne države", so mu govorili argumenti proti konfederativni ureditvi jugoslovanske države. Bil je celo mnenja, da se moramo Slovenci otresti napuha, megalomanije in utvar, da bi mogli v mednarodnem svetu vzdržati svojo samostojno in neodvisno državnost.

Naj bo teh nekaj odlomkov iz bogatih spominov, delo obsega kar 290 gosto tipkanih strani, le napotilo k prebiranju omenjene knjige, ki nam poleg prijetnega branja ponuja še vrsto novih in zanimivih spoznanj o naši polpretekli zgodovini. To še toliko bolj, ker je Ravnihar eden redkih piscev spominov, ki z lastno vlogo v njih ni pretiraval. "Spisa nisem namenil širši javnosti, ker nisem tako nečimrni, da bi si utvarjal, da sem pomenil neko os, ki se je okoli nje vrtelo naše javno življenje. V naši narodni falangi sem le izpopolnil mesto, da ni nastala vrzel. Nič več."

Škoda je le, tako piše v Uredniškem zapisu dr. Janez Cvirn, da urednikom ni uspelo prepričati založnikov in nekaterih financierjev o pomenu projekta, saj bi v nasprotnem primeru lahko v okviru spominov izdali tudi številne priloge, na katere se avtor v svojem delu sklicuje, saj bi zelo učinkovito dopolnjevale osnovno besedilo. Te pa hrani, podobno kot rokopis spominov, v obsežnem osebni fondu Arhiv Republike Slovenije.

Kljub temu pa je takšna izdaja Ravniharjevih spominov hvalevredna novost v slovenskem zgodovinopisju, zato bo prav gotovo našla hvaležne bralce ne samo med zgodovinarji, ampak tudi med vsemi tistimi, ki jih zanima politična zgodovina na Slovenskem. Vendar velja bralce ob koncu ponovno opozoriti, da ob prebiranju (še vedno) velja upoštevati zakonitosti tovrstnih virov, navedenih na začetku tega zapisa.

Branko Goropevšek

UDK 314.7 (450-863) "6/17":325.1
325.1 (450-863) "6/17":314.7

GESTRIN Ferdo, akad. prof. dr., Gestrinova 1, SLO-1000 Ljubljana

Slovanske migracije v Italijo

ZGODOVINA ZA VSE, 4/1997, št. 2, str. 5-13.

Slovansko doseljevanje v Italijo je trajalo od srede 7. do 18. st. Sam proces delimo v tri različna obdobja: selitve v zgodnjem srednjem veku, prisilna migracija v obliki suženjstva in vrhunec migracij od srede 14. do srede 16. st. V vsem tem času je prišlo v Italijo več sto tisoč slovanskih priseljencev. Ustalili so se v mestih in na podeželju po skoraj celi Italiji. Vzroki za odhod onstran morja so bili zlasti revščina in lakota, gospodarske in poslovne zadeve ter turški vpadi in osvajanja.

UDK 930.85 (497.4) "1750/1800":394
394 (497.4) "1750/1800":930.85

GOLEC Boris, mag. zgodovine, Kolajbova 21 A, SLO-1000 Ljubljana

Butale so vas, pa ji pravijo mesto

Butalstvo spodnjekranjske purgarije v predrazsvetljenski dobi

ZGODOVINA ZA VSE, 4/1997, št. 2, str. 14-42.

Avtor parafrazira šaljive zgodbe Frana Milčinskega o Butalcih, nespametnih prebivalcih izmišljenega mesta, in išče vzporednice z osmimi slovenskimi mesteci v predrazsvetljenski dobi. Literarni Butalci se nasplošno dobro prilegajo dogodkom in procesom v gospodarsko propadajočih, pretežno ruralnih naseljih z naslovom mesta, ter njihovim prebivalcem, ki so se ob vsej svoji malopomembnosti toliko bolj trudili odstopati od podeželske okolice.

UDK 929 Ipavec A.
78 (497.4 Šentjur):929 Ipavec A.

GRDINA Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Skrivnostni Ipavec

ZGODOVINA ZA VSE, 4/1997, št. 2, str. 43-58.

Razprava prikazuje življenje in delo slovenskega skladatelja in zdravnika Alojza Ipavca (1815-1849). Njegove skladbe (spleti klavirskih valčkov, fantazija v obliki poloneze, samospev, napev v ljudskem duhu) kažejo ustvarjalca, ki pripada romantični paradigmi; v njegovem opusu prihajajo do izraza tako "meščanski" kot "nacionalni" elementi, ki so šele po letu 1848 prevladali v glasbi na Slovenskem.

UDC 314.7 (450-863) "6/17":325.1
325.1 (450-863) "6/17":314.7

GESTRIN Ferdo, Ph.D., Emeritus Professor, Gestrinova 1, SLO-1000 Ljubljana

The Migration of the Slavs to Italy

HISTORY FOR EVERYONE, 4/1997, No. 2, pp. 5-13.

The migration of the Slavonic peoples to Italy occurred from the middle of the 7th century to the 18th century. The process is divided into three different periods: the migrations in the early Middle Ages, the forced migrations in the form of slavery, and the peak wave of migrations from the mid-14th to the mid-16th century. Several hundred thousand migrants came to Italy in this period and settled in the towns and in the countryside of nearly all of Italy. The main reasons for leaving their homelands and moving across the Adriatic were poverty and famine, trade and business, and the advance of the Ottoman Empire and the resulting Turkish invasions and raids.

UDC 930.85 (497.4) "1750/1800":394
394 (497.4) "1750/1800":930.85

GOLEC Boris, M.A. in History, Kolajbova 21 A, SLO-1000 Ljubljana

Butale is a Village, but Its Inhabitants Call It a Metropolis

The Stupidity of the Lower Carniolan Hot Heads in the Pre-Enlightenment Period

HISTORY FOR EVERYONE, 4/1997, No. 2, pp. 14-42.

The author paraphrases humorous stories by Fran Milčinski about the inhabitants of Butale, a fictitious small town famous for its foolish behaviour, and tries to find similarities with eight real small towns in Slovenia in the pre-Enlightenment period. The activities of the inhabitants of Butale, as described by Fran Milčinski, are similar to those of these eight economically declining, predominantly rural settlements whose inhabitants, despite their obvious unimportance, tried hard to establish their distance from their rural surroundings.

UDC 929 Ipavec A.
78 (497.4 Šentjur):929 Ipavec A.

GRDINA Igor, Ph.D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

The Mysterious Ipavec

HISTORY FOR EVERYONE, 4/1997, No. 2, pp. 43-58.

The article presents the life and work of the Slovene composer and doctor Alojz Ipavec (1815-1849). His musical compositions—such as the series of piano waltzes, a fantasia in the form of a polonaise, a German lied, and a solo in the folk style—show that he can be placed within the Romantic paradigm. In his opus, we can trace "bourgeoisie" as well as "national" elements, which prevailed in musical works in Slovenia only after 1848.

UDK 625.1 (450 Trst) "1849/1857"
625.1 (497.4) "1849/1857"

VERGINELLA Marta, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Prihod vlaka v Trst

ZGODOVINA ZA VSE, 4/1997, št. 2, str. 59-65.

Članek obravnava odprtje zadnjega dela proge južne železnice, železniške trase Ljubljana-Trst. Velika pričakovanja tržaških podjetniških krogov, da bo odprtje južne železnice bistveno pripomoglo k gospodarskemu razcvetu tržaškega emporija in prekinilo premoč severnonemških pristanišč, so se prav kmalu izkazala za zmotna. Država, ki je bila julija 1857 ob otvoritvi zadnjega dela proge južne železnice še dobrotnica, je v očeh tržaške elite postala krivec vseh težav, ki so trle tržaško gospodarstvo.

UDK 394 (450 Trst-863) "1852/1897":930.85
930.85 (450 Trst-863) "1852/1897":394

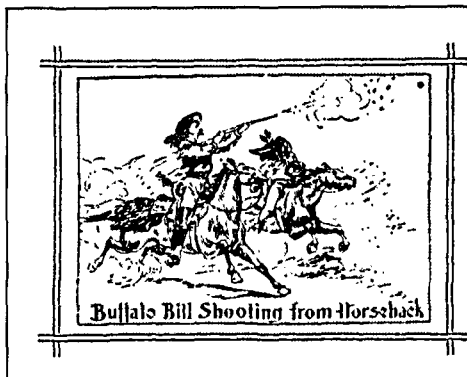
RUSTJA Peter, profesor zgodovine, Via Zornella 103, Trieste

"Glasba svira Hej Slovani ..."

O plesni kulturi slovenskega meščanstva v Trstu 1852-1897

ZGODOVINA ZA VSE, 4/1997, št. 2, str. 66-72.

Vloga organiziranega mestnega kulturnega življenja tržaških Slovencev je rastla vzporedno z ugledom in močjo ekonomske, socialne in politične dejavnosti slovenskega življa v Trstu. Ples in kultura sta odigrala v tem procesu nezanemarljivo vlogo na področju kulturnega osamosvajanja in pridobivanja zavesti za kulturno in narodno delo v mestnem okolju. Prirejanje plesov in javnih veselic je bilo sredstvo za potrjevanje vloge Slovencev in slovenstva v mestu. Tržaške mestne oblasti so namreč priznavale obstoj Slovencev le na podeželju.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva Celje
(Muzej novejšje zgodovine Celje), Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 40-530, fax: (063) 405-330.

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

UDC 625.1 (450 Trst) "1849/1857"
625.1 (497.4) "1849/1857"

VERGINELLA Marta, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

The Arrival of the Train in Trieste

HISTORY FOR EVERYONE, 4/1997, No. 2, pp. 59-65.

The article deals with the opening of the last part of the Southern Railway, stretching from Ljubljana to Trieste. Great expectations in merchant circles in Trieste that the opening of the Southern Railway might cause an economic boom in the port of Trieste and weaken the superiority of the North German ports, proved to be only an illusion very quickly. At the time of the opening of the last part of the Southern Railway in July 1857, the Hapsburg Empire was still considered to be a kind protector by the elite of Trieste. Later on, however, it became the major culprit for all the difficulties that its economy had to face.

UDC 394 (450 Trst-863) "1852/1897":930.85
930.85 (450 Trst-863) "1852/1897":394

RUSTJA Peter, History Teacher, Via Zornella 103, Trieste, Italy

"The Music Plays Hey, the Slavs ..."

On the Dancing Culture of the Slovene Middle Class in Trieste From 1852-1897

HISTORY FOR EVERYONE, 4/1997, No. 2, pp. 66-72.

The role of organised cultural life among Slovenes living in Trieste mirrored the burgeoning respectability and strength of their economic, social and political activities in the city. In respect to strengthening cultural autonomy amongs Slovenes and their awareness for the need of cultural and national activities in the city, balls and dancing culture played an active role. Since the authorities of Trieste acknowledged the existence of the Slovene community only in the surrounding countryside, the organisation of balls and public festivities helped establish the role of the greater Slovene community in the city.

NAROČILNICA

☐ Želim postati naročnik revije Zgodovina za vse (št. izvodov)

Cena izvoda 1.000 SIT (za dijake in študente 800 SIT)

☐ Želim prejeti naslenje izvode starejših letnikov po polovični ceni (obkroži zeleno)

I/1 ... izvod/ov

II/1 ... izvod/ov

III/1 ... izvod/ov

IV/1 ... izvod/ov

I/2 ... izvod/ov

II/2 ... izvod/ov

III/2 ... izvod/ov

Ime in priimek

Naziv podjetja ali ustanove

Naslov

Pošta Kraj

Naročilnico pošljite na naslov: **Zgodovinsko društvo Celje** (Muzej novejše zgodovine Celje), Prešernova 17, 3000 Celje

NTRC

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Slika na naslovnici: Hochzeitsreise nach Italien von C. W. Allers (Zbirka ZAC)

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

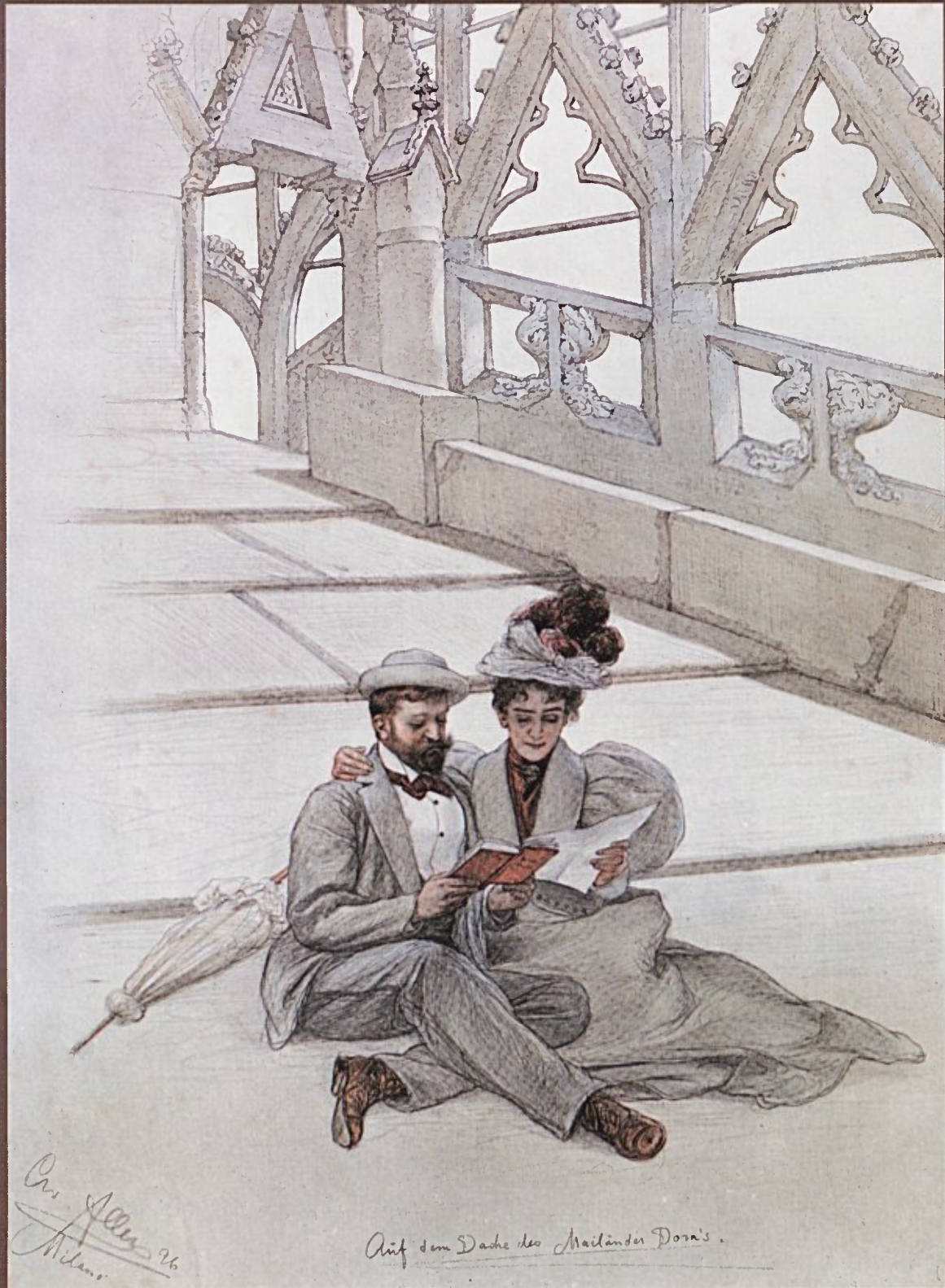
Zavod za odprto družbo – Slovenija

Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

FERDO GESTRIN
BORIS GOLEC
IGOR GRDINA
MARTA VERGINELLA
PETER RUSTJA

CENA: 1.500 SIT